

De dodelijke omhelzing van het kapitalisme

Amsterdam University Press

Amsterdam University Press

De dodelijke omhelzing van het kapitalisme

Franco 'Bifo' Berardi

AUP

Amsterdam University Press

Oorspronkelijke uitgave: Franco 'Bifo' Berardi, *Heroes. Mass Murder and Suicide*, Verso, 2015 [ISBN 978-1-78168-578-5]

© Franco Berardi 2015

Vertaling: Ingrid Smeets, Inkwell Texts & Translations

Ontwerp omslag: Klaas Wijnberg

Ontwerp binnenwerk: Crius Group, Hulshout

ISBN 978 94 6298 128 7

e-ISBN 978 90 4853 091 5 (pdf)

e-ISBN 978 90 4853 092 2 (ePub)

NUR 730

© F. Berardi / Amsterdam University Press B.V., Amsterdam 2016

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16B Auteurswet 1912 j° het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij het Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Stichting Reprorecht (Postbus 3051, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

Amsterdam University Press

Inhoud

Dankwoord	7
Voorwoord bij de Nederlandse editie	9
Vier opmerkingen onder het mom van een proloog	15
1. De Joker	21
2. De mensheid wordt overgewaardeerd	39
3. Heel even winnen	55
4. De psychosfeer van Cho	67
5. Wat is een misdaad?	81
6. De automaat	99
7. De herinnering	123
8. Jullie mensen zullen nooit veilig zijn	139
9. Een golf van zelfmoorden	157
10. Een bezoek aan Seoul	187
11. Wat moeten we doen wanneer we niets kunnen doen?	199
Bibliografie	225
Filmografie	229

Amsterdam University Press

Amsterdam University Press

Dankwoord

Ik wil mijn dank uitspreken aan enkele vrienden die mij meer of minder bewust hebben geholpen dit boek te schrijven.

Dank aan Marco Magagnoli, beter bekend als Mago, voor zijn telepathische inspiratie. Dank aan Max Geraci, die me heeft geholpen om de kleurrijke betekenis van duisternis te voelen. Dank aan Federico Campagna voor zijn vriendschap en talloze suggesties.

Amsterdam University Press

Voorwoord bij de Nederlandse editie

Waanzin is geen marginaal verschijnsel in de wereld van vandaag.

Orlando, Florida. Op 12 juni 2016 loopt een 29-jarige beveiligger een homoclub binnen en doodt 49 jonge mensen bij de dodelijkste massaschietpartij uit de Amerikaanse geschiedenis. Het is moeilijk te geloven dat het de laatste schietpartij zal zijn.

Omar Mateen, een moslim van Afghaanse afkomst, die tijdens het daaropvolgende vuurgevecht werd gedood, was een bewonderaar van de terroristische organisatie IS.

Dit is de Derde Wereldoorlog, die ik een fragmentarische wereldwijde burgeroorlog zou willen noemen: officiële oorlogsverklaringen worden niet gegeven, maar talloze gevechtszones schieten als paddenstoelen uit de grond. Er zijn geen zichtbare verenigde fronten, maar het wemelt van de fragmentarische microconflicten en vreemde allianties zonder algehele strategische visie. En de fragmenten convergeren niet, want de oorlog is overal.

De Amerikaanse minister van Defensie Ashton Carter heeft enkele maanden geleden nog gesteld: 'Een steeds groter wordende vernietigende kracht valt in handen van een steeds kleinere groepen mensen.'

Nu de oorlog geprivatiseerd is, kan er geen geopolitieke orde in de wereld worden uitgedacht, kan er geen regeling tussen de strijdende religieuze stammen worden nagestreefd. Geen begin en geen einde; een eindeloze oorlog, zoals de tweelingbroers George W. Bush en Osama bin Laden de wereld destijds hebben beloofd.

De neoliberale deregulering heeft de weg vrijgemaakt voor een regime van wereldwijde necro-economie: de alomvattende wet van de concurrentie heeft ethische voorschriften en rechtsregels buiten werking gesteld. Al vanaf het allereerste begin schreef de

neoliberale filosofie van Thatcher de oorlog voor tussen individuen. Hobbes, Darwin en Hayek zijn er allemaal bijgehaald om het einde van de maatschappelijke beschaving, het einde van de vrede, in theorieën te gieten.

De toename van de xenofobie in het Westen en de opkomst van het nationalisme in landen als Frankrijk zijn oorzaken en gevolgen van een dreigende oorlog die zijn wortels heeft in de afgelopen tweehonderd jaar van koloniale verarming en vernedering van de meerderheid van de wereldbevolking, om maar niet te spreken van de neoliberale concurrentie en de privatisering van alles, oorlog inbegrepen.

Oorlog wordt normaal: de effectenbeurs reageert niet meer op bloedbaden en zijn voornaamste zorg is de dreigende stagnatie van de wereldeconomie. Na elke gewapende aanval, of die nu door islamisten of blanke racisten wordt gepleegd, door moordenaars die maar wat in het wilde weg schieten of door goedgegetrainde fundamentalisten, gaan Amerikanen met gezwinde spoed nog meer wapens kopen. Er zijn dus niet alleen meer wapens te vinden in de arsenalen van naties, maar ook in de keukens en slaapkamers van gewone gezinnen.

Zo'n half jaar geleden heeft een Republikeins parlementslid van de staat Nevada, Michele Fiore, een kerstkaart met portret van haar familie op Facebook gezet. Op het eerste gezicht leek het een gewone kerstkaart, met drie generaties Fiore in rode T-shirts en spijkerbroeken voor de kerstboom. Maar keek je wat beter, dan zag je dat mevrouw Fiore, haar volwassen dochters en hun echtgenoten, en zelfs een van haar kleinkinderen allemaal een vuurwapen droegen.

De privatisering van de oorlog is een duidelijk kenmerk van de neoliberale deregulering, en datzelfde paradigma heeft Haliburton en het Sinaloakartel, Blackwater en IS voorgebracht. De geweldsbusiness is een van de hoofdsectoren van de wereldeconomie en de financiële abstrahering kent geen onderscheid tussen crimineel geld en andere soorten geld.

Het proces van externalisering en privatisering lokt een wereldwijde burgeroorlog uit die zichzelf in stand houdt.

Volgens Nicholas Kristof is het zo dat er: ‘... de afgelopen vier jaar in de Verenigde Staten meer mensen zijn omgekomen door vuurwapens (zelfmoorden en ongelukken inbegrepen) dan er Amerikanen zijn omgekomen in de oorlogen in Korea, Vietnam, Afghanistan en Irak bij elkaar.’

De suïcidale massaschietpartij die zo in zwang is in de Verenigde Staten, en niet alleen daar, is in zekere zin een typisch kenmerk van de hedendaagse geprivatiseerde oorlog.

Ik schreef dit boek in de tweede helft van 2012, in een soort duistere trance, na de berichten over de zoveelste massaschietpartij. Ik wilde een leuk boek schrijven over het niet zo leuke onderwerp zelfmoord.

Ik ben geen deskundige in de criminologie of iets in die richting. Mij interesseert het meer om inzicht te krijgen in de belangrijkste drijfveer van de hedendaagse cultuur door de tekenen te lezen van de extreme waanzin die misschien marginaal lijken maar dat niet zijn.

Waanzin is geen marginaal verschijnsel in de wereld van vandaag.

Een trilling van de waanzin is momenteel heel goed zichtbaar, niet alleen in de daden van een kleine minderheid drop-outs, maar ook in de cruciale trends van deze tijd, aan de tot volle bloei gekomen epidemie van agressieve waanzin die de vorm aanneemt van een IS, een Donald Trump en de financiële dictatuur van het bezuinigingsbeleid die de onderlinge solidariteit in de Europese Unie kapot heeft gemaakt en de weg heeft geëffend voor het opnieuw de kop opsteken van het nationaalsocialisme op het hele continent.

Tekenen van de hedendaagse psychotische epidemie zijn overal waarneembaar: in het zogenoemde economisch bestuur, in de steeds grotere verwoesting van de aarde en in de reactie van de meerderheid van het blanke ras in de hele wereld. Blanke ras? Is het gebruik van deze woorden niet een symptoom van demantie? Ja, maar een steeds groter deel van de westerse bevolking (dat door het roofzuchtige financiële gedrag wordt uitgeknepen en vernederd) neigt nu naar een soort racistische identificatie.

De toenemende golf van racisme, fanatisme en het eruit voortvloeiend geweld is geen politiek besluit, de uitkomst van uitgewerkte ideologische en strategische ideeën, maar het gevolg van wanhoop, de reactie op een vernedering die al heel lang voortduurt en van de cynische uitbuiting van wanhoop, onwetendheid en vernedering door een nieuwe generatie (extreem) rechtse demagogen.

De volmaakte rationaliteit van de abstracte rekenmachine, de onontkoombaarheid van het financiële geweld, heeft het denken en voelen van het maatschappelijk organisme in gevaar gebracht, en doordat mensen gefrustreerd zijn kunnen ze minder makkelijk mededogen voelen en empathisch handelen.

De Occupy-beweging, die zich in 2011 wereldwijd in slagorde opstelde, is een poging geweest om de energie van de solidariteit op te wekken en de financiële agressie een halt toe te roepen, maar deze beweging heeft de abstracte machine van de financiële plundering niet kunnen ontmantelen. Het maatschappelijk organisme lijkt zich nu te gedragen als een onthoofd lichaam dat nog wel over zijn lichaamsenergie beschikt, maar die niet meer in een verstandige richting kan sturen. Daarom is het legitiem om de huidige crisis in psychopathologische termen te interpreteren.

De rede, die vroeger de maatstaf van de wereld(ratio) was, is niet langer geschikt om de hypercomplexiteit van het hedendaagse netwerk van menselijke relaties te besturen.

Deze onevenwichtigheid kan waanzin worden genoemd, in de zin van wanorde, chaos of geestelijk in de war zijn. Bij de omschrijving van wat waanzin nu precies is, zijn er echter verschillende gezichtspunten te onderscheiden.

Is waanzin iets dat slechts bij uitzondering voorkomt en opdoemt in de marge van het rationele en redelijke dagelijks leven? Is het een onontkoombare verstoring van het doorlopende gesprek dat de samenleving bij elkaar houdt?

Als we waanzin reduceren tot een marginale, onvermijdelijke verstoring die we onder controle moeten zien te krijgen, die we moeten sussen en zo mogelijk genezen, dan begrijpen we niet waar het om draait. Waanzin moet niet worden gezien als een

ongeluk dat weggestopt of gerepareerd moet worden. Waanzin vormt de achtergrond van de evolutie, de chaotische materie die we modelleren en transformeren in een provisorische orde.

Orde betekent hier een gemeenschappelijke illusie van voorstelbaarheid, van regelmaat, een geprojecteerde illusie die korte of lange tijd van kracht kan zijn, enkele minuten of eeuwenlang. Een illusie die dat wat we beschaving noemen voortbrengt.

We moeten twee kanten van de waanzin van elkaar onderscheiden: de ene kant is de feitelijke zinloosheid van de wereld, het magma aan ons omringende materie, de onbeheersbare en snelle verspreiding van stromen prikkels, de duizelingwekkende draaikolk van het bestaan. Deze waanzin is de allereerste voorwaarde voor het scheppen van betekenis: het bodemloze avontuur van kennis, de uitvinding van de wereld als een betekenisvol geheel.

Vervolgens is er de subjectieve kant van de waanzin: het pijnlijke gevoel dat de dingen je ontglippen, het gevoel onderdoor te gaan aan snelheid, lawaai en geweld: onrust, paniek, chaos in het hoofd.

De pijn dwingt ons uit te kijken naar een orde die we niet kunnen vinden omdat hij niet bestaat. Intens verlangen naar orde bestaat wel: het is de drijfveer om een brug te bouwen over de afgrond van de entropie, een brug tussen verschillende individuele geesten. Vanuit deze verbinding wordt de betekenis van de wereld opgeroepen en opgevoerd: een gezamenlijke tekenproductie (semiose), ademen in harmonie.

De voorwaarde voor de bodemloze constructie van betekenis is vriendschap. De enige samenhang van de wereld ligt in de gemeenschappelijke handeling van het projecteren van betekenis: de samenwerking tussen mensen die dingen verkondigen.

Als vriendschap verdwijnt, als solidariteit wordt uitgebannen en mensen alleen komen te staan en geïsoleerd van elkaar de duistere materie onder ogen moeten zien, dan verandert de werkelijkheid weer in chaos en wordt de samenhang van de maatschappelijke omgeving gereduceerd tot een dwingend en obsessief bezig zijn met identificatie.

Het kapitalisme is dood, maar de samenleving is niet in staat zich aan het rottende lijk te onttrekken, en daarom wordt de maatschappelijke geest verteerd door paniek en furieuze onmacht, en belandt hij uiteindelijk in een depressie.

De maatschappelijke geest kijkt uit naar een nieuwe vorm van semiotisering die beter past bij de veranderende samenstelling van de wereld, maar de trilling neemt de vorm van een kramp aan, een gekmakende, pijnlijke trilling van de ziel en het lichaam zelf.

Tekenen van de kramp zijn overal om ons heen zichtbaar, en de reactie op de kramp neemt verschillende paranoïde gedaanten aan: Donald Trump pocht over het roemrijke verleden van Amerika en wil martelingen weer gaan invoeren. De Europese Unie is verscheurd als gevolg van het financieel absolutisme en de nationalistische agressie, en bouwt concentratiekampen voor migranten aan de kust van Turkije, Egypte en Libië. Een leger van gestoorde islamitische zeloten onthoofd onschuldige mensen in Gods naam. Op de Filippijnen wordt iemand die van zichzelf zegt dat hij een moordenaar is tot president gekozen en roept op tot massaal geweld tegen drop-outs.

Zeventig jaar nadat Hitler is verslagen is Hitler terug, vermenigvuldigd in een tiental imitators, en enkelen van hen beschikken over kernwapens.

Nu de maatschappelijke geest de laatste tijd wordt meegeleurd in een maalstroom van bipolaire stoornissen, nu een opeenvolging van euforie en droefheid tot de huidige seculiere stagnatie en een blijvende toestand van depressie heeft geleid, zijn de contouren van de maatschappelijke conventies weggevaagd en dringen ongefilterde stromen waanzin de ruimte van de maatschappelijke geest binnen en lokken de fragmentarische burgeroorlog uit die zich over de hele wereld aan het verspreiden is.

juni 2016

Vier opmerkingen onder het mom van een proloog

1

In juli 2012 heb ik besloten om dit boek te schrijven, nadat ik had gelezen over de massaschietpartij in een bioscoopcomplex in Aurora, Colorado, waar de nieuwste Batman-film werd vertoond. Gedreven door een mengeling van weerzin en perverse fascinatie heb ik altijd alles wat los en vast zit willen lezen over de daders van dit soort massamoorden, een verschijnsel dat zich momenteel snel lijkt te verbreiden, met name in de Verenigde Staten. Maar pas toen ik over James Holmes en het bloedbad in Aurora las, besloot ik om (ook) over het onderwerp te gaan schrijven. Ik ben niet tot actie aangezet door de gewelddadigheid en absurditeit van een land waar iedereen, of je nu geestelijk in de war bent of niet, dodelijke wapens kan kopen. Dat zijn dingen die we allemaal al tamelijk gewoon zijn gaan vinden. Wat de meeste indruk op mij heeft gemaakt, was de metaforische geladenheid van een daad die geïnterpreteerd zou kunnen worden als het doorbreken van de scheiding tussen het schouwspel en het echte leven (of de echte dood, wat op hetzelfde neerkomt). Ik betwijfel of James Holmes ooit Guy Debord heeft gelezen – vaak doen mensen iets zonder dat ze de betreffende teksten hebben gelezen – maar zijn gebaar had een zweem van situationisme. De hele geschiedenis van de avant-garde van de twintigste eeuw werd daar in dat theater weer opgeroepen en op monsterlijke wijze opnieuw opgevoerd. ‘Schaf de kunst af schaf het dagelijks leven af schaf de scheiding tussen kunst en het dagelijks leven af,’ zeiden de dadaïsten. Holmes wilde, leek mij, de scheiding tussen de toeschouwer en de film uit de weg ruimen; hij wilde *in* de film zijn.

En zo ben ik obsessief gaan lezen over het bloedbad dat tijdens de vertoning van de Batman-film is aangericht. Mijn belangstelling hiervoor heeft me vervolgens naar nieuwe

verhalen geleid over andere mannen (wit, zwart, oud, jong, rijk, arm, maar alleen maar mannen; en zaten helemaal geen vrouwen bij – weet iemand waarom?) die mensen doodschieten, en verder onderzoek naar eerdere massamoorden. Op basis van mijn onderzoek ben ik tot het inzicht gekomen dat de huidige wordingsgeschiedenis van de wereld beter kan worden begrepen als ze wordt bekeken door de lens van dit soort verschrikkelijke gekte dan door die van de beschaafde gekte van economen en politicologen. Ik heb de doodstrijd van het kapitalisme en de ontmanteling van de maatschappelijke beschaving bekeken vanuit een zeer bijzonder oogpunt: misdaad en zelfmoord.

De naakte realiteit van het kapitalisme is nu voor iedereen duidelijk te aanschouwen. En ze is verschrikkelijk.

2

Dit boek gaat niet louter over misdaad en zelfmoord, maar meer in het algemeen over de vestiging van een nihilistisch koninkrijk en de suïcidale drijfveer die de hele hedendaagse cultuur doordringt, samen met een fenomenologie van paniek, agressie en daarruit voortvloeiend geweld. Dit is het oogpunt van waaruit ik naar massamoord kijk, waarbij ik me vooral concentreer op de spectaculaire implicaties van deze moordpartijen en hun suïcidale dimensie.

Ik ben niet geïnteresseerd in de conventionele seriemoordenaar, dat slag stiekeme, sadistische psychopaten dat andere mensen graag ziet lijden en ervan geniet om mensen te zien sterven. Ik ben geïnteresseerd in mensen die zelf lijden en die een misdaad plegen omdat dat hun manier is om hun psychopathische behoefte aan publiciteit kenbaar te maken en om een suïcidale uitgang uit hun huidige hel te vinden. Ik schrijf over jonge mensen als Seung-Hui Cho, Eric Harris, Dylan Klebold en Pekka-Eric Auvinen, die zelfmoord hebben gepleegd nadat ze hebben geprobeerd om de aandacht van de wereld te trekken door een einde te maken aan het leven van andere, onschuldige mensen. Ik schrijf ook

over James Holmes, die een soort symbolische zelfmoord heeft gepleegd zonder zichzelf daadwerkelijk van het leven te beroven.

Ik schrijf over spectaculaire, gewelddadige zelfmoorden omdat deze moordenaars de extreme manifestatie zijn van een van de belangrijkste trends in onze tijd. Ik zie hen als de helden van een tijdperk van nihilisme en spectaculaire stompzinnigheid: het tijdperk van het financieel kapitalisme.

3

In haar boek *The Wretched of the Screen* herinnert Hito Steyerl ons aan de videoclip van de single 'Heroes' van David Bowie:

Hij zingt over een nieuw soort helden, precies op tijd voor de neoliberale revolutie en voor de digitale transformatie van de wereld. De held is dood; lang leve de held! Maar de held van Bowie is geen subject meer, maar een object: een ding, een beeld, een schitterende fetisj; een van verlangen doordrenkt handelsartikel, herrezen uit de misère van zijn eigen verscheiden. Kijk maar eens naar een videoclip uit 1977 van het liedje en je begrijpt waarom: in de clip zie je Bowie zichzelf vanuit drie hoeken tegelijk toezingen, waarbij zijn beeltenis door laagjestechnieken wordt verdrievoudigd. De held van Bowie is niet alleen gekloond, hij is bovenal een afbeelding geworden die gereproduceerd, vermenigvuldigd en gekopieerd kan worden, een riedeltje dat moeiteloos wordt ingezet in reclamespotjes voor zo ongeveer alles, een fetisj die Bowies glamourvolle en onbewogen postgenderuitstraling als een product verpakt. De held van Bowie is niet langer een mens die ontzettend interessant en spannend is en voorbeeldige en sensationele daden verricht. Hij is zelfs geen icoon, maar een glimmend product van een post-menselijke schoonheid: een (af)beeld(ing) en niets anders dan een (af)beeld(ing). De onsterfelijkheid van deze held ligt niet meer in de kracht om allerlei beproevingen te doorstaan, maar in het vermogen om gekopieerd, gerecycled en gereïncarneerd

te worden. Vernietiging komt in een andere vorm en gedaante, maar de inhoud blijft hetzelfde. De onsterfelijkheid van het ding is de eindigheid en niet de eeuwigheid ervan. De punkband The Stranglers levert in 1977 een kristalheldere analyse van de situatie door te zeggen wat iedereen weet: het heldendom is voorbij. Trotsky, Lenin en Shakespeare zijn dood. Terwijl extreem-links in 1977 naar de begrafenis van de RAF-leden Andreas Baader, Gudrun Ensslin en Jan-Carl Raspe gaat, toont de lp-hoes van The Stranglers zijn eigen reusachtige grafkrans met rode anjers en verklaart: NO MORE HEROES. Anymore.¹

In de klassieke traditie behoorde de held tot de sfeer van de epische verbeelding, die losstond van de tragedie en de lyriek. De held was iemand die de natuur aan zich onderwierp en met wilskracht en moed de gebeurtenissen uit de geschiedenis de baas was. Hij stichtte de stad en verjoeg de demonische krachten van de chaos. Deze opvatting was ook in de renaissance nog terug te vinden. De heerser van Machiavelli kan worden beschouwd als de held van de moderne politieke vertelling: de man die de natiestaat instelt, de infrastructuur van de industrie opbouwt en vormgeeft aan een gemeenschappelijke identiteit

Deze epische vorm van heldendom is verdwenen tegen het einde van de moderniteit, toen de complexiteit en snelheid van de gebeurtenissen sterker werden dan de wilskracht. Toen de chaos ging overheersen, werd het epische heldendom vervangen door gigantische simulatiemachines. De ruimte die aan het epische discours had toebehoord werd ingenomen door grote semio-ondernemingen, organisaties voor het uitzenden van algemeen gedeelde illusies. Deze simulatiespellen namen vaak de vorm aan van identiteiten, zoals bij populaire subculturen als rock, punk, cybercultuur enzovoort. Hier ligt de oorsprong van de laatmoderne vorm van de tragedie: op de drempel waarop illusie voor werkelijkheid wordt aangezien en identiteiten worden opgevat als een authentieke vorm van ergens bijhoren of

1 Hito Steyerl, *The Wretched of the Screen*, p. XX.

thuishoren. Dit gaat vaak vergezeld van een hopeloos gebrek aan ironie, omdat mensen op de huidige toestand van permanente deterritorialisatie reageren door hun intense verlangen om ergens thuis te horen uit te beelden via een reeks moorden, zelfmoord, fanatisme, agressie en oorlog.

Ik geloof dat de gesimuleerde held van de subcultuur alleen door ironie en door een bewust inzicht in de simulatie die in het heroïsch spel centraal staat, nog een kans heeft om zichzelf te redden.

4

In 1977 is de geschiedenis van de mensheid op een keerpunt beland. De helden zijn gestorven, of, beter gezegd, verdwenen. Ze zijn niet gedood door de vijanden van het heldendom, maar ze kwamen in een andere dimensie terecht: ze zijn opgelost, in geesten veranderd. Het menselijk ras, misleid door nephelden die van een bedrieglijke elektromagnetische substantie waren gemaakt, verloor het vertrouwen in de werkelijkheid van het leven en de 'leuke dingen' ervan, en begon alleen nog maar te geloven in de oneindige verspreiding van beelden. 1977 was het jaar waarin helden vervaagden en migreerden van de wereld van het fysieke leven en de historische passie naar de wereld van de visuele simulatie en zenuwstimulatie. Dat jaar vond er een waterscheiding plaats: van het tijdperk van de evolutie van de mens naar het tijdperk van de de-evolutie of de ont-beschaving. Wat arbeid en maatschappelijke solidariteit in de eeuwen van de moderniteit tot stand hadden gebracht begon te desintegreren door het roofzuchtige proces van ont-werkelijking dat ingezet werd door de financiële wereld. Het conflictueuze bondgenootschap tussen de nijvere bourgeoisie en de fabrieksarbeiders (met het openbaar onderwijs, de gezondheidszorg, openbaar vervoer en sociale voorzieningen als de materiële erfenis van het moderne tijdperk) werd opgeofferd aan het religieuze dogma van de Markt-God.

In het tweede decennium van de 21ste eeuw heeft het post-bourgeois verval de vorm aangenomen van een financieel zwart

gat. Dit nieuwe stelsel heeft het product van tweehonderd jaar nijverheid en collectieve intelligentie opgeslokt en vernietigd, en heeft de concrete werkelijkheid van de maatschappelijke beschaving tot een abstractie getransformeerd: cijfers, algoritmes, bruto rekengeweld en de accumulatie van niets in de vorm van geld. De verleidelijke kracht van de simulatie transformeerde fysieke vormen in vervagende beelden, onderwierp de visuele kunst aan een verspreiding in de vorm van spam, en onderwierp de taal aan het nepregime van de reclame. Aan het einde van dit proces verdween het echte leven in het zwarte gat van de financiële accumulatie.

Het is nu zaak om te kijken wat er nog over is van de menselijke subjectiviteit en sensibiliteit en van ons vermogen om onze verbeelding te laten werken, scheppend bezig te zijn en dingen te bedenken. Zijn mensen nog in staat om uit dit zwarte gat te komen en hun energie te investeren in een nieuwe vorm van solidariteit en wederzijdse hulp? Een generatie kinderen die meer woorden heeft geleerd van een machine dan van haar ouders lijkt qua sensibiliteit niet in staat om een gevoel van solidariteit, empathie en autonomie te ontwikkelen. De geschiedenis is vervangen door de eindeloos stromende hercombinatie van gefragmenteerde beelden. Een willekeurige hercombinatie van razende, (bestaans)onzekere activiteit heeft de plaats ingenomen van politiek bewustzijn en strategie. Ik weet echt niet of er hoop is voorbij het zwarte gat, of er een toekomst ligt achter de nabije toekomst.

Maar waar het gevaar is, groeit ook het reddende, aldus Hölderlin, de meest geliefde dichter van Heidegger, de filosoof die de toekomstige vernietiging van de toekomst heeft voorzien. De taak die nu voor ons ligt is om het barre land in kaart te brengen waar de sociale verbeeldingskracht bevroren en onderworpen is aan de recombinante voorstellingswereld van de grote ondernemingen. Slechts vanuit deze cartografie kunnen we stappen vooruitzetten om een nieuwe vorm van activiteit te ontdekken die, door de kunst, de politiek en de therapie te vervangen door een reactivering van de sensibiliteit, de mensheid zou kunnen helpen om zichzelf weer te herkennen.

1. De Joker

Héél echt

20 juli 2012. De man koopt een kaartje, loopt de zaal binnen en gaat op de eerste rij zitten. Als de film ongeveer dertig minuten bezig is, verlaat hij de bioscoop via een nooduitgang, die hij open laat staan. Hij loopt naar zijn auto, trekt beschermende kleding aan en pakt zijn wapens. Om 00.30 uur loopt hij via de openstaande deur de bioscoop weer in. Hij draagt een gasmasker, een ballistische helm, een kogelvrije broek, een keelbeschermer en tactische handschoenen.

Enkele mensen in de zaal zien de gemaskerde en gewapende man, maar denken dat hij een van de vele enthousiaste Batmanfans is die zich hebben verkleed voor de filmvertoning. Een man die met zijn gezin in de zaal zit zal later zeggen dat de aanval in eerste instantie lijkt op een publiciteitsstunt voor de filmpremière. Vervolgens, zal hij eraan toevoegen, wordt de vertoning 'heel snel heel echt'.

Toen de film ongeveer twintig minuten bezig was, was er een soort plechtig moment in de film en vloog er een soort gasgranaat (op dat moment dacht ik dat het vuurwerk was) door het scherm en landde zo'n beetje voor me. Op dat moment begonnen mensen op te staan en weg te lopen. En toen, vanaf achterin, rechts van waar ik zat, vanuit de hoek rechtsachter in de zaal, was er opeens de flits van de loop van het geweer. Op dat moment dacht ik nog steeds dat het vuurwerk was. En toen werd ik hier geraakt – hij wijst naar zijn schouder en zijn borst – en besepte ik dat het iets veel ernstigers was. En mensen begonnen te schreeuwen. Het was heel chaotisch allemaal.

Om 00.38 uur gooit de gewapende man een rookbom. Terwijl het gas zich in de zaal verspreidt, schiet hij met een jachtgeweer,

eerst richting plafond, dan op de mensen in de zaal. Hij vuurt ook kogels af met een M&P15, een halfautomatisch geweer van Smith & Wesson met een trommelmagazijn voor honderd patronen, en een Glock 22-pistool. Enkele kogels gaan door de muur heen en raken mensen in de zaal ernaast, waar dezelfde film wordt vertoond.

Hij moet negentien of twintig kogels hebben afgevuurd. De mensen verdrongen zich links en rechts naar de uitgang. Iemand achter ons, een achterblijver misschien, was gewond. Hij zei: 'Ik ben geraakt.' De kerel zag eruit als de Terminator. Hij zei helemaal niets. Hij was alleen maar aan het schieten, schieten en nog eens schieten. Er waren mensen die de trap afkropen om aan de kogelregen te ontsnappen. Het zag er allemaal heel slecht uit. Heel slecht.

Kort na het begin van de aanval gaat het alarm af en het personeel helpt de mensen te evacueren. Enkele mensen melden de schietpartij via tweets of sms'jes in plaats van de politie te bellen. Twaalf mensen zijn doodgeschoten en zeventig mensen zijn gewond. Om 00.45 uur wordt de schutter naast zijn auto gearresteerd. Hij geeft zich zonder enig verzet over.

Hij heeft peentjeshaar, lijkt verdoofd en zich nauwelijks bewust van zijn omgeving. Enkele uren later maakt de politie bekend dat hij James Holmes heet. De schutter handelde kennelijk alleen en maakte geen deel uit van een grotere groep of een terroristische organisatie. Een van zijn klasgenoten zal later verklaren dat Holmes verschillende keren heeft gezegd dat hij mensen wilde doden.

Volgens een gevangenismedewerker die door *The Daily News* werd geïnterviewd wil Holmes weten hoe de film afloopt. De schutter blijft tegen zijn bewakers in Colorado zeggen dat hij niet begrijpt waarom hij achter de tralies zit. Sommige bewakers die contact met hem hebben, menen dat hij doet alsof hij aan geheugenverlies lijdt.

De kunst en het leven

Binnen enkele dagen is er op eBay voor vijfhonderd dollar een rubberen masker te koop waarop het gezicht van John Holmes staat afgebeeld, uitdrukingsloos en met rood haar, zoals op zijn eerste politiefoto.

Nog maar een maand en dan is het Halloween. JAAG IEDEREEN DIE JE KENT DE STUIPEN OP HET LIJF! Hij wordt 'de Joker', 'de Dark Knight Shooter', 'de Ilama', 'de Uitzonderlijk Getalenteerde' genoemd, maar zijn echte naam is JAMES HOLMES! Niets is enger dan in het hoofd te kruipen van James Holmes en zijn gezicht te dragen. Zijn 'ogen die tot in de ziel doordringen' en het rode haar van 'de Joker' maken dit masker tot het meest shockerende voorwerp dat je ooit in je bezit zult hebben. Stel je eens voor dat je het masker bezit van vermoedelijk de gevaarlijkste massamoordenaar uit de Amerikaanse geschiedenis. Dit is een masker van uitstekende kwaliteit latexrubber dat speciaal werd gemaakt voor een privéverzamelaar uit het buitenland. Ik heb dit masker gewonnen op een pokertoernooi met hoge inzet in Europa. Ik garandeer je dat dit het enige masker ter wereld is en het is bijna onbetaalbaar, omdat het is gebruikt voor de zeer controversiële documentaire die in 2013 uitkomt. Dit masker wordt zonder verdere bewerking verkocht en kan niet worden geretourneerd. Als je nul feedback hebt en wilt bieden op dit artikel, neem dan eerst contact met me op. Na ontvangst van het geld zal ik het masker onmiddellijk naar je opsturen. Succes!

Vlak nadat gebruiker 'realface13' de advertentie voor het masker publiceerde, heeft eBay de advertentie echter verwijderd. eBay heeft hierover tegen *ABC News* verklaard: 'De advertentie is verwijderd omdat ze niet voldeed aan ons beleid inzake aanstootgevend materiaal. Uit respect voor de slachtoffers van

gewelddsmisdrijven accepteert eBay geen advertenties die munt proberen te slaan uit een menselijke tragedie of lijden.’

Catwoman heeft een gebroken hart

Ik lees het nieuws en kan niet stoppen. Ik blijf ook 's nachts nog van de ene naar de andere website surfen.

Holmes (die twaalf mensen heeft doodgeschoten, onder wie de achtjarige Veronica Moser-Sullivan) werd bij aankomst in de gevangenis begroet met kreten als ‘kindermoordenaar’. De 24-jarige gevangene Wayne Medley, die in het Detentiecentrum Arapahoe in Colorado zat toen Holmes naar binnen werd gebracht, zei: ‘Alle gevangenen hadden het erover om hem te doden. Iedereen zocht naar een gelegenheid om dat te doen. Ze konden het over niets anders meer hebben.’

James Holmes zei tegen de politie dat hij de vijand van Batman was, de Joker. De boodschap op zijn antwoordapparaat was ook geïnspireerd door de Joker. Eenmaal in de gevangenis bleef hij naar de bewakers spugen. Iemand uit de gevangenis zei over de schutter, die in eenzame opsluiting zat en onder zelfmoordtoezicht stond: ‘Hij heeft geen greintje wroeging getoond. Hij denkt dat hij in een film acteert.’

In de nasleep van de schietpartij zei Anne Hathaway, de actrice die Catwoman speelt: ‘Mijn hart doet pijn en breekt vanwege de levens die zijn genomen en de levens die nooit meer hetzelfde zullen zijn door deze ondoorgroendelijke, zinloze daad. Ik kan geen woorden vinden om mijn verdriet mee uit te drukken. Mijn gedachten en gebeden gaan uit naar de slachtoffers en hun familie.’

Christopher Nolan, de regisseur van *The Dark Knight Rises*, bracht een verklaring uit:

Namens de acteurs en crew van *The Dark Knight Rises* wil ik zeggen hoe diepbedroefd wij zijn over de zinloze tragedie die

heel Aurora heeft getroffen. Ik zou niet durven beweren dat ik iets weet over de slachtoffers van de schietpartij, behalve dat ze daar gisteravond waren om een film te zien. Ik geloof dat films een van de geweldige Amerikaanse kunstvormen zijn en het samen kijken naar hoe een verhaal zich op het scherm ontvouwt is een belangrijk en plezierig tijdverdrijf. De bioscoop is mijn thuis, en de gedachte dat iemand die onschuldige en hoopvolle plek op z'n ondraaglijk barbaarse manier heeft geschonden vind ik verschrikkelijk. Niets dat iemand van ons kan zeggen zou ooit adequaat onze gevoelens kunnen uitdrukken voor de onschuldige slachtoffers van deze weerzinwekkende misdaad, maar onze gedachten gaan uit naar hen en hun familie.

Daarop stelde DC Comics de publicatie uit van *Batman Incorporated #3*, waarin een scène zit waarin een Leviathan-agente, vermomd als lerares, dreigend met een pistool zwaait voor een klas met kinderen. Verder trok Warner Bros de trailer van de film *Gangster Squad* in, vanwege een scène waarin een personage met machinegeweren op het publiek in een bioscoop schiet.

De Joker en God

Wie is James Holmes? Wie is de jongeman die inbrak in de bioscoop van Aurora en over de muur sprong die de kunst van het leven scheidt?

De 24-jarige Joker is onder andere omschreven als 'gestoord', 'instabiel' en 'losgeslagen van de werkelijkheid'. Iemand zei dat de jonge moordenaar handelde onder invloed van de duivel. Maar dominee Jerald Borgie van de lutherse kerk Penasquitos in San Diego herinnert zich Holmes als een verlegen, intelligente jongen die zeer gemotiveerd was om met succes zijn studies af te ronden. De dominee zei dat het gezin Holmes al ongeveer tien jaar lid was van de kerk in San Diego en dat de moeder van de schutter de diensten regelmatig bijwoonde en aan vrijwilligerswerk deed.

Volgens het artikel van Bengé Nsenduluka in *The Christian Post* was James ‘een aardige christenjongen’, geschoold in de goddelijke waarheid van een geïnspireerde, onfeilbare Bijbel, net als miljoenen andere jonge Amerikaanse christenen. James was een ‘normale christenjongen’ die vroeger sterk betrokken was bij de presbyteriaanse kerk in zijn woonplaats.

In een artikel getiteld ‘Wat presbyterianen geloven’ schrijft dr. G. Aiken Taylor:

Presbyterianen geloven dat alles wat gebeurt plaatsvindt volgens Gods wil en slechts volledig kan worden begrepen als de wil van God. Niets kan tot mensen komen dat Hij niet toestaat ten behoeve van zijn eigen doeleinden en glorie. Hij doet de daden van slechte mensen teniet en maakt hun kwaad tot iets van nul en generlei waarde. Hij voert alles uit zoals Hij het wil en verandert alle dingen (zelfs duidelijk kwaad) tot iets dat uiteindelijk goed is in het leven van degenen die van Hem houden, die zijn geroepen volgens Zijn doel.¹

Vlak na de moordpartij gaf de christelijke apologet Rick Warren de schuld aan de ‘progressieve manier’ waarop op openbare scholen de evolutieleer wordt onderwezen en aan het feit dat er op school niet meer wordt gebeden. In een tweet aan zijn volgers en gelovigen schreef hij: ‘Als studenten wordt geleerd dat ze niet verschillen van dieren, dan handelen ze daarnaar.’ Bryan Fischer, hoofd Probleemanalyse voor het regerings- en overheidsbeleid bij de American Family Association, meende dat de schietpartij rechtstreeks te maken had met de progressieve lui die ‘zestig jaar bezig zijn geweest om tegen God te zeggen dat hij dood kon vallen’. In het radioprogramma *Focal Point*, dat werd uitgezonden via het landelijk netwerk van 125 stations van American Family Radio, lichtte Fischer dit toe:

1 G. Aiken Taylor, ‘What Presbyterians Believe’, pp. 5-7.

De reden dat Amerika bestaat is dat God deze natie heeft ingesteld om te laten zien wat een natie die de Heilige Schrift en de God van de Heilige Schrift volgt kan zijn [...] om een model te bieden aan de rest van de wereld van hoe een cultuur eruitziet wanneer ze doordrenkt is van de geest van de Heer en het Evangelie van God over de wereld verspreidt. Tegenwoordig mag je op openbare scholen niet meer bidden. We hebben de Bijbel in 1963 uit de openbare scholen geschopt [...] Vervolgens hebben we in 1980 de Tien Geboden aan de kant gezet. Vergeet niet het gebod: Gij zult niet doden. Wat als [James Holmes] dat elke dag op school te horen had gekregen? Wat als de Tien Geboden telkens waren bekrachtigd: 'Gij zult niet doden'? [...] Wie weet was het dan misschien anders gelopen. Maar we hebben het op de andere manier geprobeerd. We proberen het nu al zestig jaar op de progressieve manier. En wat hebben we gekregen? We hebben een bloedbad in Aurora.

Mike Huckabee, de 44ste gouverneur van Arkansas en in 2008 bij de Republikeinse voorverkiezingen kandidaat voor het presidentschap van de Verenigde Staten, weet het bloedbad in Colorado aan de zonde en aan, wat anders, een mythische, oprukkende secularisering: 'Uiteindelijk hebben we geen criminaliteitsprobleem of een wapenprobleem, of zelfs maar een geweldsprobleem. We hebben een zondeprobleem.'

Uit de groep gestoten

Weken voordat James Holmes zijn afschuwwekkende plan ten uitvoer bracht, probeerde hij een emotionele band te smeden op een datingwebsite. Het lijkt erop dat hij toen al zijn komende arrestatie aan het plannen was, omdat op zijn profiel te lezen valt: 'Zul je me in de gevangenis komen opzoeken?' Ook schreef hij in zijn inleidende alinea: 'Op zoek naar een avontuurtje of een leuke meid voor losse sekscontacten. Ben een aardige jongen. Nou ja, aardig genoeg voor een jongen die aan dit soort geintjes doet.'

Nadat Holmes zijn profiel op 5 juli openbaar had gemaakt, probeerde hij contact te leggen met drie verschillende vrouwen, maar ze wezen hem allemaal af. Een van hen verklaarde dat Holmes niet echt geïnteresseerd was in seks, en dat hij ‘alleen maar wat wilde chatten [...] niks seksueels’.

Neuropsycholoog Dominic Carone heeft naar voren gebracht dat Holmes moeite had om emotioneel met andere mensen om te gaan. Bovendien vroeg hij zich af of Holmes zich met het personage van de Joker had geïdentificeerd omdat hij in het verleden was gepest en uit de groep was gestoten.

Op donderdagavond reed Holmes, klaar om toe te slaan, van zijn huis naar het meerdere zalen tellende Century 16-filmtheater in een uitdijend winkelcentrum in de stad. Daar kocht hij een kaartje voor de middernachtelijke vertoning van *The Dark Knight Rises*, de nieuwe Batman-film, liep hij de zaal in met de andere opgewonden bioscoopgangers, om vervolgens via de nooduitgang naar de parkeerplaats te gaan. Hij lanceerde zijn barbaarse reallife-actie op het moment dat hij de bioscoop weer binnenliep met een arsenaal aan munitie.

Wapens

Dan Oates, het hoofd van de politie in Aurora, rapporteerde het volgende:

Holmes heeft vier wapens in een wapenwinkel gekocht en via het internet heeft hij meer dan 6000 kogels gekocht: meer dan 3000 kogels 0,223-munitie voor het aanvalswapen, 3000 kogels kaliber 0,40-munitie voor de twee Glocks die hij in zijn bezit had en 300 kogels voor het kaliber 12-jachtgeweer. Via het internet kocht hij ook meerdere magazijnen voor het kaliber 0,223-aanvalsgeweer, waaronder een trommelmagazijn met 100 kogels dat op de plaats van het delict is teruggevonden. Ook al was het (maar) een halfautomatisch trommelmagazijn, deskundigen hebben me verteld dat hij daarmee 50 tot 60

kogels in een minuut had kunnen afvuren. Voor zover we weten was het afvuurtempo in de zaal behoorlijk hoog.

Het appartement van Holmes was ook volgehangen met een scala aan geavanceerd explosiemateriaal.

Enkele dagen na de massamoord in Aurora zette Gregory D. Lee het volgende artikel op het weblog *theintellhub*: 'Wie is gekker: James Holmes of de voorstanders van wapenbeperking?':

Zouden de voorstanders van een wapenverbod zich beter voelen als Holmes in plaats van een 'aanvalswapen' explosieven had gebruikt om de helemaal uitverkochte bioscoop met zestien zalen op te blazen en hij het gebouw met de grond gelijk had gemaakt? En wat zouden ze ervan vinden als hij twee kapmessen naar zijn hulpeloze slachtoffers had gegooid? Waar het om gaat is dat het in feite niet uitmaakt welke wapens worden gebruikt wanneer de dader vastbesloten is om zoveel mensen te doden als fysiek maar mogelijk is. Kwaadwillende mensen als Holmes zullen altijd wel een manier weten te vinden.

Volgens John Lott, de auteur van het boek *More Guns Less Crime*, neemt het aantal geweldsmisdrijven gestaag af vanwege de wetten die toestaan dat burgers een verborgen wapen bij zich dragen, omdat misdadigers worden afgeschrikt door het risico dat ze een gewapend slachtoffer aanvallen. Een groot deel van de Amerikaanse bevolking lijkt te geloven dat ze hun leven en, belangrijker nog, hun eigendommen beter kunnen beschermen door in de openbare ruimte een wapen bij zich te dragen.

Toch zijn de twee landen met het hoogste aantal gevallen van massamoord de Verenigde Staten en Finland. De Verenigde Staten staan wereldwijd op de eerste plaats wat betreft het wapenbezit, met 88 wapens op elke 100 burgers, kinderen inbegrepen. Finland staat op de achtste plaats, met 32 wapens op elke 100 burgers. Daartussenin treffen we landen als Servië, Irak en Jemen aan,

waar massamoord om etnische, religieuze of politieke redenen gewoon is geworden.

Op de website van de Wapenbezitters van Amerika (de enige wapenlobby die geen compromissen wil sluiten met Washington) wordt verkondigd:

Wapens redden meer levens dan ze kosten, voorkomen meer letsel dan ze toebrengen. De burgers die zich netjes aan de wet houden gebruiken zo'n 2,5 miljoen keer per jaar een wapen om zich te verdedigen tegen criminelen, ofwel ongeveer 6.850 keer per dag. Dat betekent dat vuurwapens jaarlijks 80 keer meer worden gebruikt om het leven van eerlijke burgers te beschermen dan om levens te nemen. Van de 2,5 miljoen keer per jaar dat burgers hun wapens gebruiken om zich te verdedigen zwaait de overgrote meerderheid slechts met haar wapen of vuurt een waarschuwingsschot af om de aanvaller(s) af te schrikken. In minder dan 8% van de gevallen doodt of verwondt een burger de aanvaller. Maar liefst 200.000 vrouwen gebruiken jaarlijks een wapen om zich te verdedigen tegen seksueel geweld. Gewapende burgers doden meer boeven dan de politie. Jaarlijks schieten en doden burgers minstens tweemaal zoveel criminelen als de politie (1527 tegen 606).²

We moeten niet vergeten dat de Amerikaanse identiteit is gesmeed door het uitroeien van de inheemse bevolking die er woonde voor de komst van de puriteinen uit Europa.

Wat wordt bedoeld met de term 'puritein'? Met 'puur' ofwel 'zuiver' wordt hier bedoeld dat slechts dat wat overeenstemt met het woord van God het verdient te leven. De kolonisatie van Zuid-Amerika door de 'onzuivere' katholieken uit Spanje was barbaars, zoals kolonisatie altijd is. Maar deze onzuivere katholieken accepteerden uiteindelijk de mythologieën en levenswijze

² 'Fact Sheet: Guns Save More Lives', 29 september 2008, gunowners.org/sko802htm.htm.

van de inheemse indianen, waardoor er iets overbleef van de precolumbiaanse beschavingen van Midden- en Zuid-Amerika. Tegenwoordig vindt er een heropleving van de indiaanse cultuur plaats en kunnen leiders als Evo Morales, een afstammeling van de inheemse bevolking, opkomen.

Maar de puriteinse killers, die alle 'onzuiverheden' die ze zagen niet verdroegen, hebben alle sporen of zaden van de inheemse cultuur en bevolking uitgewist in de grootste volkerenmoord uit de geschiedenis van de mensheid. Dat is de bakermat van de Verenigde Staten van Amerika.

Een knap beschromende dag

Op 28 september 2012, om 7.23 uur, schoot een man een gemaskerde indringer dood die kennelijk probeerde in te breken in het huis van zijn zus in New Fairfield in Connecticut, om vervolgens te ontdekken dat de vermeende inbreker zijn eigen vijftienjarige zoon was, Tyler Giuliano. Volgens de politie had de zus (die alleen thuis was) haar broer (de vader van Tyler, die naast haar woonde) opgebeld. De man rende zijn huis uit met een geladen wapen en opende het vuur op de gemaskerde figuur die tegenover hem stond met in zijn hand iets wat op een wapen leek, aldus de politie.

Het is niet duidelijk waarom de tiener om ongeveer één uur 's nachts in zwarte kleding en met een skimasker op rondsloop bij het huis van zijn tante. Gemeenteraadslid John Hodge zei dat Giuliano tegen de politie had verklaard dat de gemaskerde figuur op hem af was gestormd. Pas toen het skimasker van het gezicht werd gehaald realiseerde Giuliano senior (een onderwijzer) zich dat hij zijn eigen zoon had doodgeschoten.

Zowel Jeffrey Giuliano als zijn zoon, die in de vierde klas van de middelbare school in New Fairfield zat, leken gelukkig en waren populair. Een buurvrouw, Lydia Gibbs, zei dat ze negen schoten had horen afvuren en dacht dat het vuurwerk was. 'Het hele gebeuren is net iets uit een Hollywood-film,' aldus Hodge.

Op 14 december 2012 pleegde een twintigjarige man, Adam Lanza, een van de meest afschuwwekkende misdaden uit de Amerikaanse geschiedenis. Nadat hij zijn eigen moeder had doodgeschoten, reed hij naar de basisschool van Sandy Hook en doodde daar zes personeelsleden en twintig kinderen. Toen de politie aankwam, schoot de jonge moordenaar zichzelf door het hoofd. Dit was de op één na dodelijkste massaschietpartij die door één persoon uitgevoerd was uit de Amerikaanse geschiedenis, na het bloedbad op de Virginia Tech-school in 2007, en de op één na dodelijkste massamoord op een Amerikaanse basisschool, na het bombardement op de Bath School in Michigan in 1927.

De Sandy Hook-schietpartij bracht een hernieuwde discussie op gang over een beperking van het wapenbezit in de Verenigde Staten, plus een voorstel voor nieuwe wetgeving waarin een verbod op de verkoop en productie van bepaalde soorten halfautomatische vuurwapens en magazijnen met meer dan tien kogels munitie was opgenomen. Maar deze discussie en de grote verontwaardiging hebben tot niets geleid, doordat het amendement – dat voorzag in een uitgebreidere controle van de achtergrond van de wapenkoper – in de Senaat werd geblokkeerd door een Republikeinse filibuster. Ondanks de hoop dat de nationale verontwaardiging die op de schietpartij was gevolgd Washington tot handelen zou dwingen, kreeg het beperkte compromisamendement 54 stemmen vóór, een meerderheid weliswaar, maar niet genoeg om met de vereiste 60 stemmen de Republikeinse filibuster ongedaan te maken.

Na de stemming gaf een woedende Barack Obama de senatoren (bijna allemaal Republikeinen) die de voorstellen hadden geblokkeerd en de National Rifle Association, die deze Congresleden had gefinancierd, een flinke uitbrander.

‘Dit is een knap beschamende dag voor Washington,’ zei hij. Net als bij vele andere gelegenheden van zijn twee termijnen durende presidentschap belichaamde Obama de onmacht van de politiek, een soort levende weerlegging van zijn winnende motto *Yes we can*.

Batman en Rove

In zijn cel wil de zelfbenoemde Joker James Holmes weten of de film een happy end heeft. Natuurlijk is dat zo. Een happy end is gegarandeerd als het gaat om het imaginaire Keizerrijk dat in Hollywood wordt gemaakt.

Ik ben zo snel als ik kon de film gaan zien. *The Dark Knight Rises* is een middelmatige film met een nazi-ondertoon. Bane, de schurk in de film, is een humorloze reus die de bevolking van Gotham terroriseert om een soort fascistische coupe te plegen met hulp van een leger guerrillastrijders die op jihadistische strijders en antiglobaliseringsdemonstranten lijken. De boodschap is verknipt en in de kern racistisch.

Ik herinner me de Batman-film uit 1989, geregisseerd door Tim Burton. De superheld van de DC Comics-stripboeken werd afgeschilderd als een psychopaat die geobsedeerd was door zijn paranoïde ego en die een andere psychopaat bestreed, de Joker, gespeeld door Jack Nicholson, die op zijn beurt werd geplaagd door zijn schizofrene ego. Pratend over zijn film uit 1989 legde Tim Burton uit: 'De hele film en mythologie van het karakter is een compleet duel van freaks. Het is een gevecht tussen twee gestoorde mensen.' En hij voegde eraan toe:

De Joker is zo'n geweldig personage omdat je alle vrijheid met hem hebt. Alle personages die buiten de samenleving opereren en als freaks en uitgestotenen worden beschouwd hebben vervolgens de vrijheid om te doen en laten waar ze zin in hebben [...] Zij zijn de donkere kanten van de vrijheid. Krankzinnigheid is op een angstaanjagende manier de meeste vrijheid die je kunt hebben, omdat je niet gebonden bent aan de wetten van de samenleving.³

De humor en scherpzinnigheid van Tim Burton ontbreken geheel in de stompzinnige film van Nolan. De trilogie van Nolan is

3 Tim Burton, *Burton on Burton*, p. 80.

inderdaad, zoals Andrew Klavan over *The Dark Knight* heeft geschreven, 'een lofzang op de standvastigheid en morele moed die George W. Bush heeft getoond in zijn tijdperk van terreur en oorlog'.⁴ Maar de gelijkenissen tussen de nieuwste Batman-trilogie en de ideologie van de regering-Bush overstijgen de grenzen van het bioscoopscherm. Het onvermogen van James Holmes om een onderscheid te maken tussen werkelijkheid en film weerspiegelt de houding van Karl Rove, de meester van de Amerikaanse politieke verbeelding tijdens de jaren van de Heilige Oorlog van Bush. Toen journalist Ron Suskind het voorrecht van andere mensen uit zijn beroepsgroep verdedigde om de waarneembare werkelijkheid op oordeelkundige wijze te bestuderen, antwoordde de tovenaars van de Republikeinse campagne strategie met:

Dat is niet de manier waarop de wereld tegenwoordig nog werkt. Wij zijn nu een keizerrijk en wanneer wij handelen, scheppen wij onze eigen werkelijkheid. En terwijl jullie die werkelijkheid bestuderen – oordeelkundig, zo je wilt – handelen wij opnieuw en scheppen wij andere, nieuwe werkelijkheden die jullie ook kunnen bestuderen, en zo gaan die dingen dan. Wij zijn degenen die geschiedenis maken ... en jullie, jullie allemaal, kunnen slechts bestuderen wat wij doen.⁵

Is dit een symptoom van een psychose? Jazeker. Maar niet alleen Karl Rove heeft er last van.

4 Andrew Klavan, 'What Bush and Batman Have in Common', *Wall Street Journal*, 25 juli 2008.

5 In het artikel waarin het citaat oorspronkelijk stond, wordt Rove niet als de bron genoemd. Zie Ron Suskind, 'Faith, Certainty and the Presidency of George W. Bush', *New York Times Magazine*, 17 oktober 2004. De identiteit van de eerder niet genoemde adviseur van Bush werd schriftelijk onthuld door Mark Danner in 'Words in a Time of War: On Rhetoric, Truth and Power', in: András Szántó (2007), *What Orwell Didn't Know: Propaganda and the New Face of American Politics*, p. 17.

De sublimatie van de werkelijkheid in het simulacrum (een schijnsymbool dat verwijst naar een niet-aanwezige realiteit) is het essentiële kenmerk van het semiokapitalisme, het huidige productieregime waarbij de valorisatie van kapitaal is gebaseerd op de constante emanatie van informatiestromen. In de psychosfeer is de werkelijkheid vervangen door simulatie.

Abstrahering is tegenwoordig niet langer die van de landkaart, het duplicaat, de spiegel of het concept. Simulatie is niet langer simulatie van een grondgebied, iemand naar wie verwezen wordt of een substantie. Het is het door modellen genereren van iets echts zonder oorsprong of werkelijkheid: iets hyperechts. Het grondgebied gaat niet langer aan de kaart vooraf en overleeft hem ook niet. Vandaar dat de kaart aan het grondgebied voorafgaat – het voorafgaan van simulacra – het is de kaart die het grondgebied voortbrengt en als we de legende vandaag nieuw leven zouden inblazen, dan zouden de snippers van het grondgebied langzaam weggroten op de kaart. Van het echte, en niet van de kaart, zijn hier en daar nog wat sporen over, in de woestijnen die niet langer die van het keizerrijk zijn, maar de onze. De woestijn van het werkelijke zelf.⁶

Mobilisatie

Maskers, geestverschijningen, simulaties. De verwijzende waarde van tekens is uitgewist.

Jean Baudrillard heeft een algemene semiologie van de simulatie uitgedacht die hij heeft gebaseerd op de aanname dat de economie en de taal geen verwijzende functie meer hebben.

Het proces van de de-materialisering van waarde maakt onderdeel uit van het algemene proces van abstractie dat de algemene trend binnen het kapitalisme is. De waardetheorie van

6 Jean Baudrillard, *Selected Writings*, p. 166.

Marx is gebaseerd op het begrip abstracte arbeid: de arbeidstijd is de bron en maatstaf van waarde. Dit impliceert dat vanuit het oogpunt van valorisatie het concrete nut van de arbeidsactiviteit irrelevant is. Wat telt is de abstracte werk-tijd, niet de concrete inhoud van de productieactiviteit.

In de sfeer van de markt wordt niet naar het nut van dingen gekeken, maar alleen of ze geruild of uitgewisseld kunnen worden. En zo worden ook in de sfeer van de taal woorden uitgewisseld en gewaardeerd op basis van hun performativiteit, ofwel hun pragmatische doeltreffendheid. In de sfeer van de communicatie wordt waarde niet afgemeten aan de waarheid maar aan de effectiviteit. Pragmatiek in plaats van hermeneutiek is de methode van de sociale communicatie, in het bijzonder in het tijdperk van de alomtegenwoordige media: wanneer informatiestromen in alle ruimten van het openbare discours en de verbeelding doordringen, neemt simulatie de centrale plaats in in de emanatie van de gemeenschappelijke hallucinatie die we de 'wereld' noemen.

Tekens worden uitgewisseld tegen tekens en niet tegen echte dingen. In *L'Échange symbolique et la mort* spreekt Baudrillard van 'de emancipatie van de tekens'. De emancipatie van de tekens uit hun verwijzende functie kan als een algemene trend van de laatmoderniteit worden beschouwd, en deze heerst niet alleen in de literatuur en de kunst, maar ook in de politiek en de economie.

Vanuit dit perspectief bezien is geld niet zozeer een indicator van waarde geworden, maar eerder een mobilisatiefactor.

Het woord mobilisatie verwijst oorspronkelijk naar het in stelling brengen van het leger en de activering van het sociale lichaam van de natie als het eigen land in oorlog raakt met de vijand. Vanaf de negentiende eeuw is oorlog dankzij de invoering van de dienstplicht en de moderne vervoerssystemen een algehele mobilisatie van de bevolking geworden. Het laatkapitalisme brengt de militaire logica van de mobilisatie nu over op de sfeer van de economie: werk, productie en ruil zijn allemaal veranderd in een slagveld dat maar één regel kent: concurrentie.

Ons hele (bestaans)onzekere leven is ondergeschikt gemaakt aan dit ene gebod: concurrentie. Al onze collectieve energie wordt ingezet voor één doel: tegen alle andere mensen vechten om te overleven.

Mobilisatie maakt plaats voor razend druk gedrag en kan uiteindelijk tot paniek leiden, waarna een depressie volgt.

Vergelijkbare effecten van onderwerping, verarming en uitbuiting worden veroorzaakt doordat de samenleving een allesdoordringend schuldensysteem wordt opgelegd. Schuld fungeert als een wapen tegen de autonomie van de samenleving, waardoor geld in chantage verandert. Jongeren moeten geld lenen van de bank om hun studie te kunnen betalen, omdat het stelsel van openbaar onderwijs kapot is gemaakt door het neoliberale fanatisme en particuliere scholen onmogelijk duur zijn. Na hun afstuderen aan de universiteit moeten jongeren willekeurig welk onzeker baantje nemen om hun schuld te kunnen afbetalen, waarbij ze ook nog eens flink worden gechanteerd. Geld, dat we beschouwen als de maatstaf waaraan waarde wordt afgemeten, is inmiddels zo gecorrumpeerd dat het nu wordt gebruikt als instrument voor een complete onderwerping. Schuld is een soort metafysische vloek geworden. Binnen deze metafysische schuld zijn geld, taal en psychische schuld alle nauw met elkaar verweven. Economische schuld is psychische schuld, en als psychische schuld betreedt hij het domein van het onbewuste, waar geld alle objecten in elkaar vertaalt.

Half Sigma

Een paar dagen na de massamoord in Aurora las ik enkele commentaren op de weblog *Half Sigma*:

Er zijn massa's mensen als Holmes. Tijdens mijn studie speelden we WoW [World of Warcraft] en kende ik een heleboel

mensen uit het reallife-verhaal van mijn gilde. Velen van hen waren net als Holmes en gebruikten WoW als ontsnapping.

Er zijn massa's mensen als Holmes, maar de meesten van hen worden slechts herbivoren. Ze krijgen een miezerig baantje, leven in een miezerig flatje en eten miezerig eten. Maar met een internetverbinding is de wereld van hen. Videogames, porno en goedkope koolhydraten zijn hun medicijn. Geen status in het echte leven? Zorg ervoor dat je wat status in games krijgt. Het pispaaltje in het echte leven? Word een gildeleider en speel de baas over andere mensen. Er was een programma dat 'The Guild' heette en dat liet zien wat voor leven deze mensen hadden, en het was waarschijnlijk veel te positief omdat het als amusement was bedoeld.

Hoe pervers het ook mag klinken, Holmes toonde met zijn besluit om actie te ondernemen (ook al was dat verkeerd, zinloos en tragisch) meer ballen dan de meeste herbivoren die ik ken en die alleen maar wachten om dood te gaan in WoW.

'Conquistador' schrijft in een commentaar: 'Ik ken een jongen die zich van kant wil maken, maar de enige reden waarom hij doorgaat is dat hij uitkijkt naar een volgende belangrijke film, stripverhaal of videogame die uitkomt. Serieus.'

2. De mensheid wordt overgewaardeerd

De kunst en de dood

Toen Karlheinz Stockhausen op 12 september 2001 op een persconferentie naar zijn mening werd gevraagd over de schokkende gebeurtenissen van de dag ervoor, verklaarde hij:

Nou, wat daar is gebeurd is natuurlijk – en nu moeten jullie allemaal je manier van denken aanpassen – het grootste kunstwerk ooit. Het feit dat geesten met één daad iets bereiken waarvan wij in de muziek nooit zouden durven dromen, dat mensen tien jaar lang als bezetenen, fanatiek, voor een concert oefenen. En dan sterven [...] En dat is het grootste kunstwerk dat in de hele kosmos bestaat. Probeer je eens voor te stellen wat daar is gebeurd. Er zijn mensen die zo geconcentreerd zijn op dit ene optreden en vervolgens worden er vijfduizend mensen de Verrijzenis ingejaagd. In één moment. Dat zou ik niet voor elkaar kunnen krijgen. Daarmee vergeleken zijn wij als componisten niets [...] Het is een misdaad, dat weet je natuurlijk, omdat de mensen er niet mee hebben ingestemd. Ze zijn niet naar het ‘concert’ gekomen. Dat is duidelijk. En niemand had tegen hen gezegd: ‘Je zou erbij gedood kunnen worden.’

Voor iedereen die bekend is met de geschiedenis van de kunst van de twintigste eeuw kan de provocerende uitspraak van Stockhausen niet als een verrassing komen.

In een daaropvolgend bericht verklaarde Stockhausen dat de pers ‘valse, lasterlijke verhalen’ over zijn opmerkingen had gepubliceerd en lichtte dat als volgt toe:

Op de persconferentie in Hamburg werd mij gevraagd of Michaël, Eva en Lucifer historische figuren uit het verleden

zijn en heb ik geantwoord dat ze nu bestaan, bijvoorbeeld Lucifer in New York. In mijn werk heb ik Lucifer omschreven als de kosmische geest van de rebellie, van de anarchie. Hij gebruikt zijn grote intelligentie om de schepping te vernietigen. Hij kent geen liefde. Na verdere vragen over de gebeurtenissen in Amerika heb ik gezegd dat een dergelijk plan het grootste kunstwerk van Lucifer leek te zijn. Uiteraard gebruikte ik de aanduiding 'kunstwerk' in de betekenis van het vernietigingswerk dat door Lucifer wordt belichaamd. In de context van mijn andere opmerkingen kan daar geen twijfel over bestaan.

Het valt nauwelijks te ontkennen dat de misdadige en suïcidale actie van Mohammed Atta en diens handlangers enkele kenmerken heeft van een kunstwerk: het is een spectaculaire actie met sterke symbolische bedoelingen en precieze regels voor compositie en uitvoering. Dit impliceert uiteraard geenszins dat die massamoordactie ook positief wordt gewaardeerd, maar we kunnen door deze formulering misschien beter de metamorfose begrijpen die de misdaad heeft ondergaan in het tijdperk van het mediaspektakel.

Massamoord is niets nieuws, maar het speciale soort massamoord dat tegelijkertijd een spectaculaire vertoning en een suïcidale intentie is, lijkt mij eigen aan de huidige overgang naar het niets. Sterker nog, dit soort acties, bestaande uit een spectaculaire opvoering, een massamoord en suïcidale intenties (hoewel die niet altijd in praktijk worden gebracht, zoals in het geval van James Holmes), komt de afgelopen vijftien jaar steeds vaker voor.

Het is mogelijk om in de daden van vele hedendaagse massamoordenaars een spectaculaire intentie te zien die iets te maken heeft met de belofte van Warhol: 'In de toekomst is iedereen vijftien minuten wereldberoemd.' Dat wil zeggen, hedendaagse massamoord heeft te maken met de behoefte om op televisie te komen als het enige bewijs dat je bestaat.

Sommige suïcidale massamoordenaars laten meer dan anderen zien dat ze zich speciaal bewust zijn van het spectaculaire

en communicatieve aspect van de opvoering ervan. Pekka-Eric Auvinen was zo iemand.

Pekka-Eric Auvinen

De achttienjarige Pekka-Eric Auvinen doodde op 7 november 2007 negen leerlingen van de Jokela-school in de Finse stad Tuusula, zestig kilometer ten noorden van Helsinki. De schietpartij geschiedde slechts enkele uren nadat op YouTube een videofilmje van gebruiker 'Sturmgeist89' was geplaatst waarin het bloedbad werd aangekondigd. Op het filmje was een foto te zien van de middelbare school Jokela die in puin lag, waarna er een roodkleurige foto in beeld kwam van een man die een wapen op de camera richtte.

Om 11.40 uur liep Pekka-Eric Auvinen via de hoofdingang de school in en opende onmiddellijk het vuur op iedereen die hem voor de voeten liep. De directeur van de school, Helena Kalmi, beval alle leerlingen en leraren zich in hun klaslokaal op te sluiten en dat te barricaderen. Vervolgens verliet ze de directiekamer en probeerde ze Auvinen te overreden om zich over te geven.

Auvinen schoot op het schoolplein zeven keer op Kalmi, waarna ze overleed. Toen de schoolverpleegkundige enkele minuten later enkele scholieren bijstond die gewond op de grond lagen, doodde Auvinen ook haar. Vervolgens begon de jonge moordenaar aan een ronde door de school en riep hij de revolutie uit, waarbij hij de scholieren aanspoorde om schooleigendommen te vernielen.

Een van de leraren van Auvinen vertelt hierover: 'Hij ging de gangen van de school systematisch af, klopte op de deuren en schoot erdoorheen. Het voelde onwerkelijk. Een leerling die ik zelf les had gegeven rende nu schreeuwend op me af met een wapen in zijn hand.'

Ook gooide hij benzine om het gebouw heen in een poging om het in brand te steken, maar hij was te zenuwachtig om dat goed te doen. Hij handelde als een wanhopige automaat.

Om 11.55 uur kwam er een politiepatrouille aan, later gevolgd door ongeveer honderd politieagenten. Toen de politie probeerde om met Auvinen te onderhandelen, reageerde hij door op de agenten te schieten, hoewel geen van de schoten hen raakten.

Om 12.24 uur schoot Auvinen zich een kogel door het hoofd. Hij werd om 13.54 uur op het jongenstoilet gevonden; hij leefde toen nog maar was buiten bewustzijn.

Volgens Finse media zijn er sinds 1999 vier steekpartijen op scholen geweest, hoewel geen van deze een dodelijke afloop had. In 2002 heeft er nog een grote aanval in het land plaatsgevonden, toen een man in een winkelpassage in Helsinki een bom tot ontploffing bracht, waarbij hijzelf en zes andere mensen om het leven kwamen.

In september 2008 heeft een jongen, Matti Juhani Saari, op een school in Kauhajoki de moordpartij van Pekka-Eric Auvinen nagebootst door tien mensen met een halfautomatisch pistool dood te schieten, waarna hij zichzelf door het hoofd schoot.

Met een bevolking van slechts vijf miljoen mensen komen massaschietpartijen in Finland vaker voor dan in veel andere landen met een aanzienlijk talrijkere bevolking. Het komt niet als een verrassing dat het wapenbezit per hoofd van de bevolking in Finland een van de hoogste ter wereld is.

Het manifest van de natuurlijke selecteur

Wat bijzonder opvallend is aan het geval van Pekka-Eric Auvinen is de precieze en publieke uitleg van zijn filosofie achter zijn moorddadige actie. 'Ik ben een cynische existentialist, een antihumane humanist, een antisociale sociaaldarwinist, een realistische idealist en een godachtige atheïst,' aldus Auvinen op zijn website, vlak voor de opvoering van zijn misdaad. Hij heeft ook een 'Manifest van de natuurlijke selecteur' nagelaten, dat op het internet door velen is gedeeld.

Hoe is natuurlijke selectie veranderd in idiocratische selectie?

Het proces van natuurlijke selectie is tegenwoordig totaal de verkeerde kant opgegaan. Het is nu omgekeerd. Al heel lang is er sprake van een verwording van het menselijk ras. Achterlijke en domme, geestelijk zwakke mensen planten zich meer en sneller voort dan de intelligente mensen die geestelijk sterk zijn. Wetten beschermen de achterlijke meerderheid, die de leiders van de samenleving kiest. Het moderne menselijk ras heeft niet alleen zijn voorouders verraden, maar ook de toekomstige generaties [...] Natuurlijkheid wordt gediscrimineerd door religies, ideologieën, wetten en andere systemen waarmee de massa wordt misleid.

Mensen zijn gewoon een soort dieren onder de dieren en de wereld bestaat niet alleen voor de mens. De dood en doden is geen tragedie, het gebeurt in de natuur de hele tijd tussen alle soorten.¹

De kern van het manifest is de volmaakt neoliberale nadruk op een verkeerde opvatting van het begrip natuurlijke selectie, die hersteld moet worden en die de socialistische bescherming van de zwakken tegen de sterken ongedaan moet maken.

Niet alle mensenlevens zijn belangrijk of de moeite van het redden waard. Alleen superieure (intelligente, zelfbewuste, wilskrachtige) individuen zouden moeten overleven terwijl het inferieure (de domme, achterlijke, geestelijk zwakke massa) zou moeten omkomen. Er is ook nog een andere oplossing voor het probleem: domme mensen als slaven en intelligente mensen als vrije mensen. Wat ik bedoel is dat degenen die een vrije geest hebben, in staat zijn tot intelligent existentieel en filosofisch denken en weten wat rechtvaardigheid is, vrij zouden moeten zijn en zouden moeten heersen [...] en de

¹ De stukken uit het 'Manifest van de natuurlijke selecteur' zijn citaten uit 'School Shooting in Finland', 7 november 2007, <http://scienceblogs.com/pharyngula/2007/11/07/school-shooting-in-finland/>.

robotachtige massa kan slaaf zijn, omdat ze dat ook nu niet erg vinden en omdat hun denken van zo'n achterlijk niveau is.

In tegenstelling tot wat algemeen wordt geloofd is het nazisme niet de voorkeursideologie van dit soort massamoordenaar. Toch zijn enkele aspecten van het nazisme duidelijk aanwezig in het gestelde: het geweld, de ontmenselijking van het slachtoffer, racisme. Maar Auvinen ziet het nazisme als een van de autoritaire vormen van de ontindividualisering. Zijn enige credo is de cultus van het sterke individu, de eenzame winnaar: de financiële handelaar en de schutter.

Verder schrijft Auvinen in zijn manifest:

Collectieve ontindividualisering is een verschijnsel waarbij het individu wordt getraind om onderdeel te zijn van de domme kudde waarover de baas wordt gespeeld door de staat, de grote ondernemingen, de kerk of een andere organisatie, groep, ideologie, religie of systeem van massamisleiding en om zijn regels, moraal en gedragscode over te nemen. Dit is een bekend verschijnsel in de geschiedenis van alle despotische, autoritaire, totalitaire, monarchistische, communistische, socialistische, nazistische, fascistische en religieuze samenlevingen.

Vervolgens verklaart Auvinen aan het einde van de tekst dat hij bereid is te sterven:

Ik ben bereid te sterven voor een zaak waarvan ik weet dat hij goed, rechtvaardig en waar is [...] zelfs als ik zou verliezen of als men zich de strijd alleen maar als slecht zou herinneren [...] Ik vecht en sterf liever dan dat ik een lang en ongelukkig leven leid.

Dit is mijn oorlog: de oorlog van één man tegen de mensheid, regeringen en de geestelijk zwakke massa's van de wereld! Geen genade voor het schuim der aarde! DE MENSHEID WORDT OVERGEWAARDEERD! Het wordt tijd om de

NATUURLIJKE SELECTIE & SURVIVAL OF THE FITTEST
weer op de rails te krijgen!

Het manifest van Pekka-Eric Auvinen kan worden beschouwd als een soort retorische verkondiging van de filosofie van de massamoord; moord als een metaforische boodschap van zuiver sociaaldarwinisme. De retoriek van zijn uiteenzetting is de sleutel tot welke poging dan ook om zijn daden te interpreteren.

Als het aankomt op de inhoud, op de politieke bedoelingen achter zijn uiteenzetting, dan is zijn filosofie kristalhelder:

Wat ik haat/Waar ik een hekel aan heb

Gelijkheid, tolerantie, mensenrechten, politieke correctheid, hypocrisie, onwetendheid, tot slaaf makende religies en ideologieën, antidepressiva, soaps & dramaseries op tv, rapmuziek, massamedia, censuur, populistten in de politiek, religieuze fanatici, de morele meerderheid, totalitarisme, consumentisme, democratie, pacifisme, de overheidsmafia, alcoholisten, tv-reclame, het menselijk ras.

Net als iedere goede Thatcher-aanhanger van de afgelopen dertig jaar zegt hij als eerste dat hij gelijkheid haat. Vervolgens stelt hij onomwonden, en daarmee is hij minder hypocriet dan de gemiddelde neoliberale politicus, dat hij tolerantie, mensenrechten en politieke correctheid haat. Kennelijk heeft hij geen geduld met censuur en totalitarisme, democratie en pacifisme. Het manifest draagt in wezen alle kenmerken van het programma van een Tea Party-activist. Voor de opvoering van zijn gruweldaad op de Jokela-school heeft Pekka-Eric Auvinen selfies genomen en op de foto's was hij te zien met een T-shirt aan dat zijn bedoelingen samenvatte en zijn 'poëtiek' presenteerde. Er stonden drie woorden op het T-shirt: *Humanity is overrated* ('De mensheid wordt overgewaardeerd'). Ik weet niet waar Pekka-Eric deze woorden heeft gevonden, waar hij zijn inspiratie vandaan heeft gehaald, maar deze drie woorden verdienen een serieuze beschouwing. Ze zijn niet banaal.

Humanisme en de natuur

Don DeLillo schrijft in zijn roman *Witte Ruis* uit 1985:

Ik geloof, Jack, dat er twee soorten mensen op de wereld zijn. Moordenaars en slachtoffers. De meesten van ons zijn slachtoffers. We hebben niet de instelling, het vuur of wat er ook voor nodig is om een moordenaar te zijn. We laten de dood op ons afkomen. We gaan liggen en sterven. Maar bedenk eens hoe het is om een moordenaar te zijn. Bedenk eens hoe opwindend het is, in theorie, om iemand in een rechtstreekse confrontatie te vermoorden. Als hij doodgaat, blijf jij leven. Hem vermoorden betekent leefkrediet verwerven. Hoe meer mensen je vermoordt, hoe meer krediet je opbouwt. Dat verklaart ik weet niet hoeveel bloedbaden, oorlogen, executies.²

De zin 'De mensheid wordt overgewaardeerd' impliceert het onbewogen oogpunt van de natuur, een emotioneel verstriken van de tijd. Dit is het oogpunt van de God van het Oude Testament, de God die de mens heeft geschapen zonder diens lijden te voelen. De innovatie die het Nieuwe Testament tot stand heeft gebracht is in wezen een verandering van perspectief: God wordt een mens en komt op aarde terug om dezelfde passie en pijn te voelen en te ondergaan die de mensen gewend zijn te voelen. De passieloze tijd van God wordt onderbroken, gebroken en verweven met de tijd van de mens. Dat is de reden dat de humanistische revolutie plaatsvindt in de sfeer van het christendom: zowel het christendom als het humanisme zien de geschiedenis niet als onderdeel van de temporale sfeer van de eeuwige waarheid, van de onbewogen natuur, maar zien haar in de sfeer van het menselijk relativisme liggen. Het oogpunt van het lijden van de mens wordt belangrijker dan dat van de onbewogen waarheid.

² Don DeLillo, *Witte ruis*, p. 324.

De grondslagen van de moderne beschaving zijn precies hier te vinden: in de individuatie van de sfeer van de geschiedenis van de mens en de socialiteit van de mens, die zich onderscheidt van en niet overeenstemt met de eeuwige regels van het heelal. Juist omdat we dankzij de wetenschappelijke revolutie de mechanische wetten kennen waaraan de planeten, de hemel en de stenen onderworpen zijn, kunnen we een andere wet voor het menselijk bestaan ontwarren, gebaseerd op liefde en compassie (*cum-patiri*, letterlijk ‘samen-lijden’).

In de humanistische sfeer van de moderniteit is de natuurlijke ruimte, die door de onveranderlijke wetten van de natuurkunde wordt geregeerd, gescheiden van de historische ruimte, die wordt geregeerd door de wil van de heerser, of de democratische wil. De moderne beschaving is gebaseerd op de gedachte dat de sociale wereld in de eerste plaats verplicht is om zich niet aan de wetten van het heelal, maar aan de wetten van de compassie te houden: wederzijds begrip, solidariteit. De instelling van het politiek recht is alleen mogelijk wanneer men inzicht heeft in de belangen en passies van de mens.

In zijn *Oratio de hominis dignitate* is Pico della Mirandola heel duidelijk over dit punt: God heeft de mens geschapen als een wezen dat zich onderscheidt van de rest van het heelal. Terwijl het heelal volgens precieze regels is opgebouwd, heeft de mens geen inherente regels die hem binden.

Aan jou, Adam, hebben wij niet een vaste verblijfplaats, niet een eigen gezicht of een bepaalde gave in het bijzonder gegeven; het is de bedoeling dat jij de verblijfplaats, het gezicht en de gaven die je zelf verkiest naar je eigen wens en inzicht zult verkrijgen en bezitten. De natuur van de anderen ligt vast en wordt binnen door ons voorgeschreven wetten beteugeld. Jij bent aan geen enkele beperking onderworpen. Jij zult voor jezelf je natuur bepalen naar je eigen vrije wil, waaraan ik je heb toevertrouwd. Midden in de wereld heb ik jou geplaatst, zodat je van daaruit alles wat er om je heen in de wereld is gemakkelijker kunt bekijken. Ik heb je niet

hemels en niet aards, niet sterfelijk en onsterfelijk gemaakt. Als vrij en soeverein kunstenaar moet jij als het ware je eigen beeldhouwer zijn en jezelf uitbeelden in de vorm die je verkiest. Je kunt ontaarden in de lagere vormen, de dierlijke, maar je kunt ook door eigen wilsbesluit herboren worden in de hogere vormen, die goddelijk zijn.³

De moderne geschiedenis vindt plaats in deze ruimte van onbepaaldheid en daarmee van vrijheid, waarin de wetten van de mens worden beschouwd als een menselijke constructie en niet als de weerspiegeling van natuurlijke regels die door God zijn opgelegd. De visie van Pico weerspiegelt de humanistische benadering van het probleem van de vrijheid, en hier vinden we de draad die het humanisme met de verlichting verbindt. In de humanistische ruimte van de onbepaaldheid scheidt de menselijke rede zijn eigen regels, en de universele geldigheid van de ethische en politieke wetten is gebaseerd op de menselijke rede en niet op de natuurwet.

Sociale beschaving, sociaaldarwinisme

Het socialisme kan worden beschouwd als de logische doortrekking van deze gedachtelijn en als de eindmanifestatie van de moderne constructie van een humanistische beschaving. Het humanisme van het renaissancetijdperk bevestigde de autonomie van de menselijke ruimte tegenover de onbewogen wetten van de natuur; vervolgens fungeerde de verlichting als een rationele, regulerende instantie van deze autonome menselijke ruimte. De socialistische politieke nalatenschap van de negentiende eeuw is de bevestiging dat rechtvaardigheid en gelijkheid mogelijk zijn, niet gebaseerd op de natuur maar op de menselijke rede en compassie, het vermogen om samen dezelfde gevoelens, hetzelfde lijden en dezelfde doelen te hebben.

3 Giovanni Pico della Mirandola, *Rede over de menselijke waardigheid*, p. 50.

Door deze progressieve ontwikkelingen culmineerde de moderniteit in de totstandbrenging van een vorm van maatschappelijke beschaving, een beschaving waarin veelvoorkomende behoeften zegevierden over de bekrachtiging van individuele belangen. Deze maatschappelijke beschaving was gesmeed met de bedoeling om eindeloze oorlogen van ieder tegen ieder te voorkomen. En toch is de maatschappelijke beschaving de afgelopen dertig jaar afgebrokkeld, onder de slagen die zijn toegebracht door een sociaaldarwinistische filosofie die heeft gefungeerd als de ideologische voorloper van de bekrachtiging van de neoliberale politiek op wereldschaal.

Deze filosofie heeft een sterk materialistische grondslag die moeilijk aan te vechten is. Sociaaldarwinisten zeggen dat welwillende beginselen de kant die de evolutie uitgaat niet kunnen stoppen, niet in de sociale sfeer en ook niet in de sfeer van de natuur.

Als de evolutie van de natuur te karakteriseren is als de survival of the fittest, dan is de evolutie van de geschiedenis daar geen uitzondering op. Daarom heeft het geen zin om tegenstand te bieden aan het natuurlijke overwicht van degenen die zich het beste aan de omstandigheden hebben aangepast. De zwakkeren kunnen alleen worden gered doordat de sterkste individuen vol mededogen handelen, en die sterke individuen hebben het recht om de economie naar hun mogelijkheden en belangen te ontwikkelen. Impliciet betekent dit dat er geen onderscheid is tussen het sociale leven en de natuur.

Het is veelzeggend dat de filosoof en econoom Friedrich Hayek beweert dat de onzichtbare hand van Adam Smith de markt bijna als een natuurkracht reguleert. Vanuit de gedachte dat de best aangepasten overleven en de slechtst aangepasten gedoemd zijn ten onder te gaan, wist de hedendaagse neoliberale ideologie het onderscheid uit tussen de sfeer van de natuurwet en de sfeer van de ethische rede. Menselijke relaties (namelijk economische relaties) volgen de natuurwetten van zelfregulering, zodat er dus geen behoefte is aan speciale regulerende interventies, niet van de natiestaat en ook niet van een andere politieke organisatie.

Aan de mensheid kunnen geen speciale voorrechten worden toegekend, omdat de grove energieën van de markt de enige effectieve reguleringsmechanismen zijn van het economische leven en daarom van het sociale leven als geheel.

Het motto van Pekka-Eric Auvinen dat de mensheid wordt overgewaardeerd is louter een herformulering (of parafrasering) van de neoliberale bekrachtiging van de superieure efficiëntie van de onzichtbare hand die de economische sfeer reguleert. De natuurwet van de survival of the fittest wordt gezien als de onzichtbare hand die de economie stuurt en de economie is de meest cruciale en beslissende sfeer van de menselijke activiteit en cultuur. De economische rationaliteit vertrappt alle andere vormen van menselijke rationaliteit en via de afdwinging ervan viert de emotieloze natuurwet zijn triomf. De mensen moeten buigen naar zijn wil.

Dit is de les die Pekka-Eric Auvinen ons wil leren, en hij staat niet alleen in deze speciale lezing.

De YouTube-killer

Pekka-Eric Auvinen bereidde de mediatisering van zijn show nauwkeurig voor. Niet alleen schreef hij een manifest, hij maakte ook foto's van zichzelf waarop hij een T-shirt droeg met het campagnemotto 'Humanity is overrated'. Hij zorgde er ook voor dat zijn videoboodschap via YouTube werd verspreid. Omdat niemand dit alles opgemerkt zou hebben als hij niet negen mensen en zichzelf had gedood, kunnen de moorden en de eropvolgende zelfmoord in zekere zin als een vorm van reclame voor zichzelf worden beschouwd.

In het boek *Shooting for Fame*, dat in het internettijdschrift *Flow* is gepubliceerd, schrijft Michael Serazio:

In de biosfeer van het Web 2.0 zenden we allemaal via de media uit en zijn we allemaal getuigen [...] Een eeuw van accumulatie van massamedia heeft roem de dominante munt

gemaakt van het postmoderne sociaal kapitaal. En toch introduceren de sociale media een vergaande vluchtigheid in de roem als munt op een wijze die Leo Braudy reeds eerder heeft voorzien: 'Met de verschijning van elk nieuw medium voor roem wordt het beeld dat het van de mens overbrengt intenser en wordt het aantal personen dat wordt gevierd groter.' Vóór de televisie was dit de vage, verre verleiding van de filmroem; na de televisie *leek* het plotseling open te staan voor iedereen. En met het aanbreken van het internettijdperk (dat Auvinen zo duivels heeft uitgebuit) zijn die studiomuren helemaal neergehaald en is er een hypermobiliteit van beelden en avatars op gang gekomen. En toch zijn de technologieën die de 'produser' van het Web 2.0 zijn instrumenten geven dezelfde nieuwigheden die de klassieke definitie van roem en zijn existentiële aantrekkingskracht goedkoop maken: bijzonderheid, alomtegenwoordigheid, duurzaamheid.

Door een misdaad versterk en bestendig je je roem. Alleen als je iets doet wat echt gruwelijk is, wordt je narcisme langdurig bevredigd. Boodschap (natuurlijke selectie), media (YouTube-filmpjes) en misdaad raken daardoor onlosmakelijk met elkaar verbonden.

In zijn intrigerende tekst vergelijkt Michael Serazio de mediastijl van Auvinen met de stijl van andere moordenaars. Interessant is dat de schutters in *Columbine* het werk van populaire filmregisseurs als referentiepunt lijken te hebben gebruikt.

Auvinen was in dit opzicht niet de eerste. Klebold en Harris hadden zelfgemaakte videobanden waarop ze te zien waren terwijl ze fantaseerden over hun postume portret: 'Regisseurs zullen om dit verhaal vechten,' meende Klebold, en de jongens bespraken aan welke regisseur het script kon worden toevertrouwd: Steven Spielberg of Quentin Tarantino.

In werkelijkheid zijn Steven Spielberg en Quentin Tarantino vervangen door Michael Moore en Gus Van Sant, maar de jongens hadden het niet helemaal bij het verkeerde eind. Verder vergelijkt

Serazio de communicatiestijl van Auvinen met de stijl van Seung-Hui Cho, die een massaslachting aanrichtte op de campus van Virginia Tech.

Middenin zijn eigen gruwelijke strooptocht in april 2007 stuurde Seung-Hui Cho een manifest van 1800 woorden, 43 foto's en 25 minuten aan videobeelden aan NBC News. In vroegere mediatijdperken stonden professionele poortwachters de jonge schutter die bekendheid zocht in de weg; dat Cho in 2007 reclame voor zichzelf maakte door NBC een pr-pakket te sturen leek technologisch gezien een anachronisme. Tegenwoordig kunnen jonge terroristen via een web van (anti)sociale media, 'producent, regisseur, ster' en nu ook nog distributeur zijn [...] Terwijl Cho's egomanie, die vruchtbare grond vond in het huidige klimaat van technologie en beroemd zijn, betekende dat hij een kant-en-klaar verhaal aan NBC stuurde, wist Auvinen dat hij op talloze schermen zou kunnen belanden zonder dat hij de intermediair van een tv-zender nodig had. Hij publiceerde vele teksten op het internet; hij schreef in het Engels in plaats van het Fins om een zo groot mogelijk publiek te bereiken. En op zijn computer thuis stonden allerlei soorten gegevensbronnen (waarvan er vele op het internet zijn terechtgekomen): pastiches van Auvinen zelf, beelden uit Hitman-videogames, een docudrama over Columbine op Discovery Channel en een remix van *Natural Born Killers*, waarmee hij de kijker volledig door de spiegel van Baudrillard meeneemt. Maar onsterfelijkheid wordt geboren uit inspirerende nabootsers en weerzinwekkend genoeg was de horror van Auvinen op YouTube niet de laatste die Finland te verduren kreeg.

Nog geen jaar later kondigde een 22-jarige student uit het beroepsonderwijs via een videoclip op een sociaalnetwerksite aan: 'Jij gaat er als volgende aan.' Dagen later doodde hij tien mensen.

De moordenaars in Columbine en ook Pekka-Eric Auvinen wilden een boodschap de wereld insturen en beroemd worden, en ze maakten gebruik van videobeelden en het internet om hun woede de vrije loop te laten en hun visie op de wereld massaal te verspreiden.

De Joker James Holmes is een ander geval: hij ontwrichtte de relatie tussen misdaad en de media en ging nog een stap verder. Terwijl Harris en Klebold hoopten op de aandacht van Spielberg, bootste Holmes al een personage na uit een film van Nolan. Holmes maakt al deel uit van de wereld van Batman en past de schepping van Marvel aan de werkelijkheid aan, waarbij hij de grens van het scherm oplost en de toeschouwers dwingt om deel te nemen aan het verhaal waarnaar ze alleen maar wilden kijken.

Het doel van de spectaculaire massamoordenaar is om de spiegel van het spektakel kapot te gooien. Voor hem is de grens tussen de werkelijkheid en de verbeelding vervaagd, onduidelijk, verwrongen. Hij wil deelnemen aan het spektakel, zodat het spektakel het leven wordt, en uiteindelijk de dood.

Amsterdam University Press

3. Heel even winnen

Columbine

20 april in het laatste jaar van de twintigste eeuw. In een uur tijd slachten Eric Harris en Dylan Klebold, leerlingen uit de bovenbouw van de middelbare school in Columbine, een leraar en 12 medeleerlingen af, terwijl ze 27 andere mensen verwonden. Vervolgens pleegt het tweetal zelfmoord.

Het bloedbad op de middelbare school in Columbine is in de ogen van velen een keerpunt geweest, omdat het impliceerde dat er bewust een *mise-en-scène* was gecreëerd, gezien de uiterst nauwkeurige voorbereiding en de intellectuele motivatie die de twee jongens voorafgaand aan het bloedbad in hun dagboek hadden uitgewerkt. Het heeft ook een enorme impact gehad op de Amerikaanse verbeelding en heeft twee filmregisseurs geïnspireerd om een film te maken over de gebeurtenissen.

Krap twee jaar na het bloedbad kwam Michael Moore met zijn documentaire *Bowling for Columbine*, die was bedoeld om de sociale achtergrond, zo niet de oorzaken, van de misdaad te beschrijven. De film ging vooral over het systematisch gebruik van geweld door de Amerikaanse strategen van het ministerie van Buitenlandse Zaken en het leger, hoe eenvoudig wapens verkrijgbaar zijn op de open markt en via het internet, de obsessie van de Amerikaanse samenleving met angst en militaire agressie, en het geweld waarvan het dagelijks leven in Noord-Amerika in het algemeen doortrokken is.

Hoewel het verslag van Moore overtuigend was, was dat maar één deel van het verhaal. Want ook al stond de sociale context centraal, er werd geen aandacht besteed aan de subjectiviteit van de daders, aan de psychopathologie van mensen die worden blootgesteld aan elektronische hyperstimulatie tijdens de jaren waarin ze worden gevormd, de bijzondere broosheid van de eerste generatie die opgroeit in het virtuele tijdperk.

In het jaar erna, in 2003, kwam de film *Elephant* van Gus Van Sant uit. In dit geval koos de regisseur ervoor om diep in het psychologische te graven, om inhoudelijk in te gaan op de ontspoorde subjectiviteiten die aan het werk waren, en om te proberen het innerlijk lijden te begrijpen van de twee jongens die de misdaad uitgedacht en opgevoerd hadden. Van Sant beschrijft niet alleen hun agressie en geweld, maar ook hun verwarde zoektocht naar tederheid, hun frustraties en eenzaamheid, zoals het zich allemaal ontvouwde tot hun laatste daad van zelfdestructie.

Uiteraard kunnen we zo'n complexe gebeurtenis niet reduceren tot louter een combinatie van sociale, psychische en ideologische oorzaken. In een dergelijke openvolging van handelingen ligt altijd iets dat een logische verklaring ver te boven gaat. En toch is het mogelijk om deze vorm van psychopathologie niet als een geïsoleerd verschijnsel te zien, maar als een symptoom van een wijdverbreide vorm van lijden. Dat maakt de film van Gus Van Sant zo interessant.

In zijn dagboek schreef Eric Harris over zijn bewondering voor de natuurlijke selectie, en dat hij iedereen in een versie van het computerspel *Doom* zou willen plaatsen, zodat hij ervoor kon zorgen dat de zwakken zouden sterven en alleen de sterken zouden leven.¹

Het is geen verrassing dat de verslaving van de twee jongens aan videogames de aandacht heeft getrokken van journalisten, critici en psychologen. Algemeen wordt aangenomen dat een langdurige blootstelling aan zeer gewelddadige videogames als effect kan hebben dat jongeren als Eric and Dylan ongevoelig worden in hun denken. Maar met deze oppervlakkige opmerking wordt, door de inhoud van videogames centraal te stellen, voorbijgegaan aan de cognitieve en psychologische mutatie die wordt teweeggebracht door een langdurige onderdompeling in een digitale omgeving. Niet de inhoud van de game maar de stimulatie zelf heeft tot gevolg dat de speler ongevoelig wordt voor de lichamelijke ervaring van lijden en plezier.

1 Een transcript van het dagboek van Harris is te vinden op schoolshooters.info/eric-harris-journal.pdf.

Uiteraard wordt niet iedereen een massamoordenaar van het spelen van videogames of van digitale stimulatie. Maar de massamoordenaar is slechts een uitzonderlijke manifestatie van een algemene trend in deze algemene mutatie van de menselijke geest.

Technologie-taal-kwetsbaarheid

In haar boek *The Show and Tell Machine* uit 1975 beschrijft Rose Goldsen een toekomstige generatie die ingrijpend is veranderd door het medialandschap (destijds hoofdzakelijk gekenmerkt door televisie en reclame) en voorziet ze een veelzeggende mutatie op het gebied van de psychologie en de taal: 'We kweken een generatie mensen die haar primaire indrukken van een machine krijgt; het is de eerste keer in de geschiedenis dat dit gebeurt.'²

De televisie en, recenter nog, de digitale revolutie hebben een enorme transformatie van de mentale omgeving van de mens ingeluid. Het feit dat mensen meer woorden van een machine leren dan van hun moeder leidt, en dat valt niet te ontkennen, tot de ontwikkeling van een nieuw soort sensibiliteit. De nieuwe vormen van massapsychopathologie van onze tijd kunnen niet worden onderzocht zonder de nodige aandacht te schenken aan de effecten van deze nieuwe omgeving, in het bijzonder het nieuwe proces van taalverwerving.

Twee belangrijke ontwikkelingen moeten we eens nader beschouwen: de eerste is de loskoppeling van het leren van een taal van de affectieve lichamelijke ervaring; de tweede is de virtualisering van de ervaring van de ander.

Vooraf dit eerste aspect van de ingrijpende verandering die is opgetreden is interessant. Volgens Luisa Muraro, een Italiaanse auteur die zich in haar werk hoofdzakelijk bezighoudt met het uitwerken van een feministisch filosofisch perspectief, is de toegang tot taal fundamenteel gekoppeld aan de affectieve

² Rose K. Goldsen, *The Show and Tell Machine*, p. 5.

relatie tussen het lichaam van het kind dat de taal leert en het lichaam van de moeder. De diepgaande, emotionele greep op de dubbele articulatie van de taal, op de relatie tussen betekenaar en betekende in het linguïstische teken, is iets dat geworteld is in het sterke vertrouwen op het affectieve lichaam van de moeder. Als dit proces wordt gereduceerd tot een effect van de uitwisseling tussen (een) machine en het menselijk brein, wordt het proces van taalverwerving losgekoppeld van het emotionele effect van het lichamelijke contact, en wordt de relatie tussen betekenaar en betekende louter een functionele. Woorden krijgen niet op een affectieve manier betekenis, betekenis is niet geworteld in de diepte van het lichaam en communicatie wordt niet opgevat als een affectieve relatie tussen lichamen, maar als een werkrelatie waarbij functionele instructies worden uitgewisseld. Het valt te verwachten dat daar al gauw psychisch lijden op volgt.

Bovendien heeft er in de psychische sfeer een tweede ingrijpende verandering plaatsgevonden: jongeren brengen hun vroege vormende jaren door in een constante relatie met informatiemachines, terwijl ze steeds minder direct lichamen contact met andere mensen hebben. Kinderen krijgen steeds minder te maken met de lichamelijke aanwezigheid van andere kinderen en worden steeds meer onderworpen aan een virtuele vorm van communicatie met entiteiten die ver weg zijn en wier lichamen niet behoren tot een sensitieve en sensibele ruimte.

De sensibele zelf staat hier op het spel. Sensibele is het (verstandelijk) vermogen waarmee mensen die tekens kunnen begrijpen die niet in woorden worden uitgedrukt en die niet tot woorden gereduceerd kunnen worden. Sensibele (en sensitiviteit, de fysieke, erotische kant van het non-verbale vermogen om betekenis te begrijpen en uit te wisselen) is het interpersoonlijke laagje waardoor je de ander met empathie kunt waarnemen. Empathie (het vermogen om het plezier en het verdriet van de ander te voelen als deel van je eigen plezier en verdriet) is geen natuurlijke emotie, maar eerder een psychische toestand die aangekweekt en verfijnd wordt. Maar als hij niet wordt aangekweekt, kan hij verwelken en verdwijnen.

Er zijn genoeg bewijzen die erop duiden dat deze mutatie in de manier waarop de communicatie wordt ervaren tot een pathologie leidt in de sfeer van de empathie (een autistische trend) en in de sfeer van de sensibiliteit (een niet gevoelig meer zijn voor de aanwezigheid van de ander). En het kan goed zijn dat deze mutatie van de psychische en linguïstische interactie ook ten grondslag ligt aan de hedendaagse kwetsbaarheid van het leven. Kwetsbaarheid heeft niet alleen betrekking op de toestand van de arbeid in het tijdperk van de mondiale deterritorialisatie, maar ook op de fragmentatie van het sociale lichaam, op de versplintering van de zelfperceptie en de waarneming van de tijd. De tijd behoort niet langer aan het individu toe en de kapitalist koopt niet langer het persoonlijk leven van individuen; in plaats daarvan worden de mensen uit de werkruimte weggevaagd en wordt de tijd veranderd in een maalstroom van een gedepersonaliseerde, versnipperde substantie die door de kapitalist kan worden gekocht en door de netwerkmachine opnieuw kan worden gecombineerd. Vooral cognitieve arbeid – werk op het gebied van informatie en verbeelding – is vatbaar voor de kwetsbaarheidsregel. Dit soort werk, dat immaterieel is en puur informatie betreft, hoeft niet tot een fysieke ruimte te worden beperkt. Het kan worden overgedragen, versnipperd, in stukjes gebroken en tot slot opnieuw worden gecombineerd in de abstracte ruimte van het internet.

Heel even winnen

Op de dag van het bloedbad droeg Eric Harris een wit T-shirt waarop met zwarte letters de woorden ‘natuurlijke selectie’ stonden. Verwijzingen naar natuurlijke selectie komen ook voor in de dagboeken van Harris, net als jaren later in het manifest van Pekka-Eric Auvinen.

Net als de grote meerderheid van de generatie die in de neoliberale decennia is opgegroeid, is de jonge Eric Harris er vast van overtuigd dat de sterken het recht hebben om te winnen en jacht te maken op

de ander. Het is de natuurlijke filosofie die hij heeft geabsorbeerd uit de sociale omgeving waarin hij werd opgevoed en het is ook de achterliggende reden waarom hij bepaalde videospelletjes graag speelde. Maar de jongen weet heel goed dat hij geen winnaar zal worden in het sociale spel. In plaats daarvan besluit hij dat hij heel even een winnaar zal zijn: ik zal doden en ik zal winnen; dan zal ik sterven. De moordzuchtige actie wordt beschouwd als wraak voor de vernederingen die hij te verduren heeft gehad in het dagelijkse concurrentiespel. De pesterijen waaraan hij op school werd blootgesteld beschrijft hij pijnlijk gedetailleerd in zijn dagboek:

Iedereen lacht me altijd uit vanwege mijn uiterlijk en hoe fucking zwak en shit ik ben. Nou, ik zal jullie allemaal krijgen: hier komt de ultieme fucking wraak. Jullie stelletje zouden meer respect hebben kunnen tonen, me beter hebben kunnen behandelen, vaker om mijn kennis en advies hebben kunnen vragen, me meer als een oudere leerling hebben kunnen behandelen, en misschien zou ik dan niet zo klaar zijn geweest om jullie fucking koppen eraf te trekken [...] Een groot deel van mijn haat komt daar vandaan. Het feit dat ik praktisch geen eigenwaarde heb. Vooral wat meisjes en uiterlijk betreft en zo. Daarom lachen mensen me constant uit [...] daarom krijg ik geen respect en daarom word ik fucking PISSIG [...] Wat ik ook doe, mensen lachen me uit en soms zelfs recht in mijn gezicht. Mijn wraak zal snel genoeg komen. De fuckers zouden niet zoveel kritiek op me moeten hebben, hè! HA!³

Ook zijn vriend Dylan Klebold weet dat het zijn lot is om een loser te zijn, maar ook hij wil een winnaar zijn, een uur lang, vóór een gewelddadige dood. Hij schrijft: 'Jullie hebben ons jarenlang shit gegeven. Jullie gaan fucking boeten voor al die shit! Het kan ons geen ene moer schelen. Omdat we zullen sterven terwijl we daarmee bezig zijn.'

3 Stukken uit het dagboek van Eric Harris zijn overgenomen uit het transcript dat te raadplegen is op schoolshooters.info/eric-harris-journal.pdf.

De psychologie van Harris en Klebold zou samenvattend kunnen worden omschreven als een suïcidale vorm van de neoliberale wil om te winnen. In het kielzog van de neoliberale afkondiging van het einde van de klassenstrijd zijn de enige sociale categorieën die nog over zijn die van de winnaar en de verliezer. Geen kapitalisten en arbeiders meer, geen uitbuiters en mensen die uitgebuit worden. Of je bent sterk en slim, of je hebt je ellende verdiend. De vestiging van het kapitalistisch absolutisme is gebaseerd op de massale (voornamelijk onbewuste) steun aan de filosofie van de natuurlijke selectie. De massamoordenaar is iemand die gelooft in het recht van degenen die het best aangepast en het sterkst zijn om in het sociale spel te winnen, maar hij weet of voelt ook dat hijzelf niet de best aangepaste en ook niet de sterkste mens is. Daarom kiest hij voor de enige daad van vergelding en voor zichzelf opkomen die nog mogelijk is: doden en gedood worden.

Kryptoniet

[D]it Metropolis van kryptoniet waarin geen Superman een voet durfde te zetten, waar overvloed werd aangezien voor rijkdom en het genot van bezit voor geluk, waar mensen zulke gepolijste levens leidden dat de grote, grove waarheden van het rauwe bestaan waren weggepoetst en gladgewreven, en waarin de zielen van de mensen al zo lang zo ver uiteen waren gedreven dat ze nog maar nauwelijks wisten hoe ze elkaar konden raken; deze stad met zijn legendarische elektriciteit, waarmee de elektrische hekken werden gevoed die waren opgericht tussen mannen en mannen, en ook tussen mannen en vrouwen?⁴

Eric Harris wilde bij het korps mariniers van de Verenigde Staten, maar zijn sollicitatie werd kort voor de schietpartij afgewezen omdat hij het geneesmiddel fluvoxamine slikte, een antidepressivum dat tot de groep van de serotonineheropnameremmers (SRRI's)

4 Salman Rushdie, *Woede*, p. 86.

behoort en dat hij verplicht was te slikken als onderdeel van een door de rechter bevolen therapie om zijn woede beter onder controle te krijgen. Uit de autopsieverslagen is gebleken dat hij toen hij stierf fluvoxamine in zijn lichaam had. Fluvoxamine werkt doordat het de opname van serotonine, een neurotransmitter, verhindert wanneer die is vrijgekomen in de ruimten tussen de zenuwcellen. Daardoor is er in deze ruimten een grotere hoeveelheid serotonine beschikbaar om zich aan andere zenuwen te hechten, waardoor die op hun beurt worden gestimuleerd. Neurotransmitters worden door de zenuwen afgegeven, bewegen zich in de ruimten tussen de zenuwen en hechten zich dan aan receptoren op andere zenuwen. Veel deskundigen zijn van mening dat een onevenwichtigheid in de neurotransmitters de oorzaak is van een depressie en andere psychiatrische aandoeningen.

Maar de chemische processen in de zenuwen zijn niet voldoende om een depressie en geestelijk lijden in het algemeen te verklaren. We hebben een algemenere beschrijving nodig die zowel oog heeft voor de culturele context als de maatschappelijke achtergrond.

De moderne cultuur en politieke verbeelding hebben het accent gelegd op de deugden jeugd, passie en energie, agressiviteit en groei. Het kapitalisme is gebaseerd op de uitbuiting van fysieke energie en het semiokapitalisme is gegrond in de onderwerping van de zenuwenergie van de samenleving. Het begrip uitputting is altijd een gruwel geweest voor het discours van de moderniteit, van de romantische *Sturm und Drang*, van de faustiaanse drang naar onsterfelijkheid, de eindeloze dorst naar economische groei en winst, de ontkenning van organische grenzen. Groei is niet gewoon een economisch verschijnsel, maar een cultureel begrip dat gekoppeld is aan het beeld van de toekomst als (een) oneindige expansie.

De Club van Rome heeft in zijn boek *De grenzen aan de groei* in 1972 gesteld dat het nodig is om de sociale productie te herstructureren en in overeenstemming te brengen met het eindige karakter van de natuurlijke rijkdommen van de aarde. Het kapitalisme heeft op deze waarschuwing gereageerd door een cognitieve transformatie in de productie in gang te zetten

en door een nieuwe semiokapitalistische sfeer te scheppen, waardoor nieuwe mogelijkheden werden geopend voor een schijnbaar eindeloze expansie.

Economische verschijnselen worden al sinds tijden beschreven in psychopathologische termen (euforie, depressie, instorting, ups and downs ...), maar als de hersenen als de primaire productie-eenheid in het productieproces worden gebruikt, dan is psychopathologie niet langer puur een metafoor maar wordt ze een cruciaal element van de economische cycli. In de jaren negentig van de twintigste eeuw groeide de totale economie letterlijk euforisch. De Prozac-cultuur werd een integraal onderdeel van het sociale landschap van de interneteconomie, en men verwachtte dat ze zich in een oneindige groei zou ontvouwen. Honderdduizenden westerse handelaren, leidinggevenden en directeuren namen ontelbare beslissingen in een toestand van chemische euforie en psychofarmacologische lichthoofdigheid.

Maar hoewel de productiviteit van het genetwerkte brein in potentie oneindig is, blijven de grenzen aan de intensivering van de hersenactiviteit gegrift in het affectieve lichaam van de cognitieve werker: het gaat hier om grenzen aan zaken als aandacht, psychische energie, sensibiliteit. Hoewel netwerken een sprong voorwaarts teweeg hebben gebracht in de snelheid en het format van de infosfeer, heeft er geen vergelijkbare sprong voorwaarts plaatsgevonden in de snelheid en het format van de mentale receptie. De receivers, de hersenen van echte mensen die van vlees en bloed zijn gemaakt en broze fysieke organen zijn, zijn niet volgens dezelfde maatstaf geformatteerd als de digitale transmitters. De beschikbare aandachtsspanne van de infowerkers wordt constant kleiner, omdat deze in beslag worden genomen door een toenemend aantal mentale taken die elk een stukje van hun aandachtsspanne in beslag nemen. Ze slikken Viagra omdat ze geen tijd hebben voor het voorspel. Ze nemen cocaïne om continu alert te zijn en overal op te kunnen reageren. Ze slikken Prozac om het besef van de zinloosheid van hun werk en leven te onderdrukken.

De eerste symptomen van deze onevenwichtigheid waren in de eerste maanden van de nieuwe eeuw al zichtbaar: een

psychopathisch verschijnsel van een al te grote opwinding en paniek. Onvermijdelijk heeft de financiële euforie van de jaren negentig, net als bij een patiënt die een bipolaire stoornis heeft, tot een spectaculaire depressie geleid. Na de jaren van irrationele uitbundigheid (om de woorden van Alan Greenspan maar te gebruiken) kon het sociale organisme de chemische euforie die de motor was geweest van zijn enthousiaste concurrentiedrang en economisch fanatisme niet langer volhouden. De hyperverzadiging van de collectieve aandacht culmineerde in een maatschappelijke en economische depressie.

Just do it

In het *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (het *Handboek voor de classificatie van psychische stoornissen*) wordt het syndroom 'amok maken' omschreven als een vorm van sociopathisch gedrag dat bestaat uit een onbeheersbare woede en daarmee gepaard gaande diepe depressie.

'Amok maken' is een uitdrukking uit het Maleis. In de oorspronkelijke Maleise context verwerft een man die eerder geen tekenen van gewelddadige woede heeft getoond een wapen en doodt of verwondt dan in een plotselinge vlag van razernij een willekeurig iemand uit zijn omgeving. Amok maken is een manier om de reputatie van een man die gevreesd en gerespecteerd dient te worden opnieuw te bevestigen, maar het is ook een manier om aan de wereld te ontsnappen als het leven ondraaglijk is geworden en over het algemeen culmineert het in zelfmoord. Het is een cultuurgebonden ziekte, en de wijze waarop deze zich manifesteert is afhankelijk van de culturele context en de bijbehorende verwachtingen.

We kunnen dit syndroom beschrijven als een vorm van ont koppeling tussen een rationele doordenking en de daad. De depressieve man of vrouw voelt zich schuldig omdat hij of zij niet in staat is om te concurreren en te winnen, in een omgeving die bol staat van de prikkels om te handelen, om energie te mobiliseren. Een

gewelddadig verbreken van de keten van de depressieve verlamming kan soms de enige uitweg lijken; het is een daad waarover niet wordt nagedacht, een daad die geen enkele toekomst impliceert, een zichtbaar teken van bestaan, van mobilisatie, van energie. Een gewelddadig uitleven, losgekoppeld van een bewuste doordenking: *just do it* ('doe het gewoon'). Het motto van Nike is een goede inleiding tot de cyclus van depressie, catatonie en psychotisch uitleven die kan culmineren in een spectaculaire zelfmoord.

Just do it: geweld, explosie, zelfmoord. Doden en gedood worden zijn aan elkaar gekoppeld in deze manier van jezelf uitleven, hoewel de moordenaar het in uitzonderlijke gevallen overleeft. Als je amok maakt, zijn de grenzen tussen je eigen lichaam en de wereld om je heen vervaagd, net als de grens tussen doden en gedood worden. Paniek is in feite de simultane waarneming van het geheel aan mogelijke stimulaties, de simultane ervaring van alles, van elk verleden, elke toekomst. In deze toestand van mentale verandering stort het onderscheid tussen het zelf en de wereld in.

In de tijd van Freud was de omgeving in wezen repressief, en je uitleven nam de vorm aan van repetitieve of dwangmatige handelingen. De dwangmatige handeling was onderdeel van een neurotisch kader van ontkenning en repressie. Tegenwoordig duwt het psychotisch kader van hyperstimulatie en de constante mobilisatie van zenuwenergie mensen, en dan vooral makkelijk beïnvloedbare jongeren die zich in de marge van de samenleving bevinden en een onzeker bestaan leiden, naar een ander soort dramatisch uitleven: een explosieve demonstratie van energie, een gewelddadige mobilisatie van het lichaam, die culmineert in de agressieve, moorddadige explosie van het zelf.

Het ijs van de Noordelijke IJszee

In tegenstelling tot negatieve feedback, die in een dynamisch systeem de stabiliteit handhaaft door de factoren te doen afnemen die voor opwinding zorgen, is positieve feedback een proces

waarbij een verstoring van het systeem leidt tot een toename van de factoren die de verstoring veroorzaken. Met andere woorden: *A produceert meer van B, dat op zijn beurt meer van A produceert.* Zo is *thermal runaway* ('thermische vlucht') een situatie waarin een toename van de temperatuur een verdere toename van de temperatuur opwekt, vaak met destructieve gevolgen.

Een voorbeeld van positieve feedback is de oververhitting van de atmosfeer die door het broeikasgaseffect wordt veroorzaakt; een proces dat al bijna onomkeerbaar is geworden.

Volgens meteorologen is de zomer van 2012 de warmste geweest die we ooit hebben gehad, of beter gezegd, de warmste tot nu toe. Op 28 augustus 2012 hebben wetenschappers gemeld dat het zee-ijs op de Noordpool naar het laagste niveau is gezakt sinds er metingen worden verricht, een bevestiging van de drastische opwarming van dat gebied en waarschijnlijk een voorbode van grotere veranderingen die eraan zitten te komen. Professor Jennifer Francis, een wetenschapper aan de Rutgers University die onderzoek doet naar het effect van zee-ijs op weerpatronen, heeft hierover tegen *The New York Times* gezegd: 'Zelfs voor mensen als ik is het moeilijk te geloven, te zien, dat de klimaatverandering feitelijk aan het doen is wat onze ergste angsten dicteerden. Om je de waarheid te zeggen: ik krijg er koude rillingen van.'⁵

Op computermodellen gebaseerde wetenschappelijke voorspellingen hebben lange tijd aangegeven dat het nog wel tot halverwege deze eeuw zou kunnen duren voordat de Noordpool in de zomer geen zee-ijs meer heeft. Maar door het verbazingwekkend snelle smelten van 2012 zijn pessimistischere analyses geloofwaardiger, die zeggen dat het wel eens zou kunnen gebeuren voordat het decennium om is. 'Het ijs is dun,' aldus professor Francis.

5 Justin Gillis, 'Satellites Show Sea Ice in Arctic Is at a Record Low', *The New York Times*, 27 augustus 2012.

4. De psychosfeer van Cho

16 april 2007. De campus van het Virginia Polytechnic Institute and State University in Blacksburg, in de Amerikaanse staat Virginia. Student Seung-Hui Cho draagt in zijn rugzak kettingen, sloten, een hamer, een mes, twee legaal gekochte halfautomatische pistolen en bijna vierhonderd patronen hollepuntmunitie.

Om 7.15 uur doodt Seung-Hui Cho twee studenten in de West Ambler Johnston Hall. Dan gaat hij terug naar zijn kamer op de campus, verwijdert zijn e-mailtjes en haalt de harde schijf uit zijn computer. Hij gaat naar een postkantoor en mailt een pakket met teksten en video-opnames naar NBC News. Om 9.45 uur is hij weer terug op Virginia Tech, loopt de Norris Hall binnen, doodt dertig mensen en schiet dan zichzelf dood.

32 mensen zijn gedood; nog eens 23 mensen zijn gewond. Het is het dodelijkste schietincident door één schutter uit de Amerikaanse geschiedenis en een van de dodelijkste ter wereld.

De actie die Cho heeft opgevoerd was buitengewoon ingewikkeld en duurde lang. Volgens onderzoekers heeft Cho nadat hij de Norris Hall was binnengelopen de drie deuren van de hoofdingangen met kettingen afgesloten. Hij hing een briefje op de vastgeketende deuren, waarop hij beweerde dat pogingen om de deur te openen ertoe zouden leiden dat er een bom zou ontploffen. Vlak voor het begin van de schietpartij vond een faculteitsmedewerker het briefje en nam het mee naar de derde verdieping van het gebouw om de directie van de school te waarschuwen. Op dat moment begon Cho op de tweede verdieping studenten neer te schieten.

Enkele minuten na de eerste schoten kreeg de politie het eerste telefoontje binnen.

Nadat Cho enkele deuren had geopend en gesloten, alsof hij een specifieke klas zocht, doodde hij een hoogleraar die in een zaal college stond te geven en bleef hij doorschieten, waarbij hij negen van de dertien studenten doodde die in het lokaal zaten. Toen liep hij een ander lokaal in en doodde hij zes studenten

en een hoogleraar. Het lukte hem niet om twee andere lokalen binnen te dringen vanwege de barricades die de studenten daar hadden opgeworpen.

Professor Liviu Librescu, een Israëliër die de Holocaust had overleefd, voorkwam met al zijn kracht dat de moordenaar lokaal 204 kon binnenkomen. Librescu wist de deur gesloten te houden tot de meeste studenten via de ramen waren ontsnapt, maar stierf nadat hij door meerdere schoten door de deur heen was geraakt. In lokaal 211 werden nog twee mensen gedood bij hun poging om de deur te barricaderen.

Het lijden van Cho

Cho kwam op zijn achtste in de Verenigde Staten aan met zijn ouders en zijn zusje Sun. In het psychiatrisch verslag over de geestelijke gezondheid van Seung-Hui Cho, dat op de website van de overheid van Virginia is gepubliceerd als onderdeel van het rapport *Mass Shootings at Virginia Tech: Report of the Review Panel*, wordt uitgebreid ingegaan op het feit dat het Cho veel moeite kostte om in dit nieuwe land te integreren:

De overgang was moeilijk: niemand uit het gezin sprak Engels. Beide kinderen voelden zich geïsoleerd. De ouders begonnen aan een lange periode van hard werken en lange werkdagen in stomerijen. Ze hoefden voor hun werk geen Engels te kennen, zodat ze zowel daar als thuis Koreaans spraken. Sun verklaarde dat haar broer in de Verenigde Staten meer teruggetrokken en geïsoleerd leek dan in Korea. Ze vertelde dat ze soms 'werden uitgelachen', maar ze zette zich eroverheen omdat ze dacht dat 'dit onvermijdelijk was'. Na ongeveer twee jaar begonnen de kinderen op school Engels te begrijpen, te lezen en te schrijven. Thuis werd er Koreaans gesproken, maar Cho kon geen Koreaans schrijven of lezen. Het grootste probleem tussen Cho en zijn familie was zijn slechte communiceren, wat frustrerend en zorgwekkend voor

hen was. In al die jaren sprak Cho erg weinig tegen zijn ouders en vermeed hij oogcontact.

Volgens een door de onderzoekswerkgroep bestudeerd verslag kon mevrouw Cho zo gefrustreerd raken dat ze hem soms door elkaar schudde. Hij praatte wel wat met zijn zus, maar vermeed het om zijn gevoelens over en reacties op dingen te bespreken of alledaagse gedachten te bespreken over het leven, de school en dingen die gebeurden. Als hij werd geroepen om iets te zeggen tegen iemand die bij hen thuis op bezoek kwam, dan kreeg hij zweethanden, trok hij wit weg, verstijfde hij en huilde hij soms. Vaak schudde hij allemaal maar van ja of nee.¹

Ontheemding, culturele en linguïstische desoriëntatie, eenzaamheid en een gevoel van ontoereikendheid in een nieuw cultureel landschap. De psychiatrische etiketten en de verdere marginalisering in de groep, het pesten, de vernedering, de stille razernij, het verlangen om wraak te nemen. Het verhaal van Cho is het verhaal van miljoenen migranten van over de hele wereld.

Op de ochtend waarop Cho het bloedbad aanrichtte, stuurde hij een informatiepakket naar het NBC News Channel: video-opnames, foto's, dagboeken, teksten. De vreemdeling, de zonderling, de gemarginaliseerde, de instabiele persoon is verrassend normaal als het om zijn omgang met televisie gaat. De postmoderne vertrouweling is de media en Cho koos daarvoor NBC News uit.

De voorzitter van NBC News besloot tot uitzending van slechts 2 van de 25 minuten aan videobeelden, 7 van de 43 foto's en 37 zinnen uit de 23 bladzijden aan geschreven teksten die nog werden gewijzigd na de eerste schietpartij. Hij verklaarde dat de niet-getoonde inhoud bestond uit 'al te grove godslastering' en 'ongelooflijk gewelddadige beelden', en hij sprak de hoop uit dat het niet-gepubliceerde materiaal nooit openbaar zou worden gemaakt.

¹ Zie het rapport van het Virginia Tech Review Panel, 'Mental Health History of Seung Hui Cho', *Mass Shootings at Virginia Tech: Report of the Review Panel*, augustus 2007, geraadpleegd op washingtonpost.com.

Dit is de stem van Seung-Hui Cho, in een van de teksten die wel zijn vrijgegeven:

Mijn hart kapotmaken was niet genoeg voor jullie. Mijn ziel verkrachten was niet genoeg voor jullie. Emotionele sodomie op me plegen was niet genoeg voor jullie. Elke seconde die werd verspild aan jullie ongeremde hedonisme en bedreigende sadisme had gebruikt kunnen worden om vandaag te voorkomen. Stel jezelf de vraag: waar was ik al die tijd mee bezig? Al die maanden, uren, seconden. Kon je maar eens het slachtoffer van je eigen misdaden zijn geweest. Kon je maar eens het slachtoffer van je eigen misdaden zijn geweest [...]

Voor jullie sadistische snobs ben ik misschien maar een stuk hondenstront. Jullie hebben mijn hart kapotgemaakt, mijn ziel verkracht, en mijn geweten steeds maar weer in brand gestoken. Jullie dachten dat het een zielig, leeg leventje was dat jullie aan het vernietigen waren. Dankzij jullie sterf ik als Jezus Christus, om generaties Zwakke en Weerloze Mensen (mijn Broeders, Zusters en Kinderen) te inspireren die jullie lopen te fucken.

Net als Mozes heb ik de zee doen openspleten en mijn volk geleid, de Zwakke, de Weerloze en de Onschuldige Kinderen van alle tijden die jullie hebben gefuckt en altijd zullen proberen te fucken, naar de eeuwige vrijheid. Dankzij jullie Zondaars, jullie Bloedvergieters, stel ik het voorbeeld van de eeuw aan mijn Kinderen om te volgen.

Jullie kunnen standvastig staan op het slagveld van jullie levenslange toewijding aan het eeuwige terrorisme van het Amerikaanse al-Qaida, maar de Kinderen die jullie hebben lopen te fucken zullen opstaan. Met een kracht die groter is dan God zullen we jacht op jullie maken, jullie Liefhebbers van het Terrorismen, en we zullen jullie doden.²

² De stukken uit het manifest van Seung-Hui Cho zijn overgenomen uit het transcript dat te raadplegen is op schoolshooters.info.

De politiefunctionarissen die de videobeelden, foto's en het manifest hebben doorgenomen concludeerden dat de inhoud van het mediapakket van weinig waarde was om erachter te komen en te begrijpen waarom Cho de moorden had gepleegd. Dr. Michael Welner, die het materiaal ook heeft doorgenomen, verklaarde dat 'deze videobeelden ons niet helpen om Cho te begrijpen. Ze zetten een verwrongen beeld van hem neer. Hij was zachtmoedig; hij was stil. Dit is een pr-band van hem waarin hij een personage in een film van Quentin Tarantino probeert te worden.'

Deze inschattingen van de politie en dr. Welner missen het punt dat het 'Quentin Tarantino-personage' en de stille, zachtmoedige, depressieve, apathische Cho in feite één en dezelfde persoon waren.

De woorden van Cho klinken melodramatisch, maar er zit ook iets authentieks in. Dit is uiteraard geen rechtvaardiging voor zijn misdaad, maar wel een verklaring voor frustraties die niet echt zeldzaam zijn. Sterker nog, het kan best zijn dat de voorzitter van NBC News heeft besloten om de boodschappen van Cho te censureren omdat ze te zeer als een angstaanjagend manifest klonken voor de broze mensen van de kwetsbare generatie, een oproep tot explosieve zelfmoord aan alle eenzame jonge nerds van de wereld. Hoeveel van hen zijn er wel niet?

Rondwalend door de blogosfeer las ik teksten van jonge studenten die verklaarden dat ze Cho bewonderden omdat ze dezelfde haat voelden vanwege het pesten dat ze al jaren te verduren hadden. De gekte van Cho spreekt boekdelen over de psychopathologie van de kwetsbare generatie. De effecten van de fysieke, linguïstische en culturele deterritorialisatie zijn te zien in zijn geestelijke en sociale ervaringen.

Mevrouw Cho (de zus) heeft veel moeite gedaan om Cho te helpen beter aangepast te raken, en ze praatte met hem en spoorde hem aan om zich open te stellen, 'meer moed te hebben'. De ouders spoorden hem aan om dingen te ondernemen en te gaan sporten. Ze maakten zich zorgen omdat hij zich

isoleerde en eenzaam was. Andere familieleden vroegen waarom hij niet praatte. Hij zou die druk vervelend hebben gevonden. Meneer Cho, die zelf een rustig karakter heeft, kon iets beter accepteren dat zijn zoon introvert en teruggetrokken was, maar hij was streng als het ging om respectkwesties. Cho en zijn vader hadden hier regelmatig meningsverschillen over. In een van de doorgenomen documenten staat dat Cho's vader zijn zoon nooit prees. Als er in Cho's latere teksten een vader-zoonrelatie voorkwam, dan was de figuur van de vader altijd negatief. Cho sprak nooit over school en vertelde nooit veel over wat hem bezighield. Zijn moeder en zus vroegen hem vaak hoe het op school ging, om te achterhalen of hij misschien werd gepest. Zijn zus wist dat enkele studenten hem soms uitscholden als hij op school door de gangen liep. Hij praatte helemaal niet over gevoelens of over school. Hij zei altijd 'goed' op alle vragen over hoe het met hem ging.³

Sprekend en schrijven en zwijgzaam blijven

In een poging om zijn problemen op te lossen namen Cho's ouders hem mee naar de kerk. Volgens een dominee van de Koreaanse presbyteriaanse kerk van Centreville was Cho een slimme leerling die de Bijbel begreep, maar kostte het hem veel moeite om met andere mensen te praten. De dominee voegde hieraan toe dat hij, tot hij de videobeelden zag die Cho naar NBC News had gestuurd, hem nooit een hele zin had horen zeggen.

De opmerking van de priester onderstreept het feit dat Cho's onvermogen om tegen andere mensen te praten niet lag in een vorm van autisme, of doordat hij zijn gedachten en emoties niet op een rijtje kon zetten. Integendeel, de geschriften en videoproductie van Cho getuigen, zoals blijkt uit het mediapakket dat hij naar NBC stuurde, van zijn welsprekendheid.

³ Het Virginia Tech Review Panel, 'Mental Health History of Seung Hui Cho', *Mass Shootings at Virginia Tech*.

Zijn extreme verlegenheid moet als een symptoom van iets anders worden opgevat.

We moeten niet vergeten dat Cho op zijn achtste van Korea naar de Verenigde Staten is verhuisd. De taal van zijn kindertijd was het Koreaans, en van de ene op de andere dag werd hij gedwongen om in een nieuwe linguïstische omgeving met andere mensen om te gaan. Op school werd van Cho verwacht dat hij in een taal schreef die hij niet sprak, terwijl hij thuis naar een taal luisterde en een taal sprak waarin hij niet kon schrijven. De taal van de functionele interactie was voor hem een andere taal dan de taal van de genegenheid en intimiteit. Deze ervaring van linguïstische dissociatie zou een belangrijke rol gespeeld kunnen hebben bij de geestelijke nood die Cho ontwikkelde, die ertoe leidde dat hij eerst in het ziekenhuis werd opgenomen, vervolgens de diagnose kreeg dat hij een ernstige angststoornis had die bekendstaat als selectief mutisme, en uiteindelijk de diagnose kreeg dat hij aan een flinke depressie leed.

En toch is Cho's dissociatie geen uniek of zeldzaam geval onder de jongere generaties, die vaak opgroeien in een situatie van culturele en linguïstische deterritorialisatie. De ervaringen van Cho zijn mogelijk slechts een extreme vorm van die dissociatie van taal en genegenheid, die doorgaans wijdverbreid is onder degenen die meer woorden leren van een machine dan van hun moeder. Een verlamming van empathische relaties en een toenemende broosheid van het gemeenschappelijke, interpersoonlijke begrip zijn bekende kenmerken aan het worden van het psychisch landschap van onze tijd.

In het geval van Cho ging zo'n dissociatie hand in hand met de extreme vervreemding die hij voelde ten opzichte van zijn nieuwe Amerikaanse omgeving. Deze gevoelens heeft hij helder verwoord in verschillende opstellen die hij als huiswerkopdracht schreef, en in het bijzonder in de eenakter *Richard McBeef*, het toneelstuk dat hij krap een jaar voor zijn dodelijke strooptocht schreef. Het toneelstuk gaat over de relatie tussen de dertienjarige John, wiens vader bij een bootongeluk om het leven is gekomen, en zijn stiefvader Richard 'Dick' McBeef, een oud-voetballer

die symbool staat voor het nieuwe (stief)vaderland van Cho, Amerika.

Als Richard Johns schoot aanraakt tijdens een poging tot een 'gesprek van vader tot zoon', beweert de jongen abrupt dat zijn vader hem aanrandt. Vervolgens beschuldigt John zijn stiefvader ervan dat die Johns echte vader heeft vermoord en dreigt hij herhaaldelijk Richard te doden.

John, Richard en Sue (de moeder van John) zijn plotseling in een flinke ruzie verwickeld. Richard trekt zich in zijn auto terug om aan de ruzie te ontsnappen, maar John gaat, ondanks dat hij herhaaldelijk beweert dat Richard hem seksueel lastigvalt, bij zijn stiefvader in de auto zitten en begint hem te treiteren.

Het toneelstuk eindigt ermee dat John probeert om zijn stiefvader een mueslireep met bananensmaak door de keel te duwen. Richard, die tot dan toe een passieve figuur is geweest, reageert 'uit pure pijn en woede' door de jongen 'een dodelijke klap toe te dienen'.

Ook in een ander toneelstuk, *Mr. Brownstone*, beschrijft Cho mishandeling, geweld en haat. Dezelfde thema's komen nog eens terug in een kort fictief verhaal dat Cho eveneens in 2006 heeft geschreven, waarin hij een massamoord op een school beschrijft. Sterker nog, al in 1999 schreef Cho, aan de vooravond van het bloedbad in Columbine, een verontrustend opstel voor het vak Engels, dat onmiddellijk een reactie van zijn leraar uitlokte. Cho gaf in zijn schriftelijke woorden uitdrukking aan algemene gedachten over zelfmoord en moord, waarmee hij suggereerde dat hij het bloedbad in Columbine nog eens wilde opvoeren.

Je vraagt je af hoe het mogelijk is dat de schooldirectie niet doorhad dat de jongen ernstige problemen had die hem tot een gevaar voor zichzelf en andere mensen konden maken, ook al was hij niet de autistische persoon die iemand eerder in hem had gezien. Bovenal vraag je je af hoe een jong iemand als Cho, die in het ziekenhuis opgenomen was geweest omdat hij symptomen van een depressie had en duidelijke tekenen van een broze geest vertoonde, zo makkelijk en legaal een Walther P22, een halfautomatisch kaliber.22-pistool en een Glock 19 (een

9 mm-pistool) heeft kunnen kopen om thuis een slachting voor te bereiden.

In februari 2007 begon Cho wapens te kopen die hij later met zo'n dodelijk effect zou gebruiken. Eerst kocht hij het Walther P22 halfautomatisch pistool van een internetwapenhandelaar die een vergunning van de federale overheid had, en daarna het Glock 19 halfautomatisch pistool bij Roanoke Firearms, een wapenhandelaar met een vergunning in Roanoke (in Virginia). Cho kocht ook kogelpatronen met een holle punt, die grotere weefselschade toebrengen aan niet-gepantserde doelen dan kogels met een volledig metalen huls, doordat ze uitzetten wanneer ze zacht weefsel binnendringen. Naast de foto's en videobeelden bevatte het pakket dat Cho later naar NBC News stuurde ook een foto met een kogel met het onderschrift: 'Alle [shit] die jullie me gegeven hebben, krijgen jullie met holle punten rechtstreeks terug.'

We sliepen alleen maar in dezelfde kamer

Hoewel Cho weigerde om met andere mensen te praten, werd hij af en toe gedwongen om een huiswerkopdracht aan de klas voor te lezen. Een van deze stukken, die Cho vanaf zijn tafeltje met nauwelijks hoorbare stem voorlas, was een duistere, gewelddadige reactie op zijn poëzielessen, die hij een 'dierenslachthuis' noemde. In zijn opstel getiteld 'Zogenaamd creatief schrijven voor gevorderden: poëzie' gaf hij uitdrukking aan zijn woede over zijn docenten en medestudenten, die een tijd over het eten van dieren hadden gepraat in plaats van over poëzie.

Ik weet niet van welke onbeschaafde planeet met een lagere levensvorm jullie vandaan komen, maar ik walg van jullie. Sterker nog, ik walg van jullie allemaal [...] Ik word zo kotsmisselijk van jullie, simpele barbaren, dat ik op mijn nieuwe schoenen wil overgeven. Als jullie verachtelijke wezens, die allemaal een schande voor [het] mensenras

zijn, zo door blijven gaan, zullen jullie voordat je het weet in kannibalen veranderen en baby's en je vrienden opeten. Ik hoop dat jullie allemaal in de hel zullen branden, omdat jullie al die kleine dieren massaal hebben vermoord en opgegeten.

Cho walgt gewoon van zijn dierenetende medestudenten en docenten, die volgens hem net buitenaardse wezens zijn van een verre planeet met een lagere levensvorm. Hij spreekt als een vreemdeling onder vreemden, als een beschaafd mens onder barbaren, of (wat hetzelfde blijkt te zijn) als een barbaar onder beschaafde mensen. Zijn tirade heeft een morele ondertoon die een echo lijkt te zijn van het gedicht van Allen Ginsberg *C'mon Pigs of Western Civilization*, waarin de samenleving wordt beschreven als een onontwarbare orgie van eten, drinken, pillen, braaksel, wereldwijd lijden en meedogenloze uitbuiting.

Ook Cho blijkt een teergevoelig iemand te zijn die zich net zo beledigd voelt door de triviale en agressieve energie van de docenten en studenten als door de personages in een tv-programma. De wereld om hem heen, het dagelijks leven van degenen met wie hij omgaat, lijkt voor hem een luidruchtige, gewelddadige, ongevoelige omgeving te zijn. En zijn zeldzame pogingen om met deze wereld te communiceren zijn voorbestemd om altijd ongepast te zijn, alsof ze bijna noodzakelijk bij de vertaling verloren gaan.

De studenten hadden aan het begin van het semester samen feestjes afgelopen, en bij een jonge studente op de kamer had Cho plotseling een mes tevoorschijn gehaald en in het tapijt gestoken. Hoewel de studente Cho buiten de lessen niet meer zag, kreeg ze het hele semester door instant messages en berichten op haar Facebook-pagina die volgens haar van hem afkomstig waren. De boodschappen waren geen dreigementen; het was eerder zo dat hij zichzelf erin omlaaghaalde. Ze schreef meestal op een positieve toon terug en vroeg dan of ze antwoordde aan Cho. De reactie was dan meestal: 'Ik weet niet wie ik ben.' Begin december zag ze dat er op het whiteboard

naast haar kamer op de campus een citaat uit *Romeo en Julia* was geschreven. Het luidde:

Met een naam
Weet ik je niet te zeggen wie ik ben
Mijn naam is mij een gruwel, heilige
Omdat dat woord een vijand van je is
Stond het geschreven, ik zou het verscheuren.

De studente sprak tegen haar vader haar bezorgdheid uit over de boodschappen, die volgens haar van Cho afkomstig waren. Haar vader sprak hier met een vriend over, het hoofd van de politie van Christiansburg; die adviseerde hem om de campuspolitie ervan op de hoogte te stellen.⁴

Cho is een buitenaards wezen, een monster, een totaal niet te volgen en verontrustend raadsel voor zijn medestudenten, voor dat pafferige stelletje glimlachende jonge mannen en vrouwen die dezelfde Nike-schoenen en dezelfde vreselijke sweatshirts dragen, en Prozac, Ritalin en Xanax slikken om hun conformistische innerlijke hel te verbergen.

Cho staat alleen.

Wie zou met zo'n on-Amerikaanse jongen willen praten? Amerikanen zijn vrolijke mensen, ze zijn niet zo akelig, zo onhartelijk, zo deprimerend. En Cho is helemaal niet vriendelijk. Hij wil met niemand praten. Hij laat alleen soms rare briefjes achter met heel enge woorden.

Cho's kamergenoot uit het masterjaar verklaarde tegenover de onderzoekswerkgroep dat hij aan het begin van het semester weleens heeft geprobeerd om een gesprek aan te knopen met Cho, maar dat die amper reageerde. 'Ik kende hem nauwelijks; we sliepen alleen maar in dezelfde kamer.'⁵

4 Virginia Tech Review Panel, *Mass Shootings at Virginia Tech*, p. 49.

5 Ibid., p. 51.

3-Iron

Een jongeman loopt naar de pinautomaat. De pinautomaat doet het niet. Hij kan niet aan zijn geld komen. Hij heeft geld nodig omdat hij wil tanken. De pinautomaat doet het nog steeds niet. Hij wordt zenuwachtig. Hij loopt de bank binnen, gaat snel richting een baliemedewerker en duwt ondertussen in de haast een man van in de veertig opzij; een stevige kerel die bruuft reageert door de jongeman een paar stompen te geven en tegen de grond te gooien.

De jongeman staat op, kijkt gekrenkt om zich heen, en loopt dan de bank uit.

Hij stapt in zijn auto en blijft daar een tijdje stomverbaasd zitten. Vernedering, woede. Iemand achter hem begint te toeteren. Hij blokkeert de pomp.

Het scherm wordt een seconde zwart.

Op deze manier heeft de Oostenrijkse filmmaker Michael Haneke zijn film *71 Fragments of a Chronology of Chance* opgebouwd: als een montage van korte scènes, fragmenten van een massamoord.

Het volgende fragment: de jongeman loopt opnieuw de bank binnen. Dit keer heeft hij een geweer in zijn rechterhand. Hij schiet snel – twee, drie, vier keer – waarbij hij zijn geweer op de onfortuinlijke medewerkers en klanten richt die zich in de ruimte bevinden.

Dan loopt hij de bank uit, de drukke weg op, en richt hij zijn wapen op de bestuurders van de naderende auto's. Verkeersopstopping. De man stapt weer in zijn auto en schiet zichzelf dood.

Moordzuchtige razernij kan zich gedurende vele jaren opbouwen en dan plotseling in één moment tot uitbarsting komen, zonder waarschuwing vooraf.

Cho's zus had in haar laatste telefoongesprek met hem, op de avond van 15 april 2007, geen flauw idee dat er iets aan de hand

was. Cho had gebeld vanwege hun gebruikelijke belafsprak op zondagavond. Hij leek kalm. 'Nee, ik heb geen geld nodig.' Tegen zijn ouders zei hij: 'Ik hou van jullie.'⁶

Cho's eenzame razernij groeit, net als de razernij van Oh Dae-su in de film *Oldboy* van Park Chan-wook. De film gaat over Oh Dae-su, die op de verjaardag van zijn dochtertje wordt ontvoerd en in een hotelachtige gevangenis in eenzame hechtenis wordt gehouden. Er wordt niet tegen hem gezegd waarom hij gevangen is genomen, en via het nieuws hoort hij over de dood van zijn vrouw en dat hij ervan wordt beschuldigd dat hij haar heeft vermoord. Hij wordt vijftien jaar opgesloten gehouden, en daarna zonder tekst en uitleg vrijgelaten.

Na een mislukte zelfmoordpoging slaat Oh Dae-su die jaren in de gevangenis vaak met zijn vuisten tegen de muren om ze harder te maken. Hij bereidt zich voor op wraak. Bij zijn vrijlating is hij een bom van onbedwingbaar geweld.

Als je over Cho nadenkt, kan *Oldboy* leerzaam zijn, net als een andere Koreaanse film, *3-Iron* van Kim Ki-duk. Deze film gaat niet over geweld, maar over broosheid: het broze leven van de generatie eenlingen die zijn opgegroeid in het tijdperk van de bestaansonzekerheid en de telematische isolatie.

Tae-suk rijdt op zijn brommer rond en plakt afhaalmenu's over de sleutelgaten van voordeuren; hij breekt in bij de appartementen waar de menu's niet zijn weggehaald. Hij woont in de appartementen terwijl de eigenaren ervan weg zijn, en wast zelfs hun kleren en repareert kapotte huishoudelijke apparaten voor hen. Onzekere verblijfplaatsen voor de stille, jonge, roekeloze jongen die het symbool is van degenen die niet bestaan (de virtuele, werkloze, toekomstloze generatie), van degenen die meer woorden hebben geleerd van een machine dan van hun moeder. Op een dag ontmoeten zijn ogen die van Sun-hwa, een mishandelde huisvrouw, en ze beginnen een zwijgzame

6 Ibid.

relatie waarbij ze samenwonen en van het ene naar het andere appartement trekken.

Broosheid en geweld zijn bij elkaar genomen twee van de meest zichtbaar terugkerende thema's in deze belangrijke werken van de hedendaagse Zuid-Koreaanse film. Dat mag geen verrassing heten: de jonge Zuid-Koreaanse generatie kan worden beschouwd als de belichaming van de hedendaagse toestand van eenzaam samenzijn, van samen geïsoleerd zijn.

5. Wat is een misdaad?

De woorden *crime* (misdraad) en *crisis* hebben dezelfde historische oorsprong. Ze verwijzen allebei naar het Griekse woord *krisis*, dat ‘oordeel, keuze, scheiding’ betekent. Een crisis omschrijven we als een situatie waarin de traditionele normen niet meer zo’n sterke greep op de werkelijkheid hebben, terwijl er nog geen nieuwe normen zijn gevestigd. Een crisis is daarom een situatie waarin de natuurwet niet meer functioneert en de criminaliteit toeneemt.

In *The Purge*, een door James DeMonaco geschreven en geregisseerde sciencefictionthriller uit 2013, wordt (de) misdaad afgebeeld als een manier om crises te boven te komen en een nieuwe orde te vestigen die tegelijk misdadig en normaal is. De film speelt zich af in het jaar 2022 en we zien de Verenigde Staten als een herboren natie. De *Founding Fathers* zijn wedergekeerd en hebben een nieuwe regel ingesteld om het land van de werkloosheid, recessie en wijdverbreide rusteloosheid te redden. Op basis van het voorstel van de grondleggers van de Verenigde Staten heeft de regering een jaarlijkse periode van twaalf uur ingesteld die *the purge* (‘de zuivering’) wordt genoemd en waarin alle criminele activiteiten zijn toegestaan: moord, verkrachting, massaal geweld, diefstal. Dankzij deze tot catharsis leidende nacht, deze jaarlijkse ontlading van samengebalde energie, is het land een nieuw tijdperk van voorspoed ingegaan. Het werkloosheidspercentage is historisch laag, de economie bloeit en de mensen zijn het hele jaar door vreedzaam en zorgzaam. De crisis van een samenleving die is gebaseerd op uitbuiting en geweld kan worden verlicht en opgelost door de misdaad te institutionaliseren. In de film van DeMonaco wordt de ziekelijkheid van de kapitalistische normaliteit blootgelegd en gepresenteerd als criminele normaliteit. Ook al lijkt het geweld slechts marginaal, het is in feite de hoogste wet en het dicteert de dagelijkse ruil tussen werk en loon, tijd en geld. Misdraad is normaal voor degenen die er hun macht en rijkdom aan ontlennen.

Semiokapitaal en de ethiek van de barok

Een misdaad was vroeger een heimelijke daad. In het tijdperk van de repressie en vlijt, toen de moraal van de bourgeoisie de heersende was, wilde de misdaad zich in het verborgene afspelen. De wet was erop gericht om misdaden te voorkomen en de opsporing van misdadigers werd gestimuleerd om hen te kunnen straffen.

Deze orde der dingen is onherroepelijk veranderd in de laatste tijdswisseling, in het bijzonder sinds de komst van het semiokapitalistisch regime.

Het semiokapitalisme bezet de sfeer van de willekeur van waarden, en ook de sfeer van de willekeur van wetten en van het ethisch oordeel.

De hele strategie van het systeem ligt in deze hyperrealiteit van voorbijgaande waarden. Voorgeld en theorie geldt hetzelfde als voor het onbewuste. Waarde regeert volgens een ongrijpbare orde: de ontwikkeling van modellen, de onbepaalde aaneenschakeling van de simulatie. Cyberoperationaliteit, de genetische code, de willekeurige volgorde van mutaties, het onzekerheidsbeginsel enzovoort: al deze dingen vervangen een deterministische en objectivistische wetenschap, een dialectische visie op de geschiedenis en het bewustzijn.¹

Baudrillard heeft het hier over waarde in economische termen. In het post-Ford-overgangstijdperk is de relatie tussen werktijd en waarde in gevaar gebracht, omdat immateriële productie en hoofdarbeid moeilijk meetbaar zijn. Maar het willekeureffect blijft niet beperkt tot de sfeer van de economie; het breidt zich ook uit naar de sfeer van de sociale relaties en van de ethiek.

De huidige, algemeen aangehangen gedachte dat er sprake is van wijdverbreide corruptie is geen oppervlakkige indruk, en ze

1 Jean Baudrillard, 'Symbolic exchange and death' in *Selected Writings*, p. 122.

is ook niet het gevolg van het feit dat het morele karakter van de mens achteruit zou gaan. Het is een systeemeffect van het feit dat waarde willekeurig is geworden. Als waarde niet langer kan worden bepaald door de precieze relatie tot de werktijd, dan worden misleiding, oplichting en geweld de bepalende factoren ervan. De maffia is niet langer een marginaal verschijnsel van wetteloosheid, maar wordt nu de heersende kracht van opkomende kapitalistische economieën als Rusland en Mexico. Tegelijkertijd wordt fraude op de mondiale financiële markt als systeemkenmerk gelegaliseerd en georganiseerd.

Nu de misdaad steeds meer geïnstitutionaliseerd wordt, verliest hij zijn heimelijkheid en eist hij toegang tot het schouwspel. De zichtbaarheid van de misdaad wordt een onderdeel van de effectiviteit en aantrekkelijkheid van de macht. Concurrentie gaat nu geheel en al over onder de duim houden, bedriegen, roofzuchtig zijn. Het slachtoffer de schuld geven is onderdeel van het spel: je bent schuldig aan je eigen onvermogen om onder de duim te houden, te bedriegen en roofzuchtig te zijn, en daarom zul je worden onderworpen aan de chantage van de (financiële) schuld en de tirannie van de bezuinigingen.

Het nazisme voerde al een spectaculaire misdaad op als middel om de absolute macht te verkrijgen, maar de misdaden die in naam van de *Endlösung* werden gepleegd werden in het geheim georganiseerd en buiten de openbaarheid ten uitvoer gebracht. Het kwaad werd verkondigd en tegelijkertijd ontkend in naam van de superieure waarden gezin, vaderland en God. Maar het opeisen van het kwaad is juist iets heel gewoons geworden op de huidige financiële markten, waar de oude ethiek van het bourgeoisprotestantisme steeds vaker moet plaatsmaken voor de neobarokke postbourgeoisethiek van de gedeterritorialiseerde financiële klasse.

De bourgeoisie was een klasse met sterke territoriale banden, en haar macht was gebaseerd op het bezit van fysieke bedrijfsmiddelen en op het feit dat ze tot een stabiele gemeenschap behoorde. De protestantse ethiek was gebaseerd op de al lang bestaande relatie tussen de religieuze gemeenschap

en de arbeiders en consumenten die in dezelfde plaats woonden en dezelfde lotsbestemming hadden.

Maar de bourgeoisie is langzamerhand verdwenen. De financiële deterritorialisatie levert een postbourgeois klasse op die geen relatie meer heeft met het grondgebied en de gemeenschap. Het is een klasse die zich niet druk maakt om de toekomst van een specifieke territoriale gemeenschap, omdat zij haar zaken morgen zo naar een ander deel van de wereld verplaatst. We zouden haar de 'eldersklasse' kunnen noemen, omdat ze haar investeringen steeds maar weer verplaatst. Maar we kunnen haar om twee redenen ook een 'virtuele klasse' noemen: omdat het de klasse is die winst maakt uit virtuele activiteiten, zoals de internethandel, en immateriële hightechproductie; en omdat het de klasse is die feitelijk niet bestaat. Het is moeilijk zo niet onmogelijk om te achterhalen wie er op de financiële markt investeren, omdat iedereen er noodgedwongen van afhankelijk is.

In zekere zin maakt iedereen deel uit van de klasse die belegt op de financiële markt. Ikzelf inbegrepen. Als docent moet ik wachten op een pensioen, en ik weet dat mijn pensioen zal worden uitbetaald als enkele beleggingsfondsen winstgevend zullen zijn, en daarom ben ik voor mijn toekomstig inkomen afhankelijk van de winstgevendheid van de financiële markt. De eldersklasse heeft de economische rationale van de rentenier opnieuw ingesteld, omdat winst niet langer gekoppeld is aan de uitbreiding van de bestaande rijkdom, maar louter gekoppeld is aan het bezit van een onzichtbaar bedrijfsmiddel: geld, of juister gezegd, krediet.

Thomas Stewart zegt hierover:

Geld is gedematerialiseerd. Ooit, in een grijs verleden, laadden medewerkers van de Federal Reserve Bank van New York goudstaven op wagentjes en rolden deze van de kelder van het ene land naar die van het andere. Tegenwoordig wordt er dagelijks voor ongeveer 1,3 triljoen aan valuta verhandeld zonder dat die ooit een tastbare vorm aanneemt.

Geld is ongrijpbaar, vluchtig en elektronisch geworden. Niet meer dan een verzameling enen en nullen die door kilometerslange kabels worden geloodst, over optische-vezelsnelwegen worden gepompt, van satellieten worden afgeketst en van het ene naar het andere relaisstation van microgolven worden gestraald. Dit nieuwe geld is net een schaduw. Het heeft geen tastbare dimensie, geen zwaarte of gewicht. Geld is een afbeelding.²

De postbourgeois-klasse van de virtuele financiën heeft geen vaderland, geen gemeenschap, hoort nergens thuis en heeft ook geen geld. Ze heeft alleen vertrouwen. Vertrouwen in tekens, in cijfers. De postbourgeois-klasse kondigt de terugkeer van de barok aan.

Hoewel de barok werd verslagen en in de marge kwam te staan in het tijdperk van de bourgeois-voortgang en de rationele organisatie van het maatschappelijk leven, is hij nooit echt weg geweest.

Zijn geest is gebaseerd op het primaat van het schouwspel, op de vermenigvuldiging van mogelijke interpretaties, op de willekeurigheid van waarde en betekenis, en op de kracht van de willekeurige en gewelddadige wil. Het is dan ook geen verrassing dat Curzio Malaparte, een auteur die het Italiaanse fascisme steunde voordat hij in de Tweede Wereldoorlog van standpunt veranderde, in zijn in 1925 gepubliceerde *Europa vivente* het Italiaanse fascisme ziet als een terugkeer van de barok. Noord-Europeanen vergissen zich als ze denken dat de moderniteit alleen een protestantse aangelegenheid is, aldus Malaparte. Het fascisme betekent het heroveren van de moderne ziel van de Zuid-Europeaan, en het politieke spektakel van Mussolini betekent de wederopstanding van de barokke cultus van wezenloosheid, versiering en overmaat: willekeurige macht.

Maar willekeur is niet alleen een essentieel kenmerk van het fascisme; het vormt ook precies het karakter van de

2 Thomas Stewart, *Intellectual Capital*.

semiokapitalistische vorm van accumulatie. De macht van de heroplevende barok is heel goed te zien in de transformatie van de economie in tekenproductie. Wanneer taal, verbeeldingskracht, informatie en immateriële stromen de productiekracht worden en de algemene ruimte waarin de ruil plaatsvindt, wanneer eigendom wordt gedeterritorialiseerd en immaterieel wordt, dan wordt de geest van de barok de allesomvattende vorm, zowel van de economie als van het ethisch discours.

God en de misdaad

Tijdens het proces in Peking tegen de Bende van Vier, de groep ultramaoïstische leiders van de Culturele Revolutie die werden beschuldigd van moord en politiek geweld op grote schaal, verklaarde Zhang Chunqiao, de intellectueel uit Shanghai die de voornaamste opruier was geweest in een gewelddadige, anticonfuciaanse campagne, tegen de jury: 'Ik werp dat verre van mij. Ik werp dat verre van mij. Ik werp dat verre van mij.' Jiang Qing, de vrouw van partijleider Mao en zelf een belangrijke figuur in de Communistische Partij, vroeg tartend: 'Wat is een misdaad?'

Een misdaad is altijd een daad die wordt onderworpen aan het oordeel van de rechter. Verder is een misdaad – zoals ook blijkt uit de herkomst van het Engelse woord *crime*, dat van het Griekse *krino* en het Latijnse *cernere* afstamt – een daad die moet worden onderscheiden van de rest en moet worden veroordeeld. Toch maakt dit verband tussen een misdaad en een oordeel vellen het problematische belang duidelijk van het nauwkeurig omschrijven van het precieze standpunt van waaruit een dergelijk oordeel kan worden geveld. Hier ligt de strategische waarde van de vraag die door de laatste vrouw van Mao werd gesteld. Met de vraag 'wat is een misdaad?' bedoelde Jiang Qing: jullie rechters, die zijn ingelijfd door de nieuwe Chinese orde van de kapitalistische restauratie, jullie antimaoïstische reactionaire confucianen, jullie denken dat orde de allerhoogste waarde is,

maar daar ben ik het niet mee eens, omdat ik geloof dat er een beginsel is dat superieur is aan de orde van de wet.

In de visie van Jiang Qing is dit beginsel de vestiging van de dictatuur van het proletariaat door middel van de klassenstrijd, ook al moeten daar talloze mensenlevens voor worden opgeofferd. Hoewel men volgens een modern humanistisch standpunt net als Jiang Qing onverschillig zou moeten zijn ten opzichte van de gevestigde wet, zou men een ander grondbeginsel voorstellen en daarmee ook een andere opvatting van misdaad. Volgens de humanistische sensibiliteit is een misdaad een daad die is gericht op de vernietiging van het leven en de mogelijkheid van een gelukkig leven, in plaats van puur een daad die tegen de wet is. Omdat de rechtsorde de mogelijkheid van leven vaak tegenspreekt, zijn humanisten geneigd te geloven dat een daad tegen de wet kan worden vergeven als hij gericht is op de bescherming van het leven.

Vanuit dit standpunt verliest de huidige economische orde zijn veronderstelde legitimiteit en ethische neutraliteit totaal, en is hij duidelijk te zien als een misdadig systeem. Hoewel het overdreven is om te stellen dat de leiders van de grote ondernemingen en hun loopjongens in de politiek als psychopathische massamoordenaars handelen, kun je wel met zekerheid stellen dat beide groepen zijn ondergedompeld in dezelfde nihilistische visie, in hetzelfde aura van zelfmoord.

Topman Greg Smith van Goldman Sachs stuurde op 14 maart 2012 een ingezonden brief aan *The New York Times*, getiteld 'Why I Am Leaving Goldman Sachs'. In die brief geeft Smith een kijkje in de keuken van de hedendaagse roofzuchtige financiële wereld

Vandaag is het mijn laatste dag bij Goldman Sachs. Na bijna twaalf jaar bij het bedrijf, eerst als stagiair tijdens de zomermaanden toen ik aan Stanford University studeerde, vervolgens tien jaar in New York en nu in Londen, meen ik dat ik hier lang genoeg heb gewerkt om zijn cultuur, zijn mensen en zijn identiteit te begrijpen. En ik kan in alle eerlijkheid

zeggen dat die omgeving nog nooit zo giftig en destructief is geweest als nu. Om het probleem in zo eenvoudig mogelijke termen te verwoorden: de belangen van de klant worden nog steeds opzijgezet vanwege de wijze waarop het bedrijf opereert en denkt over geld verdienen. Goldman Sachs is een van 's werelds grootste en belangrijkste investeringsbanken en is zo verweven met de mondiale financiële wereld dat het bedrijf niet langer meer op deze manier kan blijven handelen. Het is zo ver afgeraakt van het punt waar het was toen ik er vers uit de collegebanken kwam werken, dat ik niet langer met een zuiver geweten kan zeggen dat ik me identificeer met datgene waarvoor het bedrijf staat [...] Ik wist dat het tijd was om op te stappen toen ik besepte dat ik studenten niet meer recht in de ogen kon kijken en zeggen wat een geweldige organisatie dit is om te werken.³

De brief van Smith staat vol clichés. Ethiek en financiën hebben nooit veel gemeen gehad, en de financiële handelaar is er altijd al trots op geweest dat hij waarde weet te persen uit sociale activiteiten, terwijl de klanten van Goldman Sachs over het algemeen laffe mensen zijn. Ook kun je je afvragen waarom het Smith twaalf jaar heeft gekost om zich bewust te worden van het cynisme en de destructiviteit van Goldman Sachs. Toch is het niet juist om de brief af te doen als een uitdrukking van de persoonlijke frustraties van één man, zoals het tijdschrift *Forbes* heeft gedaan in een artikel getiteld 'Greg Smith Isn't a Whistle-blower, He's Just a Goldman Sachs Executive Having a Midlife Crisis.' ('Greg Smith is geen klokkenluider; hij is gewoon een topmanager van Goldman Sachs die een midlifecrisis heeft.') Nee, Smith vertelt in zijn brief een verhaal dat veel verder gaat dan zijn persoonlijke ervaringen: Smith vertelt het verhaal van een nieuwe vorm van misdaad die zichzelf overtroffen heeft.

3 Greg Smith, 'Why I Am Leaving Goldman Sachs', *The New York Times*, 14 maart 2012.

In november 2009 verklaarde Lloyd Craig Blankfein, de CEO van Goldman Sachs, in een interview met *The Sunday Times*: 'Ik doe het werk van God.' Enkele dagen later bood hij zijn excuses aan voor de opmerking en zei hij dat het als grapje was bedoeld. Uiteraard had Blankfein geen excuses hoeven aanbieden. Hij bedoelde gewoon dat wat er ook gebeurt op aarde (vervuiling, oorlogen, de irrationele verdeling van middelen, het feit dat de grote ondernemingen zich het product van de dagelijkse activiteit van honderden miljoenen werknemers toe-eigenen) onder supervisie staat van mensen als hij (Blankfein) en zijn handlangers. Inderdaad, hij *doet* Gods werk, en God doet Zijn werk zoals Hij het wil.

De voormalige werkgever van Greg Smith heeft de afgelopen jaren enorme winsten gemaakt, eerst door de verbreiding van de Amerikaanse hypotheekzeepbel en de Europese zeepbel van de staatsschuld, en toen opnieuw vanwege het (bijna tegelijkertijd optredende) uiteenspatten van deze zeepbellen aan beide kanten van de Atlantische Oceaan. Vervolgens heeft Goldman Sachs invloed proberen te verkrijgen op enkele politieke sleutelposities in de Italiaanse, Griekse en Spaanse regering, om deze landen nog verder te kunnen beroven na ze tot de rand van de afgrond te hebben gedreven.

Voorals de rol van Goldman Sachs als een van de voornaamste architecten van de crisis in Griekenland is opmerkelijk geweest. De bank heeft niet alleen, zoals in 2010 is onthuld, de Griekse regering geholpen met verhullen hoe het land er financieel gezien echt voorstond, maar heeft tegelijkertijd ook ingezet tegen de staatsschuld van Griekenland, in de hoop dat die werd kwijtgescholden. Daardoor konden in een kwestie van weken miljoenen Grieken niet meer in hun levensonderhoud voorzien en zank het land weg in een algehele humanitaire noodtoestand, omdat bedrijven sloten, ziekenhuizen door hun geneesmiddelen heen raakten en de zelfmoordpercentages omhoogschoten.

Maar wie mag een oordeel vellen over het werk van God?

Job

¹In het land Us woonde een man die Job heette. Hij was rechtschapen en onberispelijk, hij had ontzag voor God en meed het kwaad. ²Job had zeven zonen en drie dochters. ³Hij bezat zeventuizend schapen en geiten, drieduizend kamelen, vijfhonderd span runderen, vijfhonderd ezellen en een groot aantal slaven en slavinnen. Hij was de aanzienlijkste man van het Oosten. ⁴Zijn zonen hadden de gewoonte om de beurt een feest te geven, ieder in zijn eigen huis, en nodigden dan hun drie zusters uit om bij hen te komen eten en drinken. ⁵Nadat elk van zijn zonen zo'n feest had gegeven, liet Job hen bij zich komen voor een reinigingsritueel. Hij stond dan 's ochtends vroeg op om voor elk van hen een offer te brengen, want hij dacht bij zichzelf: Misschien hebben mijn kinderen wel gezondigd en God in hun hart vervloekt. Job deed dit telkens weer. ⁶Op een dag kwamen de hemelbewoners hun opwachting maken bij de HEER, en ook Satan bevond zich onder hen. ⁷De HEER vroeg aan Satan: 'Waar kom je vandaan?' Hij antwoordde: 'Ik heb rondgezworven en rondgedoeld op aarde.' ⁸De HEER vroeg aan Satan: 'Heb je ook op mijn dienaar Job gelet? Zoals hij is er niemand op aarde: hij is rechtschapen en onberispelijk, hij heeft ontzag voor God en mijdt het kwaad.' ⁹Satan antwoordde de HEER: 'Zou Job werkelijk zonder reden zoveel ontzag voor God hebben?' ¹⁰U beschermt hem immers, evenals zijn gezin en alles wat hem toebehoort. U hebt het werk dat hij doet gezegend, zodat zijn bezit zich steeds meer uitbreidt. ¹¹Maar als u uw hand naar hem uitstrekt en aantast wat hem toebehoort, zal hij u ongetwijfeld in uw gezicht vervloeken.' ¹²Toen zei de HEER tegen Satan: 'Goed, met alles wat van hem is mag je doen wat je wilt, maar raak Job zelf niet aan.' Hierop vertrok Satan. ¹³Toen Jobs zonen en dochters op een dag weer in het huis van hun oudste broer zaten te eten en te drinken, ¹⁴kwam er een boodschapper bij Job en zei: 'De runderen trokken de ploeg en de ezellen liepen vlakbij in de wei te grazen, ¹⁵maar plotseling werden

we overvallen door de Sabeeërs, die het vee roofden en de knechten met hun zwaarden doodden. Ik ben als enige ontkomen om u te zeggen wat er gebeurd is.’¹⁶Nog voordat de boodschapper uitgesproken was, kwam er een volgende met het bericht: ‘Een verwoestende bliksem uit de hemel trof de schapen en geiten en de knechten, en het vuur verbrandde en verteerde allen. Ik ben als enige ontkomen om u te zeggen wat er gebeurd is.’¹⁷En ook hij was nog niet uitgesproken, of er kwam een volgende met het bericht: ‘De Chaldeeën overvielen ons van drie kanten en roofden de kamelen, en ze doodden de knechten met hun zwaarden. Ik ben als enige ontkomen om u te zeggen wat er gebeurd is.’¹⁸Ook deze boodschapper was nog niet uitgesproken, of er kwam een volgende met het bericht: ‘Uw zonen en uw dochters zaten in het huis van hun oudste broer te eten en wijn te drinken.’¹⁹Maar plotseling werd het huis getroffen door een hevige storm uit de woestijn, zodat de vier muren instortten, en uw kinderen onder het puin bedolven werden en de dood vonden. Ik ben als enige ontkomen om u te zeggen wat er gebeurd is.’²⁰Toen stond Job op, hij scheurde zijn kleren, schoor zijn hoofd kaal en wierp zich neer in het stof.²¹En hij zei: ‘Naakt ben ik uit de schoot van mijn moeder gekomen en naakt zal ik in haar schoot terugkeren. De HEER heeft gegeven, de HEER heeft genomen, de naam van de HEER zij geprezen.’²²Ondanks alles zondigde Job niet en maakte hij God geen enkel verwijt.⁴

Nihilisme

Het financieel kapitalisme lijkt te worden aangedreven door een vorm van nihilisme. Het is de moeite waard om de filosofische implicaties van dit woord, dat afstamt van het Latijnse woord voor ‘niets’, *nihil*, eens te verkennen. Bij Nietzsche verwijst het begrip nihilisme naar het afwezig zijn van een ontologische

4 Het boek Job 1:1-22, uit: *De Nieuwe Bijbelvertaling*.

grondslag voor het vellen van oordelen. In deze visie is een moreel oordeel niet gebaseerd op een metafysische grondslag, maar op de wil van de mens.

In *Morgenrood* schrijft de filosoof:

*De waan van de zedelijke wereldorde. – Er bestaat helemaal geen eeuwige noodzakelijkheid, die zou eisen dat elke schuld geboet en betaald wordt, – het was een vreselijke, slechts in zeer geringe mate nuttige waan dat er zo'n noodzakelijkheid bestond – ; zoals het ook een waan is dat alles schuld is wat als zodanig wordt gevoeld. Niet de dingen, maar de meningen over dingen die helemaal niet bestaan hebben de mensen zo van hun stuk gebracht!*⁵

Volgens Heideggers interpretatie van het denken van Nietzsche wordt door het ontbreken van een metafysische waarheid en het daaruit voortvloeiende gebrek aan objectief bestaande morele waarden de verantwoordelijkheid voor kennis en morele keuzen overgedragen aan de daad van het interpreteren en aan de wilsgedaan. We zouden deze opvatting een vorm van 'hermeneutisch nihilisme' kunnen noemen.

Bij deze vorm van nihilisme wordt er van de aanname uitgegaan dat de conceptuele activiteit is gebaseerd op het ontologische *nihil*. In deze opvatting heeft deze vorm van nihilisme een positieve en constructieve implicatie, omdat het de voorwaarde is voor morele vrijheid en conceptuele schepping. *Nihil* is het vertrekpunt van het conceptuele en praktische proces, en vanaf dit vertrekpunt is de conceptuele en historische activiteit van de mens verantwoordelijk voor de schepping en betekenis van de wereld zoals we hem kennen.

De vorm van nihilisme die tegenwoordig dominant lijkt te zijn in de cultuur en praktijk van de heersende klasse is echter een heel andere dan dit constructieve, hermeneutisch nihilisme. We zouden het een vorm van 'allesvernietigend nihilisme' kunnen

5 Deel V, paragraaf 563, p. 349.

noemen, omdat het *nihil* actief bewerkstelligt als het effect ervan.

Het hermeneutisch nihilisme is ontstaan uit het besef dat er op de wereld geen ontologische essentie wordt belichaamd of een morele waarheid wordt geopenbaard, maar dat betekenis constant tot stand wordt gebracht door de bewuste activiteit van de mens. Omgekeerd verwoest het allesvernietigende nihilisme actief de gemeenschappelijke waarden (zowel morele waarden als economische waarden) die in het verleden zijn ontstaan door de productie van de mens en de democratische politieke regulering, om het primaat van de abstracte kracht van het geld te bevestigen.

Allesvernietigend nihilisme is een eigenaardig verschijnsel: het is het product van het financieel kapitalisme. In de sfeer van het financieel kapitalisme is het vernietigen van concrete rijkdom de makkelijkste manier om abstracte waarde te accumuleren.

De kredietverzuimswap (*credit default swap* of CDS) is het beste voorbeeld van deze transformatie van leven, middelen en taal in *nihil*. De CDS is een contract waarbij de koper van de CDS een reeks betalingen doet aan de verkoper en in ruil daarvoor een beloning krijgt als een instrument – meestal een obligatie of lening – niet aan zijn betalingsverplichting voldoet (ofwel verzuimt te betalen). De kredietgebeurtenis die de aanleiding is voor de beloning kan ook, zij het dat dit wat minder gebruikelijk is, de herstructurering of het faillissement van een bedrijf zijn, of zelfs gewoon het feit dat er een lagere kredietbeoordeling wordt toegekend.

Als het financiële spel is gebaseerd op het uitgangspunt dat de waarde van geïnvesteerd geld toeneemt als dingen totaal worden vernietigd (als fabrieken worden ontmanteld, banen worden opgeheven, mensen sterven, steden ten onder gaan enzovoort), dan is dit soort financieel profiteren in wezen gebouwd op een weddenschap op de neergang van de wereld.

Vanuit humanistisch perspectief kun je de financiële wereld zien als een ideale vorm van de misdaad, die zelfmoord actief een centrale plaats in het sociale spel toekent.

Absoluut kapitalisme

Hoe zouden we het huidige economische systeem moeten omschrijven?

De uitdrukking ‘cognitief kapitalisme’ is volgens mij niet juist, omdat je alleen van arbeid kunt zeggen dat die cognitief is. Het kapitaal is niet het subject van de cognitieve activiteit: het is slechts de uitbouter ervan. De drager van kennis, creativiteit en vaardigheden is de cognitief werker.

Ook omschrijvingen als ‘monetarisme’ en ‘neoliberaal kapitalisme’ zou ik niet willen overnemen, omdat ze mij ondanks hun wijdverbreide gebruik onjuist lijken. De variatie in de geldtoevoer was slechts een technisch aspect en het neoliberalisme is alleen maar de ideologische rechtvaardiging van een historische transformatie die in de laatste decennia van de twintigste eeuw heeft plaatsgevonden.

In de context van een lange antropologische evolutie kan het hedendaagse kapitalisme worden begrepen als het keerpunt voorbij het tijdperk van het humanisme. De moderne bourgeoisie belichaamde de waarden van het humanistisch vrij zijn van de theologische lotsbestemming, en het bourgeoiskapitalisme was een product van de humanistische revolutie. Maar het gecombineerde effect van een grote nadruk op kapitaalaccumulatie en een deterritorialisatie van het productieproces heeft ertoe geleid dat het economisch systeem niet meer als bourgeois te karakteriseren is. De productie en ruil van abstracte tekens heeft de voornaamste plaats ingenomen in het totale accumulatieproces: het semiokapitalisme heeft de plaats ingenomen van het industrieel kapitalisme. Financiële abstractie is slechts de extreme manifestatie van de overheersing van de tekenproductie in vergelijking met de fysieke productie.

De term semiokapitalisme is volgens mij een passende omschrijving van het huidige economische systeem op mondiaal niveau. Als we echter vat willen krijgen op de politieke dimensie van de transformatie die de neoliberale deregulering teweeg

heeft gebracht, dan is het volgens mij juister om te spreken van 'kapitalistisch absolutisme'.

Het Nederlandse woord 'absoluut' stamt af van het Latijnse *ab-solutus*, een term die kan worden vertaald als 'losgemaakt van alle beperkingen'. In deze context betekent 'absoluut': niet aan banden gelegd door beperkingen, onvoorwaardelijk, niet ingeperkt door grondwettelijke of andere bepalingen.

De bourgeoisie heeft zijn strijd gestreden tegen het vroegmoderne absolutisme, na geprofiteerd te hebben van de effecten van nationale eenwording en maatschappelijke regulering die de absolutistische monarchen hadden opgelegd aan de traditionele samenlevingen. De strijd van de bourgeoisie tegen het absolutisme van de monarch was onderdeel van een strijd om de bevrijding van de private onderneming uit de zeggenschap van de staat, maar ook om de rechtsstaat grenzen te laten stellen aan de daden van de monarch.

Toen de bourgeoisie er eenmaal in was geslaagd om de rechtsstaat op te leggen, ten koste van de macht van de feodale aristocratie en de koning, accepteerde ze ook een wettelijke begrenzing van haar eigen economische expansie. De bourgeoisie kon niet onverschillig staan tegenover het lot van het grondgebied of de arbeidersgemeenschap, dat duidelijk was gekoppeld aan het lot van haar eigen investeringen. De arbeiders en de bourgeoisie bewoonden dezelfde stedelijke ruimte en hadden dezelfde toekomst. Als het niet goed ging met de economie, was dat ook een schande voor de kapitaalbezitter, hoewel het een veel grotere schande was voor de arbeiders en hun gezin. Daarom accepteerde de bourgeoisie de democratische deal en de onderhandelingen met de arbeidersklasse.

De opkomst van het financieel kapitalisme, de deterritorialisatie van productie en ruil, en uiteindelijk de opkomst van een virtuele klasse zonder territoriale identiteit zijn gepaard gegaan met een algeheel proces van deregulering. Door de globalisering van de handel van de grote ondernemingen is een uitgebreide wettelijke controle van hun activiteiten verhinderd en onmogelijk gemaakt. De soevereiniteit van de natiestaten

heeft plaatsgemaakt voor mondiale ondernemingen die met absolute vrijheid handelen, geen acht slaan op de lokale autoriteiten en hun immateriële bedrijfsmiddelen van de ene naar de andere locatie verschuiven. Dat is bijzonder goed te zien bij de milieucrisis, waar de grote ondernemingen de wettelijke grenzen aan de uitbuiting van de natuurlijke rijkdommen en de vervuiling van het milieu systematisch (en uiteindelijk suïcidaal) negeren.

Tegelijkertijd heeft de globalisering van de arbeidsmarkt de in vakbonden georganiseerde macht van de werknemers gebroken en de weg vrijgemaakt voor een algehele loonsverlaging, nog meer uitbuiting en de erosie van regelgeving over arbeidsvoorwaarden en arbeidstijden.

Daarom ben ik van mening dat het hedendaagse wereldwijde systeem moet worden omschreven als een systeem van absoluut kapitalisme, met als enige effectieve beginselen waardeaccumulatie, winstgroei en economische concurrentie. Dit zijn de allesomvattende prioriteiten ervan, en de verpletterende drijfveer die de kern ervan vormt. Alle andere zorgen, waaronder het voortbestaan van de aarde of de toekomst van de volgende generaties, worden ondergeschikt gemaakt aan deze grotere doelen.

Vergeleken met de vroegere situatie van het industrieel bourgeois kapitalisme is de relatie tussen maatschappelijk welzijn en financiële winst nu omgedraaid. In de industriële economie namen de winsten toe als burgers genoeg geld verdienden om de goederen te kopen die in de fabrieken werden geproduceerd. Bij het financieel kapitalisme gaan de financiële indicatoren alleen omhoog als het maatschappelijk welzijn afbrokkelt en de lonen dalen.

Het is geen verrassing dat die enkele honderden miljardairs die in het tijdschrift *Forbes* op een rijtje worden gezet hun kapitaal in 2010, 2011 en 2012 enorm hebben vergroot, jaren die dramatisch werden getekend door een stijgende werkloosheid, armoede en een snijden in de uitkeringen.

De neoliberale deregulering heeft in plaats de samenleving te emanciperen uit alle regels, het kapitaal geëmancipeerd

uit de politieke wet en maatschappelijke noden, en de samenleving onderworpen aan een blind aanhangen van de wet van de financiële accumulatie. Daardoor is er een tijdperk van kapitalistisch absolutisme aangebroken waarbij kapitaalaccumulatie, en in het bijzonder financiële accumulatie, totaal los-staan (*ab-solutus*, niet gebonden zijn) van het maatschappelijk belang.

Op deze manier is de humanistische traditie, die is gebaseerd op de gedachte dat het lot van de mens niet onderworpen is aan enige theologische wet of noodzaak, uiteindelijk weggevaagd.

Amsterdam University Press

6. De automaat

22 juli 2011. Om 15.25 uur explodeert er een krachtige bom in het centrum van Oslo. Overal breken glazen ruiten, in de wijde omgeving zijn gebouwen beschadigd. Acht mensen komen ter plekke om het leven, tientallen mensen raken gewond.

Om ongeveer 16.30 uur verschijnt een man in politie-uniform op het eiland Utøya. 650 leden van de jeugdafdeling van de Noorse Arbeiderspartij zijn op het eiland bijeengekomen voor een jaarlijks zomerkamp. De man in het uniform stapt op de jonge kampeerders af en zegt tegen hen dat hij hier om veiligheidsredenen is vanwege de explosies die enkele uren eerder in Oslo hebben plaatsgevonden. Dan haalt hij plotseling een wapen tevoorschijn en begint hij in het wilde weg om zich heen te schieten. Hij doodt tientallen mensen en achtervolgt zijn slachtoffers tot in de bossen en drijft ze het koude water van de zee in. De politie is een uur na het eerste alarmtelefoontje ter plaatse. Als de schutter de agenten ziet naderen, geeft hij zich prompt over en verwelkomt hij hen als 'mijn broeders'. Zijn naam is Anders Behring Breivik, en hij wil niet sterven maar liever genieten van zijn zojuist verworven wereldwijde roem. In één dag heeft hij door twee afzonderlijke terroristische aanvallen 77 mensen gedood (van wie er 33 minderjarig waren) en meer dan 300 mensen verwond.

In augustus 2012 wordt Breivik veroordeeld tot 21 jaar gevangenisstraf voor massamoord. De door de rechter aangestelde psychiaters beoordelen het geval verschillend: één team stelt de diagnose dat Breivik paranoïde schizofreen is, maar een tweede team psychiaters concludeert dat hij tijdens de moorddadige acties niet psychotisch was.

Het interessante aan de beoordeling van de psychiaters is echter de diagnose alexithymie, het onvermogen om je eigen gevoelens te herkennen en te beschrijven. Dit is een extreme vorm van afwezigheid van empathie, waardoor je niet alleen het lijden van andere mensen niet kunt zien, maar ook je emotionele

zelfperceptie vaag en zwak is. De mens wordt getransformeerd tot een soort automaat. Tijdens de door de rechter gelaste hoorzittingen en de psychiatrische onderzoeken lijkt Breivik niet met zichzelf in verbinding te staan. Als je hem zijn verklaringen ziet voorlezen, krijg je de indruk dat hij het niet over zichzelf heeft maar over een machine of computer. Volgens zijn versie van het bloedbad 'raakte [hij] de toegang tot zijn databank kwijt' doordat zijn hoofd werd gebombardeerd met indrukken, 'verwijderde' hij beelden van moordzuchtige details, en ging hij 'op de automatische piloot' door met de slachtpartij. Hij heeft de mogelijkheid van 'zelfbeëindiging' overwogen, maar in plaats daarvan besloot hij om zich aan de politie over te geven en zijn gruwelijke vertoning voort te zetten.

Aan het einde van het proces luidde het oordeel van de rechter dat de moordenaar geestelijk gezond was toen hij zijn misdaden pleegde.

Een neoconservatieve moordenaar

In de vorige verslagen over massamoordenaars in dit boek heb ik hoofdzakelijk mensen beschreven die lijden: Seung-Hui Cho, Eric Harris en Dylan Klebold waren in wezen mensen die het heel moeilijk hadden en een massamoord opvoerden met de bedoeling om gedood te worden, zodat ze verlost zouden worden van de ondraaglijke last die hun leven was. Hun moorddadige handelingen moeten vanuit het oogpunt van hun pijn worden geanalyseerd, al wil dat natuurlijk niet zeggen dat die pijn de gruwelijkheid van hun daden minder maakt of rechtvaardigt.

Breivik is een ander geval. Natuurlijk moet ook hij in de loop van zijn leven hebben geleden, en wel zo dat hij de waarneming van zijn eigen gevoelens en emoties heeft uitgewist. Maar toen het aankwam op het opvoeren van zijn massamoord handelde hij in koelen bloede, in naam van ideologische, religieuze en politieke waarden. Voordat Breivik het bloedbad aanrichtte, had hij een soort 'manifest' opgesteld, getiteld *2083: een Europese*

onafhankelijkheidsverklaring. Deze tekst is grotendeels samengesteld door het knippen en plakken van teksten van het internet, aangevuld met een verzameling eigen overwegingen, meningen en autobiografische verslagen van de opsteller. De *Europese onafhankelijkheidsverklaring* is het werk van een man die een gemiddeld cultuurniveau heeft en die als gematigd conservatief of neoconservatief kan worden omschreven. Ook al zijn Breiviks daden en zijn ethisch profiel duidelijk beïnvloed door de stijl van de nazi's, toch distantieert hij zich expliciet van het nazisme.

Zijn denken kan als volgt worden samengevat: het marxisme – de essentiële vijand van de Europese identiteit – is de laatste decennia van de twintigste eeuw van karakter veranderd en is van een 'economisch marxisme' veranderd in een 'cultureel marxisme', ten gevolge van de seksuele vrijheid en een vorm van politieke correctheid die zich vertaalt in relativisme en verdraagzaamheid ten aanzien van de vijanden van christelijk Europa. Door de vernietiging van het traditionele gezin, de feminisering van de westerse samenleving en de relativistische dienstigheid aan de vijanden van het Westen brengt het cultureel marxisme de grondslagen van de westerse beschaving zelf in gevaar.

In de woorden van Breivik:

Het multiculturalisme (cultureel marxisme/politieke correctheid) is, zoals je misschien wel weet, de belangrijkste oorzaak van de islamisering van Europa die nu plaatsvindt en die heeft geleid tot de voortgaande islamitische kolonisatie van Europa door middel van demografische oorlogsvoering (gefaciliteerd door onze eigen leiders). In dit compendium worden de oplossingen gepresenteerd en wordt precies uitgelegd wat er de komende decennia van ieder van ons verlangd wordt. Iedereen kan en moet op de een of andere manier een bijdrage leveren; het is gewoon een kwestie van willen.

Tijd is essentieel hier. We hebben nog maar enkele decennia om een voldoende niveau van verzet op te bouwen voordat onze grote steden demografisch volledig worden gedomineerd

door de moslims. Door ervoor te zorgen dat dit compendium met succes wordt verspreid onder zoveel Europeanen als menselijk gezien maar mogelijk is, zul je een aanzienlijke bijdrage aan ons succes leveren. Het is misschien wel de enige manier om onze huidige en toekomstige *dhimmitude* (onderwerping) aan de islamitische meerderheidsregel in onze eigen landen te voorkomen.¹

Slechts enkele dagen na het bloedbad op Utøya prees Mario Borghezio, een vertegenwoordiger van de Italiaanse Liga Norte en lid van het Europees Parlement, het manifest van Anders Breivik.

In een rechtstreeks uitgezonden radioprogramma van de Italiaanse publieke omroep beweerde Borghezio dat hij Breiviks 'oppositie tegen de islam' deelde, inclusief zijn oproep tot een 'kruistocht' van christenen tegen Europa's 'afdrijven richting de islam'. Hij voegde daaraan toe dat standpunten als die van Breivik 'twintig procent van de kiezers in Europa vertegenwoordigen', en dat 'honderd miljoen mensen er net zo over denken'. In een apart interview met radiozender *Il Sole-24* verklaarde Borghezio dat de door Breivik verwoorde ideeën over het algemeen 'goed [zijn] – op het geweld na dan – en dat enkele ideeën geweldig zijn'.

Ik denk niet dat Borghezio's bewering dat honderd miljoen Europeanen het eens zouden zijn met de gedachten van Breivik, zoals hij die in zijn *Europese onafhankelijkheidsverklaring* uit, ver bezijden de waarheid is. De tekst van de moordenaar is een perfecte uitdrukking van de gevoelens en meningen van een groot deel van het Europese volk, om van het Amerikaanse volk maar te zwijgen. Deze meningen zijn niet het product van gekte of een krankzinnig delirium, maar de rationele neoconservatieve gedachten van een rechtse idioot die denkt dat de Europese identiteit is gebaseerd op het christelijk geloof en dat de islam de ergste vijand van Europa is, en met alle noodzakelijke middelen

¹ Anders Breivik, 2083: *A European Declaration of Independence*, geraadpleegd op washingtonpost.com.

moet worden bestreden en verworpen. Wat Breivik schrijft zou volledig en bijna zonder correcties ondertekend kunnen worden door neoconservatieve intellectuelen en de militanten van de Tea Party in de Verenigde Staten.

Het is moeilijk te bevatten waarom de moordenaar van Utøya besloot zijn anti-islamkruistocht te beginnen met het vermoorden van jonge vrouwen en mannen die bij elkaar waren gekomen om vreedzaam te discussiëren, maar we moeten niet vergeten dat die jongeren de nieuwe generatie van de Noorse Arbeiderspartij waren, en in zijn ogen daarom heimelijke communisten, cultureel-marxisten, bondgenoten van de islamitische indringer.

In zijn *Europese onafhankelijkheidsverklaring* schrijft Breivik:

De meeste Europeanen kijken op de jaren vijftig terug als een goede tijd. Onze huizen waren veilig en wel zo dat veel mensen niet eens de moeite namen om hun deuren op slot te doen. De openbare scholen waren over het algemeen uitstekend en de problemen die ze hadden beperkten zich tot praten in de klas en rennen door de gangen. De meeste mannen behandelden vrouwen als dames, en de meeste dames besteedden hun tijd aan en deden moeite om er een fijn thuis van te maken, voedden hun kinderen goed op en waren actief in de buurt door aan vrijwilligerswerk te doen. Kinderen groeiden op in een gezin met twee ouders, en de moeder was thuis om de kinderen op te vangen wanneer ze uit school kwamen. Amusement was iets waarvan met het hele gezin kon worden genoten.

Wat is er gebeurd? Als een man uit de jaren vijftig plotseling zou kennismaken met het West-Europa van begin 2000, zou hij het nauwelijks als hetzelfde land herkennen. Hij zou onmiddellijk gevaar lopen om in elkaar geslagen te worden, van zijn auto beroofd te worden of erger, omdat hij niet had geleerd om constant in angst te leven. Hij zou niet weten dat hij niet naar bepaalde delen van de stad moet gaan, dat zijn auto niet alleen afgesloten moet worden maar ook uitgerust

moet zijn met een alarm, dat hij's nachts maar beter niet moet gaan slapen zonder de ramen dicht te doen en de deuren te vergrendelen en de alarminstallatie aan te zetten.

Als hij met zijn gezin was gekomen, zouden hij en zijn vrouw hun kinderen waarschijnlijk vrolijk afzetten bij de dichtstbijzijnde openbare school. Maar toen de kinderen's middags thuiskwamen, zeiden ze tegen hen dat ze door een metaaldetector moesten lopen om het gebouw in te komen, een ander kind hun vreemd wit poeder had aangeboden en dat ze hadden geleerd dat homoseksualiteit normaal is.²

Een obsessieve angst voor besmetting, vrouwenhaat en islamofobie zijn de wezenlijke kenmerken van veel hedendaagse westerse subculturen, en in Breiviks tekst worden deze gevoelens onomwonden uitgedrukt. Net als Joseph Ratzinger, de paus die in 2013 aftrad, ziet Anders Breivik het cultureel relativisme als een ziekte die het huidige verval van de grondslagen van de christelijke beschaving zelf karakteriseert. De moordenaar citeert Derrida, al begrijpt hij niet veel van wat hij aanhaalt:

Derridaanse deconstructie werd het instrument van deze cultuurcritici. Simpel gezegd is deconstructie een leer die poneert dat woorden geen betekenis hebben. In plaats daarvan hebben woorden 'sporen' van betekenis. De betekenis van een woord verdwijnt constant, en we blijven zitten met slechts de herinnering, of het spoor, van wat die betekenis ooit is geweest.³

Verder is dit relativisme in de ogen van Breivik verantwoordelijk voor de feminisering van de Europese samenleving, wat op haar beurt leidt tot de vernietiging van de traditionele structuren van Europa. Sterker nog, Breivik stelt dat het feminisme de weg heeft gebaand voor de vijandelijke penetratie van de islam in de westerse

2 Anders Breivik, 2083.

3 Ibid.

wereld. Over dit onderwerp citeert hij een bekende rechtse Noorse blogger, die onder het pseudoniem Fjordman schrijft:

Tegenwoordig blijft de feminisering van de Europese cultuur, die sinds de jaren zestig snel verloopt, in intensiteit toenemen. Sterker nog, de huidige radicaal-feministische aanval door het steunen van de massa-immigratie van moslims heeft een politieke parallel met hun antikoloniale inspanningen. Deze huidige aanval is deels een voortzetting van een eeuwenoude poging om traditionele Europese structuren te vernietigen, en de grondslag van de Europese cultuur zelf.⁴

Dit soort gemeenplaatsen wordt aangehangen door een aanzienlijk deel van de bevolking in het Westen. De ideologie en sentimenten die Breivik in zijn walgelijke manifest heeft verwoord zijn grotendeels dezelfde als die van de aanhangers van bijvoorbeeld George W. Bush in de Verenigde Staten, Silvio Berlusconi in Italië en David Cameron in het Verenigd Koninkrijk. En ja, de fundamentele politieke agenda van Breivik staat niet zo ver af van de agenda van conservatieve politieke bewegingen over de hele wereld.

Geobsedeerd door identiteit

Het grootste deel van de *Europese onafhankelijkheidsverklaring* is gewijd aan een analyse van de misdaden die moslims in het verleden hebben begaan, zoals ze worden begrepen op basis van de kenschetsing ervan op het internet. Breivik heeft historische informatie verzameld door middel van zoekopdrachten op het internet en deze in zijn tekst gehercombineerd met eenzelfde mate van onnauwkeurigheid en oppervlakkige bronanalyse die typerend is voor een groot deel van het commentaar op het internet.

4 Breivik, die Fjordman citeert, *ibid.*

De essentie van het multiculturalisme is dat alle culturen en religies 'gelijk' zijn. In deze context hebben onze westerse regeringen een grote 'misleidingscampagne' gelanceerd tegen hun eigen volk met als doel om een vervalste versie van de islamitische en Europese beschaving te creëren om ze gelijk te maken. Volgens hen is dit nodig om het multiculturalisme met succes door te voeren. Islamisten, Arabische nationalist en marxistische theoretici hebben vooropgelopen bij het vervalsen van onze geschiedenis sinds WO II. Vooral het in 1978 gepubliceerde boek *Orientalism* van Edward Said is de drijvende kracht achter dit proces geweest.⁵

Relativisme, cultureel marxisme en de ontkenning van de ware aard van de islam zijn onderdeel van hetzelfde antiwesterse ideologische complot. Volgens Breivik is de islam altijd al de gezworen vijand van het Westen geweest, en het marxistische gebruik van het cultuurrelativisme om het kapitalistische systeem omver te werpen dient in feite de belangen van de moslims, wat uiteindelijk leidt tot de ondergang van de westerse beschaving.

Waar het hier om gaat zijn de wezenlijke kenmerken van wat doorgaans fundamentalisme wordt genoemd, maar een obsessie met identiteit zou een betere omschrijving zijn: de zelfidentificatie als het 'uitverkoren volk', wat impliceert dat het complementaire tegenovergestelde de identificatie is van de ander als de vijand van de waarheid en van het goede, ofwel de personificatie van het kwaad.

Fascisme en nazisme

De termen fascisme en nazisme worden vaak als onduidelijke betekenaars gebruikt. De betekenis ervan verwijst vaag naar extreme onderdrukking, geweld en autoritarisme, maar het is moeilijk om precies te omschrijven wat er met deze provocerende

5 Ibid.

benamingen wordt bedoeld. Alle historische overzichten van de eerste helft van de twintigste eeuw geven hun eigen vernietigende oordeel over deze politieke ideologieën, maar pogingen om aan het denken van Benito Mussolini, Adolf Hitler en hun aanhangers een algemene betekenis te ontleen blijven vaak in een doolhof van identiteiten steken.

Wat *is* fascisme nu eigenlijk? In een artikel over ‘oerfascisme’ schrijft Umberto Eco:

Het fascisme had geen wezenlijke kern. Het fascisme was een vaag totalitarisme, een collage van uiteenlopende filosofische en politieke ideeën, een bijenkorf van contradicties. Kun je een werkelijk totalitaire beweging voorstellen die in staat was om de monarchie te combineren met de revolutie, het Koninklijk Leger met de persoonlijke *milizia* van Mussolini, het toekennen van privileges aan de kerk met openbaar onderwijs dat geweld verheerlijkt, absolute staatscontrole met een vrije markt? De fascistische partij pochte al vanaf haar geboorte dat ze een revolutionaire nieuwe orde bracht, maar ze werd gefinancierd door de meest conservatieven onder de landeigenaren, die van de partij een contrarevolutie verwachtten.

Aanvankelijk was het fascisme republikeins. En toch wist het twintig jaar te overleven door zijn trouw te verkondigen aan de koninklijke familie, terwijl de Duce (de onaantastbare Hoogste Leider) nauwe contacten met de koning had, die hij ook de titel van keizer aanbood. Maar toen de koning Mussolini in 1943 de laan uitstuurde, verscheen de partij met Duitse steun twee maanden later opnieuw ten tonele, onder het vaandel van een ‘sociale’ republiek, waarbij ze haar oude revolutionaire script had gerecycled door het te verrijken met een bijna-jacobijnse ondertoon.⁶

Mijn stelling is dat de identiteit van het fascisme moeilijk vast te stellen is om de eenvoudige reden dat juist de obsessie met

6 Umberto Eco, ‘Ur-Fascism’, *The New York Review of Books*, 22 juni 1995.

identificatie er de kern van uitmaakt. In plaats van specifieke nationale, religieuze of etnische identiteiten heeft juist het proces van nationale identificatie, religieuze identificatie en etnische identificatie geleid tot het spelen van gevaarlijke historische spelletjes, hetgeen regelmatig op oorlog en slachtpartijen is uitgelopen.

Sterker nog, om alle kans om een fascist te worden uit de weg te gaan, moet je eerst alle druk weerstaan om je ergens mee te identificeren. Helaas is het niet altijd eenvoudig om identificatie te voorkomen, vooral niet wanneer je in je maatschappelijk bestaan wordt bedreigd, omdat alle andere mensen in wezen concurrenten op de arbeidsmarkt worden of concurrenten bij de bezetting van het grondgebied. Het is niet eenvoudig om aan identificatie te ontsnappen als de gemeenschap wordt aangevallen en mensen niet in staat zijn om zich te organiseren rond hun belangen en politieke rechten, vooral niet wanneer er weinig solidariteit is of die helemaal verdwenen is. In dit soort gevallen is het begrijpelijk dat mensen de behoefte voelen om een punt van identificatie te vinden in de geestverschijningen van het qua identiteit ergens bijhoren. En het qua identiteit ergens bijhoren kan alleen maar gebaseerd zijn op agressie jegens andere groepen.

Deze dynamiek van identificatie en agressie kunnen we wat beter nader onderzoeken als we de verschillen inzien tussen de historische regimes van het Italiaanse fascisme en het Duitse nazisme, en we deze in verband brengen met wat er momenteel in deze eeuw gaande is. De verschillen worden duidelijk als we kijken naar de barokke, katholieke cultus van de inclusieve gemeenschap (*il fascio*, de bundel, het verbond van degenen die deel uitmaken van hetzelfde *populus* en van dezelfde natie) en de gotische, racistische cultus van het exclusieve *Volk*. Het nazisme is in wezen gebaseerd op de ontkenning van de menselijke natuur van de ander, terwijl het fascisme is gebaseerd op de agressieve insluiting van de ander en de afstraffing en uitroeiing van degenen die weigeren in de groep te worden opgenomen.

Wat de sporen van het extremisme die in het eerste decennium van de 21ste eeuw nog zichtbaar zijn betreft, is mijn stelling

dat het nazisme wordt belichaamd door de sociaaldarwinistische cultus van de concurrentie en de onderwerping van de menselijke natuur van degenen die het onderspit delven als gevolg van de 'natuurlijke selectie' van de markt. Het Italiaanse fascisme wordt in het moderne tijdperk juist nieuw leven ingeblazen door de rancuneuze en wraakzuchtige geest van de verliezers, diegenen die bij het economische concurrentiespel aan de zijlijn zijn komen te staan en die reageren onder de vlag van de culturele identificatie. De huidige oorlog tussen het westerse absolute kapitalisme en het islamitische fundamentalisme kan worden gezien als een oorlog tussen het nazisme en het fascisme. Deze oorlog gaat een onuitwisbare smet op de komende decennia werpen, tenzij een of ander (op dit moment ondenkbaar) politiek vernuftig idee ons uit dit culturele slachveld zal komen bevrijden.

Het financieel kapitalisme is gebaseerd op een proces van niet-aflatende deterritorialisatie, en dit leidt tot angst onder hen die niet kunnen omgaan met de onzekerheid van het dagelijks bestaan en het geweld van de arbeidsmarkt. Deze angst lokt op zijn beurt een tegeneffect van agressieve reterritorialisatie uit bij degenen die een vorm van identiteit proberen te verwerven, een gevoel van ergens thuishoren, omdat alleen een gevoel van ergens thuishoren de schijn van een veilig heenkomen biedt, een vorm van bescherming. Maar ergens thuishoren is een misleidende projectie van de geest, een bedrieglijke gewaarwording, een valkuil. Omdat waar je thuishoort uiteindelijk alleen kan worden bewezen door een daad van agressie tegen de ander, leidt het gecombineerde effect van deterritorialisatie in de sfeer van het financieel kapitalisme en reterritorialisatie in het rijk van de identiteit tot een toestand van permanente oorlog.

De vaderloze beschaving

Etnische besmetting is duidelijk een obsessie voor Breivik, maar wat hem zo te lezen nog meer zorgen baart is zijn irrationele

waarneming dat de aanwezigheid van vrouwen, en in het bijzonder hun vrijheid, alles op losse schroeven zet.

In een boek dat is gewijd aan het bloedbad op Utøya en de persoonlijkheid van de slachter noemt Aage Borchgrevink de vroege kindertijd van Breivik, zijn schizoïde relatie met zijn moeder, de pijnlijke negatieve affectiviteit en de ernstige vorm van vrouwenhaat die hij heeft ontwikkeld als cruciale elementen om Breiviks ideologisch delirium te begrijpen.

Volgens Borchgrevink is het zo:

Dat [Breivik] de baas wil zijn over de vrouwelijke seksualiteit en het vrouwelijk lichaam, en bovendien moeders door kunstmatige baarmoeders wil vervangen, heeft misschien minder te maken met zijn carrière als verliezer op de seksuele markt en meer met traumatische ervaringen uit zijn kindertijd door tegen zijn wil geseksualiseerd te zijn door zijn enige verzorger. Misschien was zijn probleem niet dat hij tijdens zijn adolescentie of later te weinig toegang heeft gehad tot het vrouwenlichaam, maar juist zijn ervaring dat hij er als kind veel te veel mee te maken heeft gehad.⁷

Wat de opsteller van de *Europese onafhankelijkverklaring* het meest bezighoudt is de feminisering van de westerse cultuur, en meer in het algemeen de feminisering van zo ongeveer alles. In zijn tekst stelt hij herhaaldelijk dat hij persoonlijk deels is gefeminiseerd door de matriarchale opvoeding van zijn 'superprogressieve familie'. In de woorden van Breivik:

Vrouwelijkheid dringt nu overal door en de feminisering van de Europese cultuur is bijna voltooid. Europa is een vrouw die liever verkracht wordt dan dat ze zich verzet en riskeert om ernstige verwondingen op te lopen.⁸

7 Borchgrevink, *A Norwegian Tragedy*, p. 261.

8 Ibid., p. 176.

In het denken van Breivik zijn vrouwen gevaarlijk voor de westerse beschaving omdat ze instabiel zijn, bereid om het Westen te verraden en zich te onderwerpen aan de seksueel agressieve mannelijkheid van de moslims. Deze vrouwenhaat is gekoppeld aan het idee dat de patriarchale orde die Europa ooit zo sterk heeft gemaakt nu aan het instorten is. In het compendium van Breivik kunnen we de tekst 'De vaderloze beschaving' lezen, die oorspronkelijk is geschreven door Fjordman, de blogger die Breivik herhaaldelijk met een soort van verering aanhaalt.

Eén datum komt obsessief terug in de tekst van Anders Breivik, en ook in het denken van conservatieve, neoliberale hervormers van over de hele wereld: het heftige jaar 1968.

Wat is in de allereerste plaats de betekenis van 1968? Na twee wereldoorlogen, na Hiroshima en Nagasaki, stelden jongeren, studenten, arbeiders, intellectuelen en vrouwen in 1968 onder andere dat mensen zich moesten bevrijden uit de geestelijke slavernij, en dat geestelijke slavernij in wezen was gebaseerd op de onderwerping aan de Vader. Het gezag van de vader werd niet alleen gezien als het belangrijkste instrument van de patriarchale onderdrukking, maar ook van het koloniale geweld en de kapitalistische uitbuiting. Gezien door het prisma van 1968 was het zich verzetten tegen en het ondermijnen van het gezag van de vader, tegen de overdracht van zijn onderdrukkende wet en de gehoorzaamheid aan zijn tradities, de eerste stap in de richting van een maatschappelijke en seksuele bevrijding uit de slavernij. In de twee decennia erna probeerde de samenleving vaak met succes broederlijke solidariteitsbanden te smeden en zich uit de patriarchale onderwerping te bevrijden. Dat er tegenwoordig nog maar weinig sporen van deze maatschappelijke transformatie over zijn kan op het conto van het neoliberale tegenoffensief worden geschreven, dat de maatschappelijke solidariteit snel om zeep heeft geholpen en de broederband snel heeft weggevaagd met de wet van de concurrentie. Sindsdien is het in ere herstellen van de wet van de Vader de belangrijkste zorg geweest van zowel pausen en ayatollahs als neoconservatieven.

En toch heeft het kapitalisme in het tijdperk van deregulering de markten mondiaal gemaakt en de talen vermengd, de productie en cultuur losgemaakt van een grondgebied, en daardoor het patriarchale gezin en het gezag van de Vader in gevaar gebracht door een grondgebied van het onbewuste in te luiden.

Dat is de reden dat de hedendaagse culturele macht ten diepste schizoïde is: hij eist het gezag op maar vernietigt tegelijkertijd gezaghebbendheid.

Anders Breivik is de standaardboodschapper van alle anticommunisten ter wereld, alle fanatici van de kapitalistische restauratie, die in de allereerste plaats de restauratie van de patriarchale wet is. Maar hij heeft ook erg veel moeite met de rol van de Vader(s):

Alleen een kind opvoeden was niet langer iets om je voor te schamen en werd in plaats daarvan een onvervreemdbaar recht van de vrouw. De staat heeft vrouwen steeds meer financiële prikkels gegeven (door kinderbijslag, sociale-huurwoningen en andere voorzieningen van de welvaartsstaat) om kinderen te hebben zonder een betrokken vader. Dit heeft generaties huishoudens opgeleverd die alleen uit vrouwen bestaan, waarbij emotioneel behoeftige meisjes zo vaak hopeloos tekortschietende moeders worden die hun eigen kinderen mishandelen en verwaarlozen, en die op hun beurt het destructieve patroon voortzetten. Dit is cultureel gezien niets minder dan suïcidaal. Ik vraag me soms af of het moderne Westen, en West-Europa in het bijzonder, niet beter de Vaderloze Beschaving kan worden genoemd. Vaders zijn een karikatuur geworden en er is een opvallende demonisering van traditionele mannelijke waarden gaande. Iedereen die probeert regels en gezag te handhaven, een traditioneel mannelijk domein, wordt als een fascist beschouwd en belachelijk gemaakt, om te beginnen met God de Vader.⁹

9 Anders Breivik, 2083.

Toen Anders amper een jaar oud was, scheidden zijn ouders. Zijn moeder hertrouwde met een officier uit het Noorse leger, Jens David Breivik. De vroege scheiding van zijn ouders en de deterritorialisatie van zijn eerste levensjaren kunnen zeker een reden zijn geweest voor flinke emotionele pijn.

Breivik schrijft dat zijn vader het contact met al zijn kinderen heeft verbroken:

Hij heeft vier kinderen, maar hij heeft het contact met hen allemaal verbroken, en het is dus nogal duidelijk wiens fout dat is. Ik koester geen wrok, maar sommige halfbroers/halfzussen van mij wel. Het punt is dat hij nu eenmaal niet zo goed met mensen kan omgaan. Vijf jaar geleden heb ik geprobeerd om hem weer eens te ontmoeten, maar hij zei toen dat hij om verschillende redenen geestelijk niet klaar was voor een reünie, waaronder zijn slechte gezondheid.

Breiviks relatie met de tweede echtgenoot van zijn moeder is ook niet probleemloos, zoals hij beschrijft:

Ik heb nog steeds contact met hem, hoewel hij nu het grootste deel van zijn (pensioen)tijd doorbrengt met prostituees in Thailand. Hij is een heel primitief seksueel beest, maar tegelijkertijd een heel aardige en goeie kerel. Ik kan niet zeggen dat ik die levensstijl goedkeur, hoewel ik het hem ook niet echt kwalijk kan nemen als ik de marxistische sociale structuren van tegenwoordig zie.

Beide ouders van Breivik hadden politiek gezien een voorkeur voor de Noorse Arbeiderspartij en hij uit kritiek op de manier waarop zijn moeder hem heeft opgevoed:

Ik keur de superprogressieve, matriarchale opvoeding niet goed omdat het totaal ontbrak aan discipline en omdat ik daardoor tot op zekere hoogte gefeminiseerd ben.

In zijn jonge jaren heeft Anders ook negatieve ervaringen gehad met moslimbendes:

Zelfs in die tijd al domineerden moslimbendes Oslo-Oost en de binnenstad van Oslo. Ze organiseerden zelfs af en toe 'strooptochten' in Oslo-West, waarbij ze autochtone jongeren (*kafirs*) commandeerden en *djizja* bij hen incasseerden (in de vorm van mobiele telefoons, contant geld, zonnebrillen enz.). Ik herinner me dat ze die autochtone Noorse jongeren die de pech hadden niet over de juiste connecties te beschikken systematisch lastigvielen, beroofden en in elkaar sloegen. De moslimjongeren noemden de autochtone Noren *poteter* (aardappelen, een kleinerende term die door moslims wordt gebruikt om autochtone Noren te beschrijven). En zo nu en dan verkrachtten deze lui de zogenoemde aardappelhoeren.

Breivik was een probleemkind en in een van de psychologische rapporten over zijn gedrag staat een opmerking over zijn eigenaardige glimlach, en de suggestie dat die niet verankerd lag in zijn emoties maar eerder een bewuste reactie op de omgeving was:

Anders is een kind geworden dat afkerig is van contact, dat een beetje bang en passief is, maar met een manisch soort verdediging, rusteloos actief en met een geveinsde, afwerende glimlach.¹⁰

Hoewel uit Breiviks teksten niet duidelijk op te maken is op welk moment hij besloten heeft om ten strijde te trekken tegen de progressieve ouders en de feminiserende moeder, tegen de agressieve moslims en tegen het tolerante Westen, kunnen we zien dat hij wat seks en liefde betreft voorspelbaar in de verdediging schiet. Hij verklaart dat hij 'zijn operatie niet in gevaar [wil] brengen' door in vaste relaties met vriendinnetjes verwickeld te raken, en dat hij in plaats daarvan kiest voor een

10 Geciteerd door Borchgrevink in *A Norwegian Tragedy*, p. 26.

leven dat gewijd is aan zijn missie en verleidingen uit de weg gaat. Hij schrijft:

Wat vriendinnetjes betreft, ik krijg zo nu en dan wel een hint, of er is weleens een meisje dat wat van me wil, vooral nu ik superfit ben en me geweldig voel. Maar ik probeer relaties uit de weg te gaan omdat ze mijn plannen alleen maar zouden compliceren; ook ben ik niet meer in voor onenightstands. Zo zit ik niet meer in elkaar.

Christelijk Europa

Anders Breivik is niet echt een christenfundamentalist. Zijn agnostische ouders hebben hem niet laten dopen, maar op zijn vijftiende wilde hij gedoopt worden in de Noorse lutherse kerk, hoewel hij volgens zijn getuigenis geen vroom man is en religie niet de drijvende kracht achter zijn daden is.

Hij is een Europees nationalist, en net als een groot deel van de Europese burgers is hij ervan overtuigd dat de Europese beschaving is gebaseerd op de christelijke identiteit. Daardoor gelooft Breivik dat de islam van oudsher de grootste vijand van de Europese beschaving is en dat ook zal blijven.

In zijn boek *Mahomet et Charlemagne* (1937) stelt de Belgische historicus Henri Pirenne dat het einde van de oude Romeinse beschaving en het aanbreken van de geschiedenis van Europa in de achtste eeuw kan worden geplaatst, toen de expansie van de islam de christelijke gemeenschap begon te bedreigen en de grenzen bereikte van wat Charlemagne het Heilige Romeinse Keizerrijk heeft genoemd. Hoewel de definitie van Pirenne van Europa als historisch juist kan worden beschouwd, heeft de totstandbrenging van de Europese Unie in de tweede helft van de twintigste eeuw als een experiment gefunctioneerd dat in wezen was bedoeld om zo'n historische identificatie met naties en religies te overstijgen en om de nieuwe politieke entiteit te zien als een open proces, dat meer overeenkomsten vertoont met

het postmoderne begrip (van het) netwerk dan met het moderne begrip (van de) natie.

In 1933 schrijft Julien Benda in zijn boek *Discours à la nation européenne*:

U zult Europa maken dankzij wat u zegt, niet dankzij wat u bent. Europa zal een product zijn van uw geest, van de wilskracht van uw geest, niet een product van uw wezen [...] want er bestaat niet zoiets als Europees-zijn.

Volgens Benda is Europees-*zijn* niet gebaseerd op zijn of ergens thuishoren, maar eerder op de geest. Ik ga met Benda's interpretatie mee, al zou ik het begrip 'geest' willen vervangen door 'verbeeldingskracht'.

Om te beginnen is de Europese Unie een politiek project van vrede op continentaal niveau. De oorlog tussen Frankrijk en Duitsland heeft de geschiedenis van de Europese moderniteit vanaf het begin van de negentiende eeuw tot aan de Tweede Wereldoorlog gemarkeerd. Het was niet alleen een oorlog tussen twee natiestaten, maar ook een culturele oorlog: de verlichting *tegenover* de romantiek, de universele rede *tegenover* de culturele identiteit. Het overstijgen van deze tegenstelling, die precies tot de kern van de moderniteit behoort, was de politieke opdracht en de historische missie van de EU. Dit is de grootsheid van de Europese gedachte, die nog steeds het enige politieke project lijkt te zijn dat in staat is om de huidige mogelijkheden van de postterritoriale machinerie van het internet te interpreteren.

Maar dit project werd aan de kant gezet en verraden toen de heersende klasse van de Europese naties kozen voor de snelle weg van de financiële en monetaire eenwording, en het politieke en culturele project dat Benda beschrijft in iets heel anders veranderden: een postdemocratisch systeem dat op financieel bestuur is gebaseerd. Het Verdrag van Maastricht was de sanctionering van een monetaristische reductie van het Europees project. Ondanks de waarschuwingen van Julien Benda besloot de heersende Europese klasse die in Maastricht bijeen

was gekomen om het Europees proces te baseren op identiteit, in plaats van op politieke wil en verbeeldingskracht. Terwijl de Europese identiteit van eerdere decennia was gebaseerd op economische voorspoed en financiële stabiliteit, vestigde de heersende klasse het eenwordingsproces op het neoliberale dogma van oneindige groei, financieel evenwicht, consumen-tisme en de absolute macht van de Europese Centrale Bank. Maar de voorspoed kon niet voor altijd duren en uiteindelijk liet het financieel absolutisme zijn gewelddadige kant zien. Aanvankelijk was het Europees project in wezen een project van ‘wil, geest en verbeeldingskracht’, om in de jaren tachtig en negentig te worden omgezet in een bevestiging van de economische identiteit van het financieel kapitalisme.

Wat gebeurt er nu? Wat is Europa vandaag de dag?

Europa vernietigt momenteel, nu ze onderworpen is aan de gedeterritorialiseerde financiële abstractie, welvaart en voorspoed en maakt de weg vrij voor angst en een nieuwe golf van nationalisme, etnicisme en oorlog. De brute, materiële kwantificering van het levend lichaam van de samenleving legt nu de basis voor een heftige reactie, zoals de huidige nationalistische en xenofobe trend laat zien. De haat tegen Duitsland neemt toe in de Mediterrane landen, nationalistische partijen winnen aan stootkracht in Frankrijk, Hongarije, Finland, Italië en Griekenland, en steeds grotere aantallen mensen zijn ontvankelijk voor racistische sentimenten, en een golf van depressie en wanhoop slaat over het continent heen.

In de toespraken van Angela Merkel en andere Europese politici impliceert de Europese Unie een onderwerping aan het ethos van schuld, verarming, werkloosheid en angst. Het is dan ook geen verrassing dat het weerzinwekkende verhaal van Breivik over de Europese identiteit steeds vaker wordt weerspiegeld in de retoriek van de gematigde politiek.

Islamofobie is het voornaamste middel voor een agressieve identificatie met Europa, en terwijl de islamofobie zich verspreidt, versterkt het op symmetrische wijze het islamitische fundamentalisme. In zijn *Europese onafhankelijkheidsverklaring*

verklaart Breivik dat immigratie Europa dreigt onder te dompelen in een islamitische vloedgolf en dat de islam de ideologie van het kwaad is. Dit is helemaal in overeenstemming met het spectrum van identitaire krachten die in Europa toenemen – van de partij van Pim Fortuyn in Nederland tot de Italiaanse Liga Norte, van het Hongaarse Jobbik (de Beweging voor een Beter Hongarije) tot de Partij van de Finnen (voorheen bekend als de Ware Finnen). Een groot deel van Breiviks *Europese onafhankelijkheidsverklaring* is gewijd aan een nauwkeurige omschrijving van een gemeenschappelijk front tegen het islamitische gevaar. Voor dit gemeenschappelijke front wil hij zowel christenen als joden oproepen, die volgens hem de dapperste verdedigers van de westerse identiteit zijn.

Breivik is bepaald geen nazi als hij schrijft:

Telkens wanneer iemand me vraagt of ik een nationaalsocialist ben, ben ik diep beledigd. Als er één historische figuur en Duitse leider uit het verleden is die ik haat, dan is het Adolf Hitler wel. Als ik in een tijdmachine naar het Berlijn van 1933 kon reizen, zou ik de eerste zijn om te gaan, met het doel om hem te vermoorden.¹¹

Hoewel Breivik sommige ideeën van hedendaagse neonazi's onderschrijft, verafschuwt hij Hitler en de Duitse nazi's omdat ze geen etnisch, cultureel en politiek bondgenootschap hebben gesmeed tussen de Joden en Europeanen, die dezelfde vijand hebben: de islam en (onvermijdelijk) het communisme, het absolute kwaad.

De avatar vol fobieën

Nadat Breivik had geprobeerd een carrière op te bouwen met het verkopen van belpakketten en vergelijkbare pogingen geld

11 Breivik, 2083, onder de kop 'De grote satan, zijn cultus en de Joden'.

te verdienen, besloot hij op 26-jarige leeftijd om te stoppen met werken. Hij zegde zijn flat op en trok weer bij zijn moeder in. Enkele jaren dook hij onder in de virtuele wereld en raakte hij volledig in beslag genomen door *World of Warcraft*, een rollenspel-computergame.

World of Warcraft gaat grotendeels over het opbouwen van een avatar. De avatars van Breivik heetten Andersnordic, Conservatisme en Conservatief. Andersnordic behoorde tot de klasse van de magiërs, was wat gender betreft een man en wat ras betreft een mens, een van de 52 soorten avatarcombinaties die mogelijk waren. Conservatief en Conservatisme waren vrouwelijke avatars die hij later heeft ontwikkeld. Conservatief was een mooie, blonde magiër. In het compendium waaraan Anders parallel aan het spelen van zijn games werkte, vermeldde hij dat aantrekkelijke vrouwen de impact van boodschappen zouden kunnen vergroten.¹²

Door het geloof te onderschrijven dat het beeld van een aantrekkelijke blonde vrouw zou kunnen helpen op het slagveld van de ideologische propaganda, hanteerde Breivik dezelfde werkwijze als reclamemannetjes van over de hele wereld. Maar nog belangrijker is het om de dynamiek van het rollenspel-computerspel zelf op waarde te schatten. Dergelijke games zijn niet louter een tijdverdrijf om de vrije uren mee te vullen: de dynamiek van het spel dwingt de spelers om een enorme hoeveelheid tijd voor hun scherm door te brengen. Als de spelers niet lang genoeg spelen, worden ze een last voor het gilde waartoe ze behoren, en riskeren ze door de leider uit het gilde te worden gezet omdat ze een zwakke schakel in de keten zijn.

Borchgrevink zegt hierover:

Anders bleef *World of Warcraft* ook spelen na zijn meest intense periode van 2006 en 2007, toen hij wel zestien uur per

¹² Borchgrevink, *A Norwegian Tragedy*, p. 115.

dag speelde. Tegelijkertijd was hij actief op een aantal andere websites en blogs [...] Volgens de politie bediende hij zich van rond de twintig verschillende e-mailadressen en dertig aliassen en zat hij op ongeveer veertig favoriete websites en discussiefora, van de website van schandaalkrant *VG* tot neonaziwebsites als Stormfront en Nordisk.no.¹³

Ik denk niet dat een langdurige blootstelling van de hersenen aan gesimuleerde stimulatie als videogames automatisch tot een mutatie van geestelijke activiteit leidt. Toch is het niet moeilijk om je voor te stellen dat als iemands bewuste ervaring hoofdzakelijk in de virtuele wereld wordt ontwikkeld, er ook iets belangrijks gebeurt in de psychische en cognitieve sfeer van die persoon. In dit geval is het goed om er nog eens op te wijzen dat Breivik al op jonge leeftijd de diagnose kreeg dat hij een vorm van alexithymie had. Alexithymie is het onvermogen om je eigen gevoelens en emoties te herkennen, een soort afwezigheid van empathie die niet alleen betrekking heeft op de emotionele perceptie van andere mensen maar ook op de emotionele zelfperceptie. De virtualisering van de beleefde ervaring kan een vergelijkbaar effect hebben: in de eerste plaats om de pijn te verzachten die het gevolg is van afwijzing, isolatie en spot; en in de tweede plaats om het onvermogen te vergroten om met andere mensen om te gaan en een onderscheid te maken tussen fantasie en werkelijkheid in de sociale sfeer.

Langdurige blootstelling aan de virtuele stroom is volgens mij een van de belangrijkste oorzaken van de huidige psychocognitieve mutatie. En toch zou het niet juist zijn om te stellen dat een dergelijke blootstelling noodzakelijkerwijs een op zichzelf een oorzaak is van pathologie en vervreemding, omdat een toestand van geestelijk lijden (namelijk eenzaamheid, angst, depressie) volgens mij voorafgaat aan dergelijke bijkomende factoren. Maar een combinatie van reeds bestaande psychische problemen en een enorme investering van tijd en mentale

13 Ibid., p. 118.

energie in virtuele activiteiten leidt er waarschijnlijk vooral bij jongeren toe dat ze een nog sterker gevoel van vervreemding kennen waarbij ze ook desocialiseren, en de gemeenschappelijke ruimte van de fysieke en affectieve interactie in toenemende mate verkeerd begrijpen.

In de jaren voor de wijdverbreide verspreiding van de internetcybercultuur werd aangenomen dat ons een heel andere toekomst te wachten stond. Terwijl in de jaren tachtig veel commentatoren zich voorstellingen maakten van een tot bloei komen van een horizontale ruimte van multilaterale uitwisseling, van openheid en culturele experimenten, van verdraagzaamheid en creativiteit, blijkt de huidige werkelijkheid een heel andere te zijn. De informatiebronnen en elektronische stimulatiestromen zijn zo enorm snel toegenomen dat we geneigd zijn om ons terug te trekken op een besloten en homogeen gebied van de blogosfeer, om de soort informatie en meningen te krijgen die onze verwachtingen bevestigen en onze overtuigingen nog eens in andere woorden formuleren.

De paradox van de informatierevolutie is dat misvattingen blijven voortbestaan, ook al kunnen mensen aan meer informatie komen. In Europa en de Verenigde Staten gaan mensen als nooit tevoren op zoek naar nieuws, niet in het minst dankzij het internet. Je zou je daarom kunnen voorstellen dat slechte informatie door natuurlijke selectie zou verdwijnen, maar de overtuiging dat Barack Obama eigenlijk een moslim en een buitenlander is, is nog steeds springlevend onder veel Amerikanen die beter zouden moeten weten. In Noorwegen beweert de organisatie Stop Islamisering Av Norge (SIAN) dat Oslo in 2026 een moslimmeerderheid kent, ondanks de cijfers van het Statistisk sentralbyrå (het Noorse centraal bureau voor de statistiek) en bezwaren van de mensenrechtenwebsite Rights.no, waarop de SIAN zich baseert. Een verklaring kan worden gevonden in het verschijnsel dat publieksfragmentatie wordt genoemd. Mensen kijken naar nieuwsbronnen die op dezelfde politieke

golflengte zitten als zichzelf (of dat nu tv-programma's, kranten of websites zijn). Daardoor ontwikkelen zich parallelle nieuwsniches, parallelle mediawerelikheden.¹⁴

In tegenstelling tot het visioen van een cybercultureel utopia is het internet verantwoordelijk voor een heropleving van fanatisme en onverdraagzaamheid. Politieke en religieuze nichegroepen kunnen als digitale stammen worden beschouwd die de internetruimte betreden met de bedoeling om in hun paranoïde angsten en fobieën bevestigd en gerustgesteld te worden. In deze echokamers van het internet worden echte mensen vervangen door geesten die een fobie hebben voor anders-zijn en verdwijnt de mogelijkheid om een verdraagzaam, democratisch debat te voeren uiteindelijk.

¹⁴ Ibid., p. 124.

7. De herinnering

Tal van die menigten waren bijeen in naam van de dood. Ze waren er om eerbewijzen aan de doden bij te wonen. Processies, liederen, redevoeringen, samenspraken met de doden, voordrachten van de namen van de doden. Ze waren er om brandstapels en vlammende raderen te zien, duizenden vlaggen die een saluut brachten, duizenden rouwenden in uniform. [...] Een menigte worden wil zeggen de dood buitenhouden. Uit de menigte breken wil zeggen de dood als eenling te riskeren, geconfronteerd worden met alleen sterven. Menigten kwamen bovenal om die reden.

Ze waren er om een menigte te worden.

Don DeLillo, Witte ruis, p.82.

Vroeg in de ochtend van 25 februari 1994, op de dag van het Poerimfeest, liep dr. Baruch Goldstein de Ibrahimi-moskee in Hebron op de Westelijke Jordaanoever binnen. Meer dan achthonderd Palestijnse moslims waren er bijeengekomen om deel te nemen aan de fadjr, de eerste van de vijf islamitische gebeden. Goldstein had zijn uniform van het Israëlische Defensieleger aan en had een IMI Galil-aanvalswapen en 140 kogels bij zich. De bewakers lieten hem door, omdat ze dachten dat hij een officier was die naar de ernaast gelegen ruimte wilde gaan, die voor joden was gereserveerd. Goldstein opende het vuur op de gelovigen. Hij doodde 29 mensen, onder wie kinderen, en verwondde nog eens 125 mensen. Overlevenden probeerden hem het schieten te beletten; uiteindelijk werd hij overmeesterd en doodgeslagen.

Vlak na het bloedbad braken er in Palestina rellen uit en in de week erna kwamen 5 Israëli's om het leven en werden 21 Palestijnen gedood door het Israëlische Defensieleger.

Yitzhak Rabin, toenmalig minister-president van Israël, belde met de leider van de Palestijnse Bevrijdingsorganisatie (PLO) Yasser Arafat, en hekelde de aanval van Goldstein als een 'walgelijke, misdadige moordpartij'.

Uiteindelijk werd Rabin zelf gedood door een extreemrechtse orthodoxe Jood, Yigal Amir, die het beleid van Rabin jegens de Palestijnen en de ondertekening van de Oslo-akkoorden als een daad van verraad beschouwde.

Veel Israëlische commentatoren noemden Goldstein krankzinnig, maar in de weken na het bloedbad reisden honderden Israëli's af naar het graf van Goldstein om de moordenaar te lauweren. Enkele chassidische joden dansten en zongen rond zijn graf, en velen kusten de grafsteen en verklaarden dat Goldstein een 'held van Israël' was. Het grafschrift stelt dat Goldstein 'zijn leven heeft gegeven voor het volk van Israël, zijn Thora en land'. Maar nadat er wetgeving was aangenomen die monumenten voor terroristen onwettig verklaarde, heeft het Israëlische leger het graf ontmanteld. Desondanks bleef de Goldstein-verering doorgaan onder radicale joodse kolonisten.

Een van de liederen die de kolonisten zongen bevatte de volgende regels: 'Dr. Goldstein, op de hele wereld is er niemand als u, wij allemaal houden van u [...] U richtte op de hoofden van terroristen, haalde de trekker krachtig over en schoot kogels, en schoot en schoot.'

Tijdens de processie die op de dood van Goldstein volgde, verklaarde rabbijn Yisrael Ariel:

De heilige martelaar, Baruch Goldstein, is van nu af aan onze voorspreker in de hemel. Goldstein heeft niet als individu gehandeld; hij heeft de smeekbede van het land Israël gehoord, dat dag in dag uit van ons gestolen wordt door de moslims. Hij heeft gehandeld om die smeekbede van het land te verlichten!

Aan het einde van zijn lofrede voegde rabbijn Ariel hier aan toe: 'De Joden zullen het land niet door een vredesovereenkomst erven, maar slechts door bloed te vergieten.'

1 Norton Mezvinsky en Israel Shahak, *Jewish Fundamentalism in Israel*, p. 10.

Identiteit en identificatie

In de jaren tachtig was Goldstein actief geweest voor de Kach-partij, een openlijk racistische, anti-Arabische extreemrechtse organisatie die door rabbijn Meir Kahane in Israël werd opgericht. Als arts werd Goldstein later berucht in Israël omdat hij weigerde Arabieren te behandelen die medische zorg nodig hadden. Nadat hij zijn aanstelling als militair arts binnen had, zei hij tegen zijn commandanten dat hij vanwege zijn geloof geen gewonde of zieke Arabieren mocht behandelen, ook niet als ze in het Israëliësch Defensieleger dienden. Zijn superieuren bestrafden zijn weigering niet, en plaatsten hem slechts over naar Zuid-Libanon.

Net zo oneerlijk als het niet-straffen van de weigering zou het zijn om de misdaad van Goldstein te interpreteren als een uitdrukking van de orthodox-Israëliësch cultuur. Maar we moeten krankzinnigheid in haar context interpreteren, en we kunnen de misdaad interpreteren als een symptoom van de ziekte die identiteit heet.

Identiteit wordt niet van nature toegekend, maar is een cultureel product. Zij komt tot stand door de hypostasering (het vast en natuurlijk maken) van culturele verschillen, van het psychologisch, sociaal en linguïstisch eigene. Identiteit is de continuïteit en bevestiging van de plaats en rol van de spreker in de communicatiecyclus. Om te worden begrepen moet je je eigen rol in het spel spelen, en deze rol wordt stiekem geïdentificeerd als een teken dat je ergens thuishoort.

Maar identiteit zoekt constant naar haar wortels, en de plaats vanwaar zij wordt verkondigd wordt vaak ten onrechte aangezien voor de plaats van haar natuurlijke oorsprong: oorspronkelijk en daarmee onmiskenbaar waar. De gemeenschap, die een plaats is om te communiceren (een plaats waar tekens met een conventionele betekenis worden uitgewisseld), wordt ten onrechte aangezien voor een natuurlijke plaats waar je thuishoort, en wordt getransformeerd tot de oorspronkelijke bron van betekenis. De tijdelijke en voorbijgaande afspraak die betekenis verleent aan

tekens, wordt versterkt en getransformeerd tot het natuurlijk merkteken of het gemotiveerde verband tussen teken en betekenis.

Identiteit kan worden beschouwd als een verharding van de innerlijke oriëntatiekaart. Identiteit is het tegenovergestelde van stijl, dat het bijzondere en het bewustzijn van het bijzondere is, een oriëntatiekaart die flexibel en aan te passen is, en met terugwerkende kracht verandert. Stijl heeft nooit een normatief element gehad en impliceert ook geen enkel soort verbod of straf. Identiteit is een (onbewust tot stand komende) begrenzing van de mogelijkheid om de ander te begrijpen en met hem of haar om te gaan. Het is uiteraard een nuttige begrenzing, maar het is gevaarlijk om haar aan te zien voor een toestand van authenticiteit en van oudsher (ergens) thuishoren. Het is de toestand van wederzijdse agressie, van racisme en geweld, en van fascisme. Identiteit wordt gebaseerd op een overdreven besef van de oorsprong en leidt tot het opeisen van het ergens thuishoren als waarheids- en selectie criterium.

Identiteit is het perceptuele en conceptuele middel dat ons de mogelijkheid geeft om kennis te verwerven, maar soms zien we deze kennis ten onrechte aan voor herkenning. Daarom zijn we geneigd om dat te geloven wat we al weten, dat we een (land) kaart bezitten dankzij het feit dat we ergens thuishoren. Dat kan soms nuttig zijn, maar het is gevaarlijk om onze culturele (land) kaart aan te zien voor het innerlijke territorium van het ergens thuishoren. Zonder kaart verdwaal je, maar verdwalen is het begin van het kennisproces; het is het uitgangspunt van het kaartmaken.

De psychoanalytici Watzlawick, Weakland en Fisch schrijven in hun boek *Het kan anders: over het onderkennen en oplossen van menselijke problemen* dat de herhaalde toepassing van dezelfde oplossing in zeer uiteenlopende situaties een neurotische houding is die tot pathologische situaties leidt. Als je zo'n neurotische houding bekijkt in de context van de huidige wereldwijde dynamiek van deterritorialisatie en reterritorialisatie, dan is te zien dat ze een bouwsteen van de hedendaagse wereldorde is. Enerzijds is door de globalisering en versnelling van culturele en economische uitwisselingen een grotere behoefte ontstaan

aan een flexibele aanpassing van de conceptuele en linguïstische kaart. Maar tegelijkertijd en paradoxaal genoeg is er door de deterritorialisatie die de globalisering met zich meebrengt een veel sterkere behoefte ontstaan aan een identitaire schuilplaats, aan de bevestiging dat je ergens thuishoort of bijhoort. Hier ligt de valkuil van de identiteit, die de wereld momenteel naar de snelle verbreiding van vormen van identitaire agressie leidt: de terugkeer van begrippen als vaderland, religie en familie als agressieve vormen van geruststelling en zelfbevestiging.

We kunnen deze dynamiek ook interpreteren in termen van technomutatie en etnomutatie. Enerzijds heeft de informatietechnologie de versnelling en intensivering van semiotische uitwisselingen uitgelokt. Anderzijds hebben de ontheemding van mensen en de massale golven van economische en politieke migratie een ongekende verandering teweeggebracht in het etnisch landschap van de grondgebieden, met alle culturele besmetting en vermenging van dien. In een concurrentiesituatie neigen deze processen ernaar de behoefte op te wekken om tot een bepaalde identiteit te behoren en de weg vrij te maken voor identitaire agressie.

In het boek *Anti-Oedipus: Kapitalisme en schizofrenie* schrijven Gilles Deleuze en Félix Guattari dat de universele geschiedenis kan worden gezien als een proces van deterritorialisatie. Deterritorialisatie is de reis van een ruimte met een bekende code naar een nieuwe ruimte, waar die code zijn betekenis verliest, zodat dingen onherkenbaar worden voor eenieder die probeert de code te gebruiken die door het vorige grondgebied is geproduceerd. De geschiedenis van het kapitalisme levert constant deterritorialisatie-effecten op. Eerst heeft het kapitalisme de oude relatie vernietigd tussen het individu enerzijds en de landbouwgrond en de familie anderzijds. Vervolgens heeft het de nationale grenzen in gevaar gebracht en een mondiale ruimte van ruil en communicatie ontwikkeld. Momenteel brengt het de relatie tussen geld en productie zelf in gevaar, en opent het de weg voor een nieuwe vorm van immateriële semiotisering. Omdat het kapitalisme alle vormen van identificatie vernietigt,

bevrijdt het het individu van de beperkingen van de identiteit, maar tegelijkertijd lokt het een gevoel van ontheemd-zijn uit, een soort ondoorgrondelijkheid die kan worden toegeschreven aan het verlies van eerdere betekenissen en emotionele wortels. Daardoor lokt het kapitalisme uiteindelijk een behoefte aan reterritorialisatie uit, en een constante terugkeer naar het verleden in de vorm van nationale identiteiten, etnische identiteiten, seksuele identiteiten enzovoort.

De moderne geschiedenis is een proces van vergeten dat tot pijn en verdriet leidt en mensen dwingt om zich wanhopig vast te klampen aan een herinnering. Maar de herinnering is vervaagd en het verleden opgelost, en wel zo dat mensen een nieuw stel herinneringen moeten verzinnen. Net als het personage Rachel in de neonoire sciencefictionfilm *Blade Runner* uit 1982 maken mensen hun eigen herinneringen door oude stukjes tekst samen te voegen, vergeelde plaatjes van woorden waarvan de betekenis verloren is gegaan.

‘De herinnering heeft gelijk,’ aldus Chaim Weizmann toen hij door de overwinnaars van de Eerste Wereldoorlog werd gesommeerd om naar de conferentie van Versailles te komen, en naar het recht van de Joden verwees om het land van hun voorouders terug te eisen.² De stelling van Weizmann, die van wezenlijk belang was voor de oprichting van de staat Israël, klinkt vandaag de dag als een arrogante provocatie. De herinnering heeft geen gelijk, maar maakt onderdeel uit van een identiteit, en (een) identiteit is niet gebaseerd op een herinnering; het is eerder zo dat een identiteit een herinnering schept.

Milan Kundera schrijft het volgende over de toekomst en het verleden:

Mensen schreeuwen dat ze een betere toekomst willen scheppen, maar dat is niet waar. De toekomst is slechts een onverschillige leegte die niemand interesseert, terwijl het verleden vol leven is, en het gezicht ervan prikkelt ons, tart ons,

2 Margaret MacMillan, *Paris 1919*, p. 412.

beledigt ons zodat we het willen vernietigen of overschilderen. Mensen willen heer en meester zijn over de toekomst, alleen maar om het verleden te kunnen veranderen. Ze vechten om toegang tot laboratoria waar foto's geretoucheerd, biografieën en geschiedenis herschreven worden.³

In tegenstelling tot wat mensen doorgaans denken is het verleden verre van onveranderlijk. Het verleden bestaat alleen in ons hoofd en neemt daardoor nieuwe vormen aan naarmate we er verder vanaf staan en naarmate we het gezichtspunt veranderen van waaruit we ons zaken herinneren.

'De herinnering heeft gelijk' was niet alleen een provocatie, het was ook een oorlogsverklaring omdat verschillende herinneringen met elkaar botsen. De oprichting van Israël is gebaseerd op de bewering van Weizmann dat de herinnering gelijk heeft, en de eindeloze oorlog tussen Israël en de Palestijnen is gebaseerd op de willekeurige identificatie tussen herinnering en recht.

Identificatievalkuilen

Door de pijnlijke ervaring van uitroeiing en diaspora kon de Joodse cultuur een beslissende rol spelen in de ontwikkeling van het verlicht universalisme. Juist het begrip universele rede is onlosmakelijk verbonden met de ervaringen van de moderne Joden, die door hun bestaan in de diaspora in universele termen gingen denken en wetgeving gingen maken in termen die niet afhankelijk waren van identiteit, locatie en herinnering. De Joodse cultuur was ook van wezenlijk belang voor de ontwikkeling van zowel de bourgeoisiecultuur van het universele humanisme als voor de proletarische cultuur van het internationalisme. Maar tegelijkertijd dwongen de periodieke pogroms en de massale vervolgingen waaraan de Joden blootstonden – van Spanje tot

3 *Het boek van de lach en de vergetelheid*, p. 38.

Rusland, van Noord-Afrika tot Polen, tot aan het naziproject van de Endlösug – hen ook om de bescherming van de gemeenschap te zoeken en herhaaldelijk te proberen om naar hun oorspronkelijk grondgebied terug te keren.

In het jaar 1492 begon de moderniteit, bezegeld door onuitsprekelijk geweld, systematische verwoesting, onderwerping en vernedering. Niet alleen in de Nieuwe Wereld, die door de Spaanse *conquistadores* was gekoloniseerd, maar ook in Spanje zelf, waar de oorlog van de Reconquista eindigde in de massale verdrijving van de Joden uit de opnieuw gekerstende grondgebieden.

Grote aantallen joden en moslims werden gedwongen om zich te bekeren, maar zelfs toen ze *conversos* en *marranos* waren geworden werden ze niet met rust gelaten. Integendeel, de bekering zette de helse machine van de Spaanse Inquisitie in gang, die algauw tot voornaamste zorg had om vast te stellen of de bekering van de joden en moslims wel authentiek was, omdat velen van hen ervan werden beschuldigd dat ze in het geheim de rituelen van hun oude religie opvoerden. Voor velen van hen werd huichelarij de levensregel, en onduidelijke taal noodzakelijk om te overleven. Huichelarij werd de oplossing voor hun identiteitsprobleem, omdat de plicht om hun veronderstelde aard te verbergen de behoefte versterkte aan een nostalgisch, rancuneus en uiteindelijk agressief (ergens) thuishoren. Deze pijnlijke cyclus van huichelarij en identitarisme is geenszins iets wat alleen de vroegmoderne Joden hebben meegemaakt. Het is eerder gebruikelijk voor een groot aantal andere groepen in het moderne tijdperk. Sterker nog, het is de strop die strakker om de hals van de moderniteit wordt getrokken: de door de vooruitgang veroorzaakte deterritorialisatie dwingt mensen ertoe om huichelachtige strategieën op te voeren over hun imaginaire oorsprong om zo plaats te maken voor nieuwe, agressieve vormen van reterritorialisatie.

De Spaanse joden, die verplicht waren om over hun rituelen en geloofsovertuiging te huichelen, raakten geleidelijk aan de herinnering aan hun culturele verwijzingen kwijt. Toen ze naar tolerantere streken en steden (zoals Amsterdam) konden

vluchten, hervatten ze hun zoektocht naar hun religieuze identiteit. Maar een groot deel van hun herinneringen waren verloren gegaan in de decennia van vervolging en huichelarij, en vaak bleek het verbod van de vervolgers het enige bewijs te zijn dat de verboden dingen eerder hadden bestaan. Paradoxaal genoeg werden de dingen die de vervolgers hadden verboden steeds meer opgevat als de 'ware' identiteit die men was kwijtgeraakt, en daardoor leek het precies opvoeren van wat verboden was de veiligste weg om de oorspronkelijke identiteit weer op het spoor te komen en zich opnieuw toe te eigenen, om het collectieve geheugen opnieuw op te bouwen. Dit is de essentie van de valkuil van de identiteit: slechts de blik van de ander werkt als spiegel, als bron van zelfidentificatie. Het geobsedeerd zijn door een primitieve identiteit is een dood spoor, omdat de waarheid over je wezen in het bezit is van je vijand, en alleen het overtreden van het verbod van de onderdrukker leidt tot de kern van waar je thuishoort. De herinnering van mensen is grotendeels geworteld in deze valkuil, in dit dilemma. Afro-Amerikanen en Armeniërs, Tibetanen en Tamils, al deze bevolkingsgroepen is de levende relatie met hun traditie ontzegd, en ze kunnen die alleen nog vinden via de ogen van hun onderdrukkers.

De arbeidersklasse heeft wel de kans gehad om aan deze valkuil, die de moderniteit en de traditie in een dilemma met elkaar verbindt, te ontsnappen. Het is geen toeval dat de Joden een wezenlijke rol hebben gespeeld bij de vorming van het arbeidersbewustzijn in de negentiende en twintigste eeuw, net zoals het ook geen toeval is dat het Joodse identitarisme opnieuw is opgeleefd na de nederlaag van de arbeidersrevolutie. De arbeidersklasse heeft geen wortels en geen identiteit. De omslag van de positie van boer naar de positie van industriearbeider betekent dat je je identitaire wortels moet vergeten. Dat is de positie van het universele emancipatiebeginsel dat internationalisme wordt genoemd.

Internationalisme is geen abstracte morele solidariteit of zuiver politieke wil. Het is het effect van de toestand van werk zonder kwaliteit, de toestand van abstract werk. Door deze toestand van

radicale vervreemding hebben industriearbeiders een culturele toestand van gelijkheid kunnen scheppen. Industriearbeiders weten dat ze elkaars gelijken zijn in het verlies van hun menselijkheid, leven, tijd, verschil. Het is door deze vervreemding dat anders-zijn kan worden gereconstrueerd als bewustzijn, niet als herinnering, als een politiek solidariteitsproces, niet als het behoren tot een oorsprong die alleen in de verbeelding bestaat.

Omdat de arbeidersklasse is verslagen door (baan)onzekerheid en de globalisering van de arbeidsmarkt, is het *Volk* teruggekeerd, dom en bloeddorstig als het is. Het brengt ook de vloek van de oorsprong met zich mee, de obsessie met ergens thuishoren. Alain Finkielkraut betreurt in zijn boek *De ondergang van het denken* terecht het verdwijnen van de universele rede als de grondslag van het recht en de sociale structuur, en het opnieuw verschijnen van de identitaire cultuur en het ergens thuishoren. Wanneer relativisme culturalisme wordt, wanneer het ergens thuishoren ten onrechte wordt beschouwd als de grondslag van de wet ('de herinnering heeft gelijk'), wanneer het internationalisme van de arbeiders is verslagen, dan sterft het moderne universalisme en daarmee ook het humanisme. Slechts de wereldwijde, idiote wildgroei van bijzonderheden blijft bestaan: misdaad en zelfmoord.

De ultieme zelfmoord

In zijn boekje *Apocalyptic Politics: On the Rationality of Iranian Policy* spreekt de Iraanse geleerde Mehdi Khalaji over een angstaanjagende mogelijkheid: dat het buitenlands beleid van het Iraanse regime, en in het bijzonder zijn relatie met Israël, kan worden gestuurd door een apocalyptische visie die is gebaseerd op het geloof in de terugkeer van de Verborgene Imam, al-Mahdī.

Twaalver sjiëten (zoals Mahmoud Ahmadinejad, de voormalige president van de Islamitische Republiek Iran) geloven dat imam al-Mahdī uit de tiende eeuw niet is gestorven, maar door God is verborgen (dit wordt wel de Verborgene van 941 AD

genoemd), en weer zal opduiken om zijn missie te vervullen, namelijk het brengen van vrede en gerechtigheid op aarde. Volgens twaalver sjiieten zal imam al-Mahdī weer verschijnen wanneer de wereld in chaos vervalt en er overal burgeroorlogen ontstaan. Op dat moment zal de ene helft van de ware gelovigen met witte vlaggen van Jemen naar Mekka rijden, terwijl de andere helft met zwarte vlaggen van Karbala in Irak naar Mekka zal rijden. Vervolgens zullen imam al-Mahdī en zijn volgelingen overeenkomstig het bevel van Allah rechtvaardigheid en vrede op aarde brengen door de islam voor alle volkeren in te stellen.

De terugkeer van de Verborgene Imam is niet louter het geloof van een sjiëtische sekte, maar is diep geworteld in de eschatologie van de islam. Henry Corbin bespreekt dit in zijn *Geschiedenis van de islamitische filosofie*, waarin hij een verband legt tussen apocalyptische verwachtingen en het interne symbolisme van de religieuze filosofie van de islam.

Het woord *ta'wil* en het woord *tanzil* vormen twee termen en concepten die elkaar aanvullen en met elkaar contrasteren. Correct geïnterpreteerd staat *tanzil* voor positieve religie, de brief van de Openbaring die door de engel aan de profeet is gedictieerd. Het betekent ervoor zorgen dat deze Openbaring uit de hogere wereld neerdaalt. Omgekeerd betekent *ta'wil* laten terugkeren, terugleiden naar de oorsprong, en daarmee terugkeren naar de ware en oorspronkelijke betekenis van een geschreven tekst. Het betekent ervoor zorgen dat iets bij zijn oorsprong aankomt [...] In de gnosis van de ismailieten is de vervulling van de *ta'wil* niet los te zien van een spirituele wedergeboorte (*wiladah ruhaniyah*).

De notie van de Verborgene Imam heeft ertoe geleid dat de meesters van de *sjaykhi*-school de betekenis en handelwijze van deze onzichtbare aanwezigheid nog dieper zijn gaan waarderen. Opnieuw speelt de *mundus imaginalis* (*'alam al-mithal*) hier een essentiële rol. De imam op de hemelse aarde van *Hurqalya* (vergelijk de Verlichte aarde, de *Terra lucida*, in het manicheïsme) zien, is hem zien waar hij werkelijk is, in

een wereld die tegelijk concreet en bovenzintuiglijk is, en hem zien met het orgaan dat geschikt is om zo'n wereld waar te nemen. Een figuur als die van de Twaalfde Imam verschijnt en verdwijnt niet volgens de wetten van de materiële historiciteit. Het besluit van de imam om wel of niet aan de mens te verschijnen is afhankelijk van de mensen in kwestie. Zijn verschijning is juist de betekenis van hun vernieuwing en hierin ligt uiteindelijk de diepste betekenis van de sjiietische gedachte van het verborgen-zijn en de verschijning. Mensen hebben de imam voor zichzelf achter een sluier verborgen, hebben er zelf voor gezorgd dat ze hem niet kunnen zien, omdat ze de organen van de 'theofanische perceptie' kwijtgeraakt zijn of verlamd hebben, van die 'kennis via het hart' die in de gnoseologie van de imams nauwkeurig wordt omschreven. Het is daarom zinloos om te spreken over de manifestatie van de Verborgen Imam zolang mensen niet bij machte zijn hem te herkennen. De *parousia* is niet een gebeurtenis die op een mooie dag plotseling optreedt; het is iets dat dag in dag uit gebeurt in het bewustzijn van gelovige sjiieten [...] De *ta'wil* zal zegevieren, waardoor het mensenras [de mens] zijn eenheid kan ontdekken, net zoals in de tijd van de *ghaybah* het geheim van het enige ware oecumenisme in het esoterisme verrat zal zijn geweest. Dat is de reden waarom de grote soefi *Shaykh* en de reeds genoemde Iraanse sjiiet Sa'd al-Din Hamuyah (zevende/dertiende eeuw) hebben verklaard: 'De Verborgen Imam zal niet verschijnen voor de tijd dat de mensen, zelfs uit de riempjes van zijn sandalen, de geheimen van de *tawhid* kunnen begrijpen', dat wil zeggen, de esoterische betekenis van de goddelijke Eenheid.⁴

De wederverschijning van de Verborgen Imam zal daarom tot stand worden gebracht door de verheffing van de ziel van de mens, en dat is alleen mogelijk door zuivering en zelfopoffering.

4 Henry Corbin, *History of Islamic Philosophy*, p. 12, pp. 70-71.

Wat zijn de historische voorwaarden voor deze zuivering en opoffering? Deze vraag, waarvan de implicaties niet alleen religieus zijn, achtervolgt duidelijk en begrijpelijk de geheime dienst van Israël. Een radicale interpretatie van de leer kan impliceren dat de sjiietische bevolking zichzelf opoffert, zodat de mensheid gered kan worden. De leer van de Verborgene Imam kan daarom worden geïnterpreteerd als de theoretische voorwaarde voor de ultieme zelfmoord. Welke zuivering zou beter kunnen zijn dan een spelletje wederzijds gegarandeerde vernietiging tussen twee onofficiële kernmachten als Israël en Iran?

Lang geleden, in het tijdperk van de Koude Oorlog, bedachten Russische en Amerikaanse legeranalisten de MAD-doctrine (de *Mutual Assured Destruction*, ofwel de gegarandeerde wederzijdse vernietiging) als een soort paradoxale geruststelling: geen van beide kernmachten zou de bom gebruiken omdat beide partijen wisten dat hun agressie onmiddellijk zou worden vergolden met de totale vernietiging.

Terugkijkend lijken die jaren geruststellend vergeleken met de huidige tijd. Die communisten waren toch gewoon redelijke mensen en geen suïcidale mystici of identitaire fanatici. Zbigniew Brzezinski, de hoofdverantwoordelijke voor de Amerikaanse bewapening van de Taliban tegen de Sovjet-Unie, had het mis toen hij achteraf zijn besluit rechtvaardigde met de retorische vraag: 'Wat is belangrijker voor de wereldgeschiedenis? De Taliban of de ineenstorting van het sovjetrijk? Een stelletje opgejutte moslims of de bevrijding van Midden-Europa en het einde van de Koude Oorlog?'⁵

Zoals we inmiddels weten, heeft het einde van de Koude Oorlog geen tijdperk ingeluid van harmonie en verdraagzaamheid dat slechts nu en dan wordt verstoord door de acties van marginale fanatici. Het heeft juist geleid tot een chaotisch tijdperk van systematische identitaire agressie en suïcidale gekte. Zelfmoord

5 Zbigniew Brzezinski, in een interview in *Le Nouvel Observateur*, 15 januari 1998.

maakte geen onderdeel uit van de sovjetideologie. Zelfmoord is zeer aanwezig in de ideologie van de fundamentalistische islam.

De eindeloze oorlog die George Bush heeft gelanceerd in de nasleep van de terroristische zelfmoord van 9/11 is een catastrofale nederlaag geworden. De vijand was immers geen monolithische macht die vastbesloten was om te overleven en te winnen, maar een snelgroeiend leger van *sjahied*. Martelaarschap en zelfmoord zijn de gevaarlijkste en meest onvoorspelbare wapens van dat stelletje 'opgejutte moslims' dat Brzezinski in 1998 zo schromelijk heeft onderschat.

En denk van hen die op Gods weg gedood worden niet dat zij dood zijn;
zij zijn juist levend bij hun Heer, waar in hun onderhoud wordt voorzien,
terwijl zij [de martelaren] zich verheugen over wat God hun van Zijn genade geeft
en zich verblijden dat de achterblijvers die zich nog niet bij hen gevoegd hebben
niets te vrezen hebben noch bedroefd zullen zijn.⁶

George Bush kon maar niet begrijpen dat een mengeling van vernedering, lijden en religieus fanatisme een golf van suïcidaal geweld zou kunnen doen losbarsten. Deze golf is er na een jaar of tien van oorlog nog steeds en lijkt erg veerkrachtig te zijn.

Samir Kassir, de Libanese auteur die in 2005 door terroristen werd gedood, schreef in zijn *Considerations sur le malheur arabe* over ongelukkig zijn als een fundamentele drijfveer van de Arabische cultuur en politieke actie. Kassir ziet de Arabische politieke agressie, beginnend vanaf de Arabische Gouden Eeuw en via zijn verkenning van de impact van de moderne cultuur in het eerste deel van de twintigste eeuw, als een effect van het tot slachtoffer worden gemaakt door de koloniale overheersing en de daaruit voortvloeiende cultuur van het slachtofferschap. Ook

6 Koran, soera 3, verzen 169-170.

de Tunesische psychoanalyticus Fethi Benslama werpt licht op de relatie tussen wanhoop en een regressief politiek verlangen:

Wanhoop is geen categorie in de politieke wetenschap, maar de islamistische beweging en dan vooral in haar extremistische versie, kan niet worden begrepen als we haar niet begrijpen als de meest krachtige getuigenis van massale wanhoop.⁷

Omdat wanhoop geen algemeen erkend begrip is in de conventionele politieke wetenschap, blijkt het een onbevredigend analyse-instrument te zijn voor de huidige politieke cultuur van de islam (om maar niet te spreken van andere verschijnselen), en het westerse politieke denken is, gestut door een ontoereikende politieke wetenschap, niet in staat om een oplossing te vinden voor de islamistische agressie. Het huidige onderscheid tussen een 'goede, gematigde islam' en een 'slechte, radicale islam' is een symptoom van dit onbegrip en van deze ineffectieve conceptie van de islamistische wanhoop door het westerse politieke pragmatisme.

En toch kun je stellen dat ondanks het feit dat veel Afrikaanse en Aziatische landen ten zuiden van de Sahara door het westerse kolonialisme zijn onderdrukt en arm gemaakt, de mensen in deze werelddelen niet op dezelfde manier hebben gereageerd en niet een vergelijkbare regressieve oorsprongscultus hebben ontwikkeld. In de context van het monotheïsme is de cultus van de oorsprong vergeleken met de huidige ellende gebaseerd op de aanname dat de geschiedenis van de aarde de geschiedenis is van een Val, een neergang. Deze regressieve visie op de historische tijd verklaart iets van de huidige islamitische politieke cultuur:

Wat is de betekenis van het politieke verlangen naar de oorsprong en de Terreur die ermee gepaard gaat? Wat betekent het terugkeren naar oorspronkelijke landschappen, en het dodelijke gevecht dat in naam ervan wordt aangegaan? Hoe

7 *La psychanalyse à l'épreuve de l'Islam*, p. 97.

kunnen we het verlangen naar ballingschap uit het heden interpreteren, de reductie van de toekomst tot een verleden dat alleen de herhaling van het identieke toestaat, zodat het heden slechts de schaduw is van wat reeds is gebeurd?⁸

De suïcidale strategie van het radicale islamisme is een gevolg van zowel de oorsprongscultus als de aanhoudende vernedering van het Arabische volk die wordt aangericht door de heilloze strategie van Amerika van een eindeloze oorlog.

8 Ibid., p. 30.

8. Jullie mensen zullen nooit veilig zijn

Het semiokapitalisme is gebaseerd op de uitbuiting van zenuwenergie. De aandacht wordt belegerd, zowel in de ruimte van de productie als van de consumptie. Aandacht impliceert een constante investering van zenuwenergie, en die is veel moeilijker in goede banen te leiden en van een veel grotere onvoorspelbaarheid dan de spierkracht die wordt vereist van de arbeiders aan de lopende band.

In de jaren van de Prozac-economie werden cognitieve werkers gemotiveerd om hun creativiteit te investeren in het productieproces, in afwachting van het succes en de winst die hun als beloning ten deel zou vallen – men overtuigde hen ervan dat werk en kapitaal samengesmeed zouden kunnen worden in hetzelfde proces van wederzijdse verrijking. Werk(nem)ers werden gestimuleerd om zichzelf als vrije krachten te beschouwen en te denken dat verschijnselen als de dotcomzeepbel op een reële vergroting van de inkomsten waren gebaseerd, waardoor er hoge carrièreverwachtingen werden gewekt.

Maar het bondgenootschap tussen het semiokapitaal en cognitief werk zou niet eeuwig duren.

Zenuwuitbuiting en -instorting

In het laatste jaar van het dotcomdecennium, toen de technoapocalyps werd aangekondigd in de vorm van de ‘millenniumbug’, doemden er donkere wolken op aan de heldere hemel van de zelfbenoemde ‘nieuwe economie’. De sociale verbeelding was zo geladen met apocalyptische verwachtingen dat de mythe van de wereldwijde technocrash een verwachtingsvolle golf van opwinding door de wereld stuurde. Hoewel de aangekondigde apocalyps de naam millenniumbug had gekregen, bracht het

uitblijven van een cataclysmische gebeurtenis toen de klokken in de nacht van de millenniumwisseling twaalf uur sloegen de mondiale psyche tot op de rand van de afgrond van de collectieve verbeelding. Enkele maanden later, in het voorjaar van 2000, luidde de dotcomcrash de instorting in slowmotion in – een instorting die we op de een of andere manier nooit echt te boven zijn gekomen, ondanks de eindeloze oorlog van Bush, ondanks het verklaarde herstel.

Het recombinante bondgenootschap van cognitief werk en financieel kapitaal was voorbij. Het jonge leger van vrije krachten, zelfuitbuiters en virtuele prosumenten werd getransformeerd tot de horde cognitief werkers van de moderniteit met een onzeker bestaan: cognitariërs, cognitieve proletariërs en internetslaven die zenuwenergie investeren in ruil voor onzekere inkomsten.

Een onzeker bestaan is de algemene toestand van semiwerkers. Het essentiële kenmerk van onzekerheid in de sociale sfeer is niet het verlies van een reguliere arbeidsrelatie, omdat arbeid ondanks wet- en regelgeving altijd al min of meer onzeker is geweest. De essentiële verandering die de digitalisering van het arbeidsproces teweeg heeft gebracht is de fragmentatie van de persoonlijke continuïteit van het werk, de ‘fractalisering’ en ‘cellularisering’ van de tijd. De werk(nem)er verdwijnt als mens en wordt vervangen door abstracte tijdsfragmenten. De cyberruimte van de wereldwijde productie kan als een immens uitspaniel van gedepersonaliseerde menselijke tijd worden beschouwd.

In de sfeer van de industriële productie werd de abstracte arbeidstijd belichaamd door een arbeider van vlees en bloed, met een officiële en politieke identiteit. Als de baas behoefte had aan menselijke tijd voor kapitaalvalorisatie, was hij verplicht om een mens in te huren en iets te doen aan de fysieke zwaktes, kwalen en rechten van deze mens; hij was verplicht om iets te doen met de claims van de vakbonden en de politieke eisen waarvan de mens de drager was.

Nu we in het tijdperk van de infoarbeid komen, bestaat de behoefte om te investeren in de beschikbaarheid van mensen voor

acht uur per dag gedurende de duur van hun leven niet langer. Het kapitaal werft niet langer mensen, maar koopt pakketten tijd die losstaan van de onderling inwisselbare en incidentele dragers ervan. In de interneteconomie heeft flexibiliteit zich geleidelijk aan ontwikkeld tot een vorm van fractalisering van het werk.

Fractalisering is de modulaire en recombinante fragmentatie van de periode van activiteit. De werk(nem)er bestaat niet meer als mens. Hij of zij is slechts een onderling inwisselbare producent van microfragmenten van recombinante semiose die worden ingebracht in de constante stroom van het internet.

Het kapitaal betaalt niet langer voor de beschikbaarheid van een werknemer om diens arbeid zo'n lange periode te kunnen uitbuiten: het betaalt niet langer een loon dat het hele scala aan economische behoeften dekt van degene die werkt.

De werker (een met hersenen begiftigde machine die gedurende bepaalde tijdsfragmenten kan worden gebruikt) wordt betaald voor zijn of haar incidentele, tijdelijke diensten. De werktijd is gefragmenteerd en in cellen opgedeeld. Tijdsellen worden op het internet te koop aangeboden en bedrijven kunnen er zoveel van kopen als ze willen zonder op welke manier dan ook verplicht te zijn om de werker enige sociale bescherming te bieden. Gedepersonaliseerde tijd is het werkelijke instrument geworden van het proces van valorisatie en gedepersonaliseerde tijd heeft geen rechten, is niet in een vakbond georganiseerd en heeft geen politiek bewustzijn. Hij kan alleen maar beschikbaar of niet beschikbaar zijn, hoewel laatstgenoemd alternatief puur theoretisch is omdat het fysieke lichaam nog altijd eten moet kopen en de huur moet betalen, ondanks het feit dat het geen wettelijk erkend persoon meer is.

De tijd die nodig is om de infohandelswaar te produceren wordt vloeibaar gemaakt door de recombinante digitale machine. De menselijke machine is daar, kloppend en beschikbaar, als een in stelling gebracht uitdijend brein. De tijdsspanne is uiterst minutieus in cellen opgedeeld: cellen productieve tijd kunnen worden gemobiliseerd in stipte, losse en fragmentarische vormen. De hercombinatie van deze fragmenten wordt

automatisch gerealiseerd in het netwerk. De mobiele telefoon is het instrument dat de verbinding mogelijk maakt tussen de behoeften van het semiokapitaal en de mobilisering van de levende arbeid van de cyberruimte. De beltoon van de mobiele telefoon sommeert de werkers om hun abstracte tijd opnieuw met de netwerkstroom te verbinden.

In deze nieuwe arbeidsdimensie hebben mensen geen recht om de tijd waarvan ze formeel de eigenaar zijn te beschermen of erover te onderhandelen; ze worden in feite onteigend. Die tijd behoort niet echt aan hen toe, omdat hij gescheiden is van het sociale bestaan van de mensen die hem beschikbaar maken voor het recombinante cyberproductieve circuit. De werktijd is gefractaliseerd, gereduceerd tot zeer kleine fragmenten die opnieuw bij elkaar kunnen worden gezet, en door de fractalisering kan het kapitaal continu de voorwaarden voor een zo laag mogelijk loon vinden. Gefractaliseerd werk kan hier en daar en op sommige momenten punctueel rebelleren, maar hiermee wordt geen eensgezinde poging tot verzet in gang gezet.

Alleen door de ruimtelijke nabijheid van de lichamen van de arbeiders en de continuïteit van de ervaring van het met elkaar werken is een continu solidariteitsproces mogelijk. Zonder deze nabijheid en deze continuïteit zijn de voorwaarden voor de tot cellen gemaakte lichamen om in gemeenschap samen te smelten er niet. Het gedrag van individuen kan alleen dan bij elkaar komen om een substantiële collectieve stootkracht te vormen als er een continue nabijheid in de tijd is, een nabijheid die infoarbeid niet langer mogelijk maakt.

Bij elk soort productie van de mens is altijd al sprake geweest van cognitieve activiteit, zelfs bij die van een meer mechanische soort. Er is geen arbeidsproces waarbij de mens zijn of haar intelligentie niet hoeft te gebruiken. Maar de cognitieve capaciteit is tegenwoordig hét essentiële productiemiddel aan het worden. In het tijdperk van de industriearbeid werd de geest aan het werk gezet als een repetitief automatisme, de neurologische regisseur van de inspanning van de spieren. Terwijl industriearbeid in wezen een herhaling van fysieke handelingen was, veranderen

bij hoofdarbeid het voorwerp en de procedures continu. Vandaar dat de onderschikking van de geest aan het proces van kapitalistische valorisatie tot een ware mutatie leidt. Het bewuste en sensitieve organisme wordt aan een steeds grotere concurrentiedruk onderworpen, aan een versnelling van stimuli, aan een constante uitoefening van zijn aandacht. Daardoor wordt de mentale omgeving, de infosfeer waarin het denken wordt gevormd en relaties aangaat met andere denkende wezens, een psychopathogene omgeving.

Om het oneindige spiegelspel van het semiokapitaal te begrijpen moeten we eerst een nieuw vakgebied schetsen, dat wordt begrensd door drie aspecten: de kritiek van de politieke economie van de connectieve intelligentie, de semiologie van linguïstisch-economische stromen en de psychochemie van de infosfeer, die zich concentreert op de bestudering van de psychopathologische effecten van de mentale uitbuiting die wordt veroorzaakt door de versnelling van de infosfeer.

In de digitaal verbonden wereld van het internet zijn de retroactieve lussen van de algemene systeemtheorie samengesmolten met de dynamische logica van de biogenetica om zo een posthumane visie op de digitale productie te vormen. Het denken en het vlees van de mens wordt opgenomen in digitale circuits dankzij versnellings- en vereenvoudigingsinterfaces: er ontstaat een model van bio-infoproductie dat semiotische artefacten produceert die zelf weer levende systemen kunnen repliceren. Als het digitale zenuwstelsel eenmaal volledig operationeel is, kan het snel in elke organisatievorm worden geïnstalleerd.

Het digitale netwerk leidt tot een intensivering van infostimuli, en deze worden overgebracht van het sociale brein naar de hersenen van individuen. Deze versnelling is een pathogene factor die verstrekkende gevolgen heeft voor de samenleving.

Omdat het kapitalisme op het sociale brein is aangesloten, treedt een psychotisch meme van versnelling op als pathologische agens: het organisme wordt in een kramp getrokken totdat het instort.

De knechting van de toekomst

Schuld is de last die als keten fungeert om de millenniumgeneratie in de toekomst tot slaaf te kunnen maken.

Anya Kamenetz is een jonge journaliste die onderzoek heeft gedaan naar het steeds vaker voorkomende verschijnsel dat studenten zich in de schulden moeten steken om hun universitaire studie te kunnen betalen. Haar in 2006 gepubliceerde boek *Generation Debt* is een publieke veroordeling van deze groeiende plaag, die een schaduw werpt over de toekomst van het merendeel van de studenten in de Verenigde Staten, het Verenigd Koninkrijk en de landen in de wereld waarin de privatisering van het universitair stelsel snel voortschrijdt.

We zijn rusteloos, maar zitten ook vast. De rode draad die iedereen uit deze generatie met elkaar verbindt is het besef van permanente tijdelijkheid. Het is moeilijk om ja te zeggen tegen een gezin, een buurt, een baan of een levensweg als je niet weet of je in staat zult zijn om in je levensonderhoud te voorzien, een duurzaam huwelijk te sluiten of zonder schulden te leven. Het is moeilijk om in onszelf te investeren als onze natie niet in ons wil investeren. Het is moeilijk om hoopvol te zijn in een tijd van de wereldwijde opwarming van de aarde en wereldwijde oorlogen.¹

Verder schrijft ze:

Het studieleenstelsel is momenteel erg goed in de geldschieters miljarden winst bezorgen, terwijl ze tegelijkertijd ruimschoots tegen risico's worden beschermd door royale subsidies en garanties van de federale overheid. Voor de geldleners ziet het plaatje er minder rooskleurig uit. Er zijn geen onafhankelijke instanties die de geldleners door het systeem kunnen loodsen. Studenten die nog nooit eerder geld hebben geleend en geen

¹ Anya Kamenetz, *Generation Debt*, p. 13.

ervaring hebben met het zelfnemen van financiële beslissingen zijn geneigd om de leenbeslissing aan hun ouders over te laten, die op hun beurt vertrouwen op de dienst financiële bijstand van de universiteit, die niet altijd precies duidelijk maakt wat zijn relatie is met de commerciële instellingen die de feitelijke kredietverstrekkers worden. Tegen de tijd dat de afstudeerdatum nadert weet de student, die het de afgelopen vier, vijf, zes jaar is gelukt om maar niet aan haar leningen te denken, gewoonlijk niet eens hoeveel geld zij verschuldigd is, of aan wie. Uit enquêtes blijkt dat universiteitsstudenten hun toekomstige inkomen zwaar overschatten en de afbetaling van hun lening onderschatten. Hoe hoger het bedrag van hun lening, hoe slechter de schattingen van de studenten meestal zijn.²

In een artikel over hetzelfde onderwerp schrijft de socioloog Andrew Ross:

In tegenstelling tot bijna alle andere soorten schulden kunnen studieleningen niet via een faillissement worden kwijtgescholden en krijgen incassobureaus bijzondere bevoegdheden om geld binnen te krijgen, met inbegrip van het recht om beslag te leggen op lonen, belastingteruggaven en uitkeringen. De markt in geëffecteerde leningen, die bekendstaan als SLABS (*Student Loans Asset-Backed Securities* ofwel studieleningen in de vorm van effecten met activa als onderpand), bedraagt meer dan een kwart van het totaal van één biljoen dollar aan studieschulden. Net als bij de oplichterij met de rommelhypotheken worden SLABS vaak met andere soorten leningen samengevoegd en op secundaire markten verhandeld. Met alle macht aan de kant van de crediteuren en beleggers is het geen verrassing dat leningen aan studenten tot de meest lucratieve sectoren van de financiële sector behoren. Wat de leningen van de federale overheid betreft, zij worden

² Ibid., p. 31.

tegen onverdedigbaar hoge rentepercentages aangeboden, die ver boven de percentages liggen waarvoor de overheid het geld leent.³

Zoals Maurizio Lazzarato in zijn boek *La fabrique de l'homme endetté* uitlegt, is schuld een nieuwe vorm van maatschappelijke chantage, de keten die mensen verplicht om welk baantje dan ook te accepteren, hoe onzeker, slecht betaald, schadelijk of vernederend ook.

Jongeren vastleggen aan de schuldketting is een manier om hen te verplichten om uitbuiting te accepteren en meteen al hun vermogen te vernietigen om zich te organiseren en te rebelleren tegen het geweld van het kapitaal. De Occupy-beweging lanceerde in 2011 een campagne om de plaag van de studieleningen te hekelen, maar de beweging was niet in staat om een langdurige actie van georganiseerde insolventie en schuldsabotage te steunen. Dat is inderdaad een verontrustend teken, want als sociale bewegingen niet in staat zijn het schuldgevoel te verjagen dat schuld oplevert, als werk(nem)ers die een onzeker bestaan leiden niet in staat zijn om de middelen te vinden voor culturele en politieke autonomie, dan zal de zelfmoordgolf die in het eerste decennium van de 21ste steeds groter is geworden tot een vloedgolf aanzwellen.

Zelfmoord is inmiddels al de voornaamste doodsoorzaak onder jongeren en dit kan niet worden verklaard in termen van moraal, gezinswaarden of een vergelijkbare hypocriete retoriek. Om de huidige vorm van deze ethische schipbreuk te begrijpen moeten we eens goed nadenken over de transformatie van activiteit en arbeid, de onderschikking van de mentale tijd aan het concurrentierijk van de productiviteit; we moeten de mutatie van de geest begrijpen en de effecten van het financieel nihilisme op de sensibiliteit van jongeren.

³ Andrew Ross, 'NYU Professor: Are Student Loans Immoral?', *The Daily Beast*, 27 september 2012.

Brzezinski had geen gelijk

Zelfmoord is duidelijk geen nieuw verschijnsel, maar het neemt in het sociale gedrag van de eerste twee decennia van de 21ste eeuw een buitengewoon veelzeggende plaats in. Om de een of andere reden wordt zelfmoord steeds meer gezien als de enige effectieve daad van de onderdrukten, de enige daad die onrust, depressie en onmacht kan verdrijven.

De zelfmoord van tegenwoordig heeft weinig te maken met het verschijnsel dat Emile Durkheim aan de vooravond van de twintigste eeuw bestudeerde, en heel erg weinig met de romantische zelfdoding uit de negentiende eeuw.

Durkheim sprak van anomische zelfmoord, waarmee hij doelde op de morele verwarring die wordt veroorzaakt door de gedachte dat je er niet in slaagt om in het maatschappelijk kader te passen. In de huidige, onzekere samenleving is anomie een toestand die volslagen normaal is geworden. In het tijdperk van de globalisering heeft zelfmoord een nieuwe, massale dimensie aangenomen, vooral onder jongeren: volgens de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO) is zelfmoord tegenwoordig de op een na belangrijkste doodsoorzaak onder jongeren, na auto-ongelukken, die vaak een verkapte vorm van zelfmoord zijn. Verder heeft zelfmoord een agressieve betekenis gekregen en wordt het vaak gekoppeld aan terroristische acties.

De 21ste eeuw werd ingeluid door een monumentale zelfmoordactie. De massamoord die op de ochtend van 11 september door negentien jonge Arabische mannen werd gepleegd was overduidelijk een terroristische daad, maar ook, en misschien wel in de eerste plaats, een daad van zelfvernietiging. Hoe geïndoctrineerd en gedisciplineerd ze ook waren, die negentien mannen hebben tijdens de avond die voorafging aan de meest ongelooflijke terroristische daad die ooit is gepleegd, nagedacht over hun eigen leven en dood, en niet alleen over hun glorieuze missie.

Baudrillard schreef in zijn commentaar op deze actie in *Le Monde*:

De morele veroordeling van en de heilige unie tegen het terrorisme zijn even sterk als de wonderlijke verrukking die teweeg is gebracht doordat men deze mondiale supermacht vernietigd heeft zien worden; beter nog, door gezien te hebben dat hij zichzelf min of meer heeft vernietigd, zich in schoonheid heeft gedood. Want hij heeft door zijn ondraaglijke macht al dat geweld opgewekt waarvan de wereld vergeven is, en dus ook deze terroristische verbeelding die (zonder dat we het weten) in ons allemaal huist.⁴

Dit is het punt: de massale zelfmoord van 9/11 heeft als een besmettelijk virus gewerkt en heeft allereerst de Verenigde Staten, het machtigste land uit de geschiedenis, tot een vergelijkbare actie gebracht door de zelfmoord symmetrisch met een andere vorm van zelfmoord te beantwoorden. De reactie van Bush-Cheney-Rumsfeld in de dagen en jaren na de massamoord op het World Trade Center komt ons nu, zo'n tien jaar later, net zo krankzinnig suïcidaal voor als de actie van Mohamed Atta en zijn handlangers.

Het is nu kristalhelder dat het ondenkbare is gebeurd: de Verenigde Staten en het Westen hebben de oorlogen in Irak en Afghanistan verloren. De dood van Osama bin Laden is vanuit strategisch oogpunt irrelevant. Tijdens het islamistisch oproer dat volgde op het uitbrengen van de verfoeilijke film *De onschuld van de moslims*, schreeuwden duizenden jonge Arabieren: 'We zijn allemaal Osama.'

Het project van Bin Laden van de herinvoering van het kalifaat, misschien wel het meest reactionaire project dat ooit is uitgedacht, is nu vreemd genoeg vorm aan het aannemen, als een monsterlijke uitwerking van een monsterlijk idee: de schepping van de Islamitische Staat van Irak en de Levant onder leiding van Abu Bakr al-Baghdadi transformeert nu de waanzinnige belofte van Bin Laden in een politieke en militaire realiteit. De eindeloze oorlog die Bush in de nasleep van 9/11 heeft gelanceerd is gemuteerd tot een blijvende doorn in het oog

4 Jean Baudrillard, 'L'esprit du terrorisme', *Le Monde*, 2 november 2001.

van het Amerikaanse leger in het bijzonder, en van de westerse politiek in haar geheel.

Van Indonesië tot Marokko wint het project van het opleggen van de sharia aan kracht (zij het in uiteenlopende vormen) en de zogenoemde Arabische Lente is paradoxaal genoeg ingestort en van democratie in islamisme veranderd.

De in het vorige hoofdstuk geciteerde opmerkingen van Zbigniew Brzezinski uit 1998 over de Amerikaanse bewapening van een 'opgeruide' Taliban in de jaren zeventig zijn alleen op de korte termijn juist gebleken. Het sponsoren van een kleine terroristische groepering in een bergachtig en ontoegankelijk deel van de wereld is een kleine prijs voor de enorme winst voor het Westen en de Amerikaanse opvatting van democratie: de vernietiging van het sovjetrijk, de vijand bij uitstek.

Voor de korte termijn, vanuit het oogpunt van de symmetrische orde van de twintigste eeuw, was het verslaan van de Sovjet-Unie enorm veel belangrijker dan de gevolgen van het versterken van een kleine groep antimoderne, antidemocratische fundamentalistische fanatici.

Maar de geschiedenis velst een hard oordeel over het kortetermijndenken en de 21ste eeuw ontvouwt zich in een totaal ander landschap dan de architecten van de Koude Oorlog zich hadden voorgesteld. Met de wijsheid van de moderniteit achteraf zouden we nu kunnen concluderen dat Brzezinski geen gelijk had. De Sovjet-Unie was een dikhuid die voorbestemd was om langzaam achteruit te gaan en uiteen te vallen. De Afghaanse oorlog heeft zeker een beslissende rol gespeeld bij het uitlokken van de ineenstorting van het sovjetrijk, maar dat rijk was hoe dan ook gedoemd om uiteen te vallen.

De oud-KGB-secretaris Joeri Andropov schreef in 1977 in een brief aan Leonid Brezjnev dat het gebrek aan progressie in de ontwikkeling van de computerwetenschap een dodelijke bedreiging vormde voor het overleven van de USSR gezien de concurrentie uit het Westen. Hij had gelijk. Vergeet Afghanistan. De Sovjet-Unie zou in het internettijdperk niet hebben kunnen overleven.

Als we de effecten van de recente verbreiding van het religieus fanatisme en de antiwesterse haat onder de groeiende moslimbevolking (de enige gemeenschap ter wereld die geen dalend geboortecijfer kent) onderzoeken, en de stijgende werkloosheid in de jongere generatie moslimlanden, dan lijken de opmerkingen van Brzezinski inderdaad erg kortzichtig.

Willekeurige moordenaars

Toen Barack Obama in mei 2013 sprak over de dodelijke effecten van aanvallen met drones, gaf hij toe dat er vier Amerikaanse burgers bij droneaanvallen waren gedood, maar verdedigde hij de legitimiteit van dergelijke aanvallen in gewaagde termen:

Amerika voert geen aanvallen uit om individuele personen te straffen, maar we treden op tegen terroristen die een continue en acute dreiging vormen voor het Amerikaanse volk wanneer er geen andere regeringen zijn die de dreiging effectief kunnen aanpakken. En voordat er een aanval wordt uitgevoerd moet het bijna-zeker zijn dat er geen burgers zullen worden gedood of gewond zullen raken – de hoogste norm die we kunnen stellen.

Door over bijna-zekerheid te spreken erkende Obama impliciet dat het onmogelijk is om te vermijden dat er ook onder burgers per ongeluk doden kunnen vallen wanneer er ver weg in ontoegankelijke oorden van vreemde landen aanvallen met drones worden uitgevoerd.

De aanvallen met drones zijn in 2004 onder George W. Bush begonnen en onder het presidentschap van Barack Obama flink toegenomen. Sommige journalisten noemen de honderden Amerikaanse aanvallen met drones in landen als Pakistan en Jemen een 'droneoorlog'. De schattingen van het aantal doden dat tussen 2004 en begin 2013 door toedoen van drones is gevallen lopen uiteen van ongeveer tweeduizend tot drieduizend; de

schattingen van het percentage doden onder de burgerbevolking lopen drastisch uiteen. Het is zeker (niet: bijna-zeker) dat er een aanzienlijk aantal kinderen en vrouwen is gedood.

Volgens het Britse Bureau voor Onderzoeksjournalistiek bedraagt het aantal burgerdoden ergens tussen de vierhonderd en achthonderd, onder wie meer dan honderd kinderen. Het bureau heeft ook bekendgemaakt dat er sinds het bewind van president Obama minstens vijftig burgers zijn gedood bij vervolgaanvallen, toen ze slachtoffers wilden helpen die bij de eerste aanval getroffen waren, en dat meer dan twintig burgers zijn aangevallen door doelbewuste aanvallen tijdens begrafenis en op rouwende menigten.

Woolwich is een district in Zuidoost-Londen en op woensdag 22 mei 2013 heeft een man daar een Britse soldaat aangevallen met messen, waaronder een hakmes. Nadat de aanvaller de soldaat had gedood, probeerde hij het slachtoffer te onthoofden. Er verzamelde zich een schreeuwende menigte. De moordenaar deed geen poging om te vluchten en vroeg een vrouw om foto's van hem en het slachtoffer te maken. Op de beelden die ITV News binnen heeft gekregen werd hij gefilmd terwijl hij met een bebloed vleesmes zwaaide en politieke uitspraken deed.

'Denk je dat politici om het leven zullen komen?' zei hij. 'Nee, de gewone man, zoals jij en je kinderen, zullen om het leven komen. Zet ze daarom af. Zeg tegen hen dat ze onze soldaten moeten terughalen, zodat jullie allemaal in vrede kunnen leven.' Vervolgens voegde hij eraan toe: 'Ik bied mijn excuses aan dat vrouwen hier vandaag getuige van hebben moeten zijn, maar in ons land moeten onze vrouwen hetzelfde aanzien. Jullie mensen zullen nooit veilig zijn. Zet je regering af, het kan ze niet schelen hoe het met jullie gaat.'

De moordenaar heet Michael Adebolajo, een gewone Britse student van Nigeriaanse afkomst. Hij werd in december 1984 in Lambeth geboren en groeide op in Romford, ging met de bus naar school, voetbalde en bleek veel vrienden te hebben. Zijn familie is praktiserend christen en gaat naar de kerk. Dit zijn de langetermijneffecten van de eindeloze oorlog. Jongeren groeien

op met haat voor de vijand. Maar wie is de vijand? Dat is een andere jongen, die over straat loopt en een T-shirt aanheeft met patriottische woorden erop. Er lopen in een gewone voorstad op een gewone dag moordenaars op straat rond die mensen willekeurig doden. Gewone mensen wachten op de bus. Jullie mensen zullen nooit veilig zijn.

Suicide by cop

De Navy Yard (de scheepswerf van de Amerikaanse marine) is bijna even oud als de Verenigde Staten zelf. Hij werd in 1799 aangekocht en was een eeuw lang de grootste scheepsbouwhaven van het land. De werf verloor uiteindelijk zijn belang als scheepswerf, waarna hij omgebouwd werd tot een centrum voor het ontwerpen en onderhouden van de vloot en de wapens van de Amerikaanse marine.

Op maandag 16 september 2013 was de werf het toneel van moord en chaos.

‘We kennen nog niet alle feiten. Maar wat we wel weten is dat een aantal mensen zijn neergeschoten en dat enkelen van hen om het leven zijn gekomen,’ aldus president Obama op maandagmiddag. ‘We hebben dus opnieuw te maken met een massale schietpartij. En vandaag heeft die plaatsgevonden op een militaire basis in de hoofdstad van onze natie.’ Obama noemde de schietpartij een ‘laffe daad’ die was gericht op militairen en burgers die hun land dienden.

‘Zij kennen de gevaren van het in het buitenland dienen,’ zei hij, ‘maar vandaag werden ze geconfronteerd met het onvoorstelbare geweld dat we hier thuis niet hadden verwacht.’

Na enkele uren van verwarring (enkele politieagenten ter plekke zeiden dat er twee of drie mannen in het wilde weg aan het schieten waren op de Navy Yard) kwam er een einde aan de strooptocht toen Aaron Alexis, een 34-jarige veteraan, werd gedood en er officieel werd vastgesteld dat hij de moordenaar was.

Alexis heeft twee gangbare medailles gekregen voor zijn diensttijd bij de marine: de *National Defense Service Medal* en de *Global War on Terrorism Service Medal*, die iedereen krijgt die tijdens een nationale noodsituatie in het leger heeft gediend.

De vader van Alexis heeft tegen de politie verklaard dat zijn zoon moeite had om zijn woede, die te maken had met een posttraumatische stressstoornis (PTSS) in bedwang te houden, en dat hij actief had deelgenomen aan de reddingspogingen tijdens de aanval op het World Trade Centre van 11 september. Op zijn LinkedIn-profiel had Alexis uitgebreid vermeld dat hij op de Embry-Riddle Aeronautical University had gezeten en dat hij als netwerktechnicus bij SinglePoint Technologies had gewerkt. Volgens zijn vrienden was hij een relaxte gast die boeddhist was, al klaagde hij erover dat hij geen werk of geld had en al droeg hij graag een pistool bij zich.

Alexis bleek psychisch ziek te zijn. Enkele weken voordat hij naar de Navy Yard in Washington, D.C. ging en het vuur op de mensen die er werkten opende, was hij naar de politie gegaan om te klagen over de achtervolging waarvan hij zichzelf het slachtoffer waande. Hij zei tegen de politie dat hij stemmen hoorde en dat hij bang was dat ze 'trillingen door zijn lichaam stuurden' en eropuit waren om hem kwaad te doen. De agenten die de klachten van Alexis opnamen, schreven in hun verslag dat hij 'verklaarde dat de figuren een "soort magnetron gebruiken" om trillingen door het plafond te sturen, die zijn lichaam binnendringen zodat hij niet in slaap kan vallen'.⁵

In 2004 was Alexis betrokken geweest bij een incident waarbij hij de achterbanden van een busje van een bouwvakker die bij hem in de buurt aan het klussen was kapotschoot. Over die kwestie heeft Alexis tegen de politie verklaard dat hij een door woede veroorzaakte 'blackout' had gehad, maar ook dat hij door de bouwvakkers 'belachelijk was gemaakt' en 'respectloos' was

5 'Rampage at the Navy Yard: What happened inside Building 197?', *The Washington Post*, 20 september 2013.

behandeld. Toch hoefde de man zijn dodelijke wapens niet in te leveren.

Matt Kennard schrijft in zijn artikel 'How the "War on Terror" Came Home', dat in 2013 door *The Guardian* werd gepubliceerd, dat het verhaal van deze man niet als een geïsoleerd incident moet worden beschouwd, maar als een van de vele effecten van de 'oorlog tegen het terrorisme' die de regering-Bush in het eerste decennium van de 21ste eeuw heeft gelanceerd. In de woorden van Matt Kennard:

De PTSS-epidemie is slechts een van de vele problemen waarmee het Amerikaanse leger wordt geconfronteerd nu het te kampen heeft met uitval door meer dan tien jaar oorlog en bezetting. Een andere dimensie van de problemen van het Amerikaanse leger is dat het tijdens 'de oorlog tegen het terrorisme' zijn toetredingscriteria heeft versoepeld om iets te doen aan de rekruteringscrisis van halverwege het decennium. Als direct gevolg daarvan profiteerden meer dan honderdduizend Amerikanen met een strafblad (waarop ernstige misdrijven als verkrachting, moord en geweldpleging stonden) van het zogenoemde *moral waiver*-programma, waardoor het leger de andere kant op kon kijken bij de rekrutering van soldaten met een dubieus verleden.⁶

En verder:

Volgens schattingen heeft ruim dertig procent van de veteranen een posttraumatische stressstoornis (PTSS) en hoewel er meer geld voor is uitgetrokken, ontbreekt het in sterke mate aan een behandeling van psychische aandoeningen. Getraumatiseerde veteranen vormen niet zozeer de grootste bedreiging voor andere mensen, maar voor zichzelf: dagelijks

⁶ Matt Kennard, 'How the "War on Terror" Came Home', *The Guardian*, 17 september 2013.

plegen naar schatting 22 veteranen in de Verenigde Staten zelfmoord.⁷

Enkelen van hen plegen *suicide by cop*, ofwel zelfmoord door middel van de politie.

Wat is zelfmoord door middel van de politie? Feit is dat het niet makkelijk is om jezelf te doden. Het is een treurige aangelegenheid om alleen in je kamer de trekker over te halen. Voor iemand met een bepaalde geestesgesteldheid is het aantrekkelijker om mensen in het wilde weg te doden, zodat de politie vroeg of laat komt opdagen en het klusje voor je opknapt.

Als je leest over de strooptocht op de Navy Yard, over het verhaal van Alexis – zijn geestelijk lijden, zijn paranoïde crises, zijn gewelddadig optreden en het daaropvolgende voorspelbare einde – kom je tot het angstaanjagende besef dat massamoord vaak (hoewel duidelijk niet altijd) wordt gepleegd ten dienste van een soort zelfmoord bij volmacht.

7 Ibid.

Amsterdam University Press

9. Een golf van zelfmoorden

De ambulances haalden de mensen op die zelfmoord hadden
gepleegd en wier handen vol ringen zaten.

Federico Garcia Lorca

Japan, 1977

1977 is in Japan het jaar van de massale zelfmoord onder de jeugd: het officiële cijfer bedraagt 784 jongeren.

In dat jaar maakten dertien basisschoolleerlingen tegen het einde van hun zomervakantie kort na elkaar een einde aan hun leven. Vooral de onnodigheid en onbegrijpelijkheid van het gebaar leidde tot veel onrust en grote maatschappelijke woede in het land: in al deze gevallen was er geen duidelijk motief of goede reden voor deze daad. Wel was er een opvallend gebrek aan woorden, een onvermogen van de kant van de volwassenen die voor de kinderen zorgden om te voorspellen, te begrijpen of te verklaren wat er zojuist was gebeurd.

In 1983 doodde een groepje middelbare scholieren enkele oudere daklozen in een park in Yokohama. Bij hun verhoor gaven de kinderen geen andere verklaring dan dat de daklozen die ze hadden gedood *obutsu* waren, vieze en onzuivere dingen. Net als in de mangastripverhalen, die juist in de tweede helft van de jaren zeventig massaal werden gelezen, is de vijand niet slecht maar vies. Reinheid, de wereld verlossen van 'afvalproducten', van wat ondefinieerbaar, verward, harig en stoffig is, maakt de weg vrij voor de volmaakt gladde, digitale oppervlakken. Erotische verleiding wordt steeds verder losgemaakt van het seksueel contact tot het louter esthetische stimulering wordt. Juist in Japan kunnen de eerste symptomen van deze trend worden opgemerkt. We schrijven het jaar 1977.

Om vele redenen kan 1977 worden gezien als het jaar van de overtocht voorbij de moderniteit. Maar terwijl deze overtocht

in Europa te zien is aan de filosofie van auteurs als Baudrillard, Virilio, Guattari, Deleuze, en aan het politiek bewustzijn van massabewegingen als de creatieve Italiaanse *autonomia* of de punkbeweging in Londen, en terwijl hij in Noord-Amerika de vorm aanneemt van een culturele explosie, van een beweging van stedelijke transformaties die wordt uitgedrukt in de artistieke en muzikale *no wave*, is de overtocht in Japan al waarneembaar zonder tusseninstantie, als een onverklaarbare monsterlijkheid die al gauw de dagelijkse normaliteit wordt, de heersende vorm van het collectieve bestaan.

In dat jaar begon men de wereld (de echte, materiële, fysieke wereld) te zien als wat de sciencefictionauteur Philip K. Dick *kipple* noemt:

Kipple, nutteloze dingen als junkmail of luciferomslagen die je overhoudt als je de laatste lucifer of kauwgom hebt genomen [...] Als er niemand in de buurt is vermenigvuldigt kipple zichzelf. Als je bijvoorbeeld naar bed gaat en er slingert wat kipple in je flat rond, dan ligt er bij het wakker worden twee keer zo veel van. Het wordt altijd maar meer. Niemand kan het van kipple winnen, behalve even dan en op één plek misschien.¹

1977 is een jaar met twee gezichten. Het is het jaar van de laatste communistische proletarische revoltes van de eeuw tegen de kapitalistische overheersing en tegen de bourgeoisstaat, maar het is ook het jaar waarin Steve Wozniak en Steve Jobs het handelsmerk Apple hebben gecreëerd en de instrumenten om de informatietechnologie te verspreiden. In 1977 schrijven Alain Minc en Simon Nora *L'Informatisation de la société*, een tekst waarin ze een theorie ontwikkelen over het aanstaande uiteenvallen van de natiestaten als gevolg van de politieke effecten van de opkomende telematica. In datzelfde jaar schrijft Jean François Lyotard het boek *La condition postmoderne* en

1 Philip K. Dick, *Do Androids Dream of Electric Sheep?*, p. 65.

overlijdt Charlie Chaplin, waarmee de laatste resten van menselijke goedheid ook verdwenen lijken te zijn.

In de culturele productie van dat jaar zie ik de aankondiging van een nieuw landschap van verbeelding dat wordt gemarkeerd door het bewustzijn van een toekomst zonder evolutie en door de uitputting van de natuurlijke rijkdommen en een alsmaar toenemend energieverbruik.

In 1977 kwam de film *Het slangenei* van regisseur Ingmar Bergman uit. Ook al was het niet een van zijn beste films, hij geeft toch een uitstekend inzicht in de constructie van het totalitaire denken. *Het slangenei* gaat over de broedtijd van het nazisme van 1923 tot 1933. In die jaren ging het ei van de slang langzaam open en werd er een monster geboren. In de tijd die volgde op de studentenrevolte van maart 1977 in Bologna en Rome had ook ik het gevoel dat het ei van de slang werd uitgebreed. Een vergelijkbaar gevoel verspreidde zich onder de punkbeweging in de daaropvolgende jaren: we ontwaarden de geur van een nieuw totalitarisme dat in de maak was.

Niet de politieke nederlaag van de sociale beweging, maar een antropologische mutatie wordt beschouwd als het beslissende kenmerk van het fin de siècle dat in 1977 begon. De bezetting van het maatschappelijk bewustzijn door het alomtegenwoordige televisiescherm, de kolonisatie van het onbewuste en de perverse omzetting van verlangen in een concurrentiestrijd, het begin van de neoliberale agressie: dit waren de tekenen dat het slangenei binnen niet al te lange tijd zou uitkomen.

In de moderne tijd impliceerde het begrip evolutie fysieke expansie en economische groei, maar sinds de jaren zeventig wordt duidelijk dat het niet juist is om deze dingen gelijk te stellen aan elkaar. De verzadiging van de aarde wat het bevolkingsaantal betreft en de uitputting van de natuurlijke rijkdommen van de aarde suggereren dat de evolutie van de mens niet kan doorgaan met de huidige snelheid van het alsmaar stijgende energieverbruik.

Sinds 1977 stapelt het bewijs dat het westerse geloof in de toekomst in een crisis is geraakt zich snel op, maar op de drempel

van het nieuwe millennium kan de gedachte dat de boel op instorten staat niet meer worden onderdrukt. De uitzonderlijke gebeurtenis die het neerhalen van de 'Twin Towers' in een stofwolk was, ineengestort door de zelfmoord van negentien jonge moslims, is ongetwijfeld de meest indrukwekkende, meest spectaculaire beeldgebeurtenis om dit nieuwe tijdperk mee in te luiden. En toch zou de massaschietpartij op de school in Columbine een griezeliger boodschap in zich kunnen dragen, omdat zij over het dagelijks leven gaat, over de Amerikaanse normaalheid, over de normaliteit van een samenleving die voortstompelt, op zoek naar geruststelling die onmogelijk kan worden gegeven.

Zelfmoord is niet langer een marginaal verschijnsel van geïsoleerde psychopaten, maar is een belangrijke kracht aan het worden in de politieke geschiedenis van onze tijd, en markeert ook een antropologische verschuiving waaraan de cultuur niets kan doen. Zelfmoord biedt in mijn ogen een cruciaal perspectief op de geschiedenis van het heden.

Hikikomori

Zelfmoord is een vorm van gedrag die vaak samengaat met een langdurige antropologische ramp die volgens de getroffen bevolking het einde van de wereld inluidt. Na de kolonisatie door de Spanjaarden kozen duizenden Amerikaanse indianen voor zelfmoord (individueel maar ook in groepsverband) omdat ze de nieuwe omgeving, de toestand van slavernij, religieuze verplichtingen enzovoort niet konden accepteren. In de negentiende eeuw was zelfmoord een wijdverbreide gedragskeuze in de westerse industriesteden, vanwege de ondraaglijke omstandigheden van het stadsleven in de sloppenwijken en de werkomstandigheden in de fabrieken. Zelfmoord is een reactie van mensen die worden geconfronteerd met de vernietiging van hun culturele referentiepunten en die sterk in hun waardigheid worden aangetast. Dit is een van de redenen waarom zelfmoord het landschap van onze tijd zo onuitwisbaar markeert.

Sinds het begin van het nieuwe millennium verbreidt zich in Japan een variant van de zelfmoord, zij het dat die minder dramatisch en definitief is. Volgens cijfers die door de Japanse overheid vanaf 2010 zijn gepubliceerd hebben 700.000 mensen, met een gemiddelde leeftijd van 31 jaar, het besluit genomen om alle banden met de buitenwereld door te snijden, om hun leven achter de gesloten deur van hun eigen kamer te leven. Deze mensen worden officieel *hikikomori* genoemd op basis van diagnostische criteria als:

- 1) ze brengen het grootste deel van de dag en bijna elke dag aan huis gekluisterd door;
- 2) ze mijden opvallend en hardnekkig sociale situaties;
- 3) de symptomen betekenen een aanzienlijke verstoring van het normale patroon van de betreffende persoon, van het functioneren op het werk of aan een opleiding, van sociale activiteiten of relaties;
- 4) het terugtrekken moet als egosyntoon worden beschouwd;
- 5) het terugtrekken moet minstens zes maanden aanhouden;
- 6) ze hebben geen andere psychische stoornis die het terugtrekken uit de samenleving en het mijden van sociaal contact kan verklaren.

Volgens schattingen van het Japanse ministerie van Volksgezondheid staan nog eens 1,55 miljoen mensen op het punt om hikikomori te worden.

Er zijn psychiaters die het verschijnsel hebben proberen te verklaren als een vorm van autisme of Asperger. Maar zo'n zuiver psychiatrische omschrijving is misschien weinig meer dan een ongrijpbare manier om het sociale probleem uit de weg te gaan dat in het gedrag van zoveel jongeren in Japan besloten ligt. Als je nadenkt over de ongelooflijke mate van stress die het maatschappelijk leven vooral in Japan met zich meebrengt, dan is de verbreiding van dit verschijnsel niet echt verrassend. Integendeel, voor veel jongeren kan hikikomorigedrag een effectieve manier lijken te zijn om de gevolgen uit de weg te

gaan van lijden, dwang, zichzelf geweld aandoen en vernedering die door de concurrentiestrijd worden veroorzaakt.

Michael Zielenziger zegt in zijn boek *Shutting Out the Sun: How Japan Created Its Own Lost Generation* dat de meeste hikikomori die hij heeft geïnterviewd onafhankelijk denkende mensen zijn en een zelfbewustheid tonen waarmee de huidige Japanse omgeving niet kan omgaan. Bij mijn eigen ontmoetingen met hikikomori tijdens mijn reizen in Japan kwam ik tot de conclusie dat ze zich er scherp van bewust zijn dat ze hun persoonlijke autonomie alleen kunnen bewaren door zich los te maken van de sleur van het dagelijks leven. Het is een overtuiging die vaak wordt onderschreven door mensen die zelfmoord zien als de ultieme oplossing voor de problemen van het leven.

Puputan

Puputan is een Balinees woord dat verwijst naar de opvoering van een massale rituele zelfmoord als middel om de vernedering van een overgave te vermijden. Twee van de meest opmerkelijke gevallen van puputan hebben in 1906 en 1908 plaatsgevonden, toen de Balinezen door de Nederlanders werden onderworpen. De datums worden elk jaar herdacht met ceremonies die overal op Bali worden gehouden.

Op 20 september 1906 vielen gewapende Nederlandse strijdkrachten Bali binnen. Nadat de bataljons op het strand van Sanur waren aangeland, gingen ze door naar de paleizen van Denpasar, waarbij ze weinig tegenstand ondervonden van de Balinezen. Toen de Nederlandse soldaten de paleizen omsingelden, was het Balinese leger duidelijk overrompeld. Tegen de stille achtergrond van een ogenschijnlijk verlaten stad hoorden de Nederlanders opeens een wild slaan op de trommels van binnen de paleismuren. Kort daarop begon een stille processie van prachtig uitgedoste functionarissen, bewakers, priesters, echtgenoten, kinderen en bedienden het paleis door de hoofddeuren te verlaten. De stoet werd aangevoerd door de

palankijn waarop de radja zelf zat, gekleed in traditioneel witte crematiekleding, versierd met schitterende juwelen en gewapend met een ceremoniële kris.

De processie stopte op korte afstand van de Nederlandse soldaten. De radja stapte van de palankijn af en een priester stootte zijn dolk in diens borst. Daarop begon de rest van de processie aan een massale collectieve zelfmoord, waarbij ieder mens die zich vanaf het paleis bij de processie had gevoegd een ander ritueel doodde, in een laatste daad van solidariteit en vriendschap. Geschiedkundigen zeggen dat meer dan duizend jonge Balinezen tijdens de puputan zijn gestorven. Toen de massazelfmoord voorbij was, ont deden de Nederlanders de lijken van hun waardevolle spullen en brandden ze het grootse paleis van Denpasar tot de grond toe af.

Bij puputan neemt zelfmoord de vorm aan van een ritueel van ergens thuishoren. Het is een laatste en dodelijke herbevestiging van het gevoel dat men behoort tot een gemeenschap die weigert zich te voegen naar de overweldigende kracht van de vijand, om een nederlaag te accepteren die alle besef van waardigheid zou wegvagen. In dit geval wordt een militaire nederlaag en een koloniale bezetting niet opgevat als zuiver een politieke vernedering, maar als een complete uitroeiing van de identiteit, als de opheffing van een wereld waartoe men in ethisch opzicht behoort.

Als in de perceptie van degenen die in een bepaalde culturele omgeving leven die omgeving wordt vernietigd – en daarmee de mogelijkheid om betekenis toe te kennen aan hun leven – dan kun je spreken van het ‘het einde van de wereld’. Dergelijke omstandigheden overleven betekent letterlijk dat je het einde van de wereld overleeft, in een toestand van zinloosheid en eenzaamheid, in een eeuwigdurende toestand waarin de uitwisseling van betekenisvolle tekens met ‘jouw soort mensen’ onmogelijk is.

Hier vinden we de suïcidale effecten van de kolonisatie: de betekenisdichtheid die betrekking heeft op de leefomgeving wordt uitgewist door de koloniale hercodificering. De uitroeiing

van de inheemse bevolking die de kolonisatie van het Amerikaanse continent markeerde, was in de allereerste plaats een culturele volkerenmoord, los van de feitelijke volkerenmoord zelf.

Door de uitwissing van de middelen om een betekenisvolle ‘wereld’ te lezen in de natuurlijke en culturele tekens in je omgeving lijkt zelfmoord het enig mogelijke antwoord te zijn op de ondraaglijkheid van een leven dat permanent verstoken is van (h)erkenning en, in het bijzonder, verstoken van een duurzame (h)erkenning van het zelf.

De inbeslagname

Volgens Jonathan Crary, de auteur van *24/7: Late Capitalism and the Ends of Sleep*, leidt de kapitalistische behoefte aan marktgroei onvermijdelijk tot een poging om de tijd dat mensen alert zijn verder uit te breiden door de sociale aandacht rusteloos te stimuleren:

De huidige vooruitgang neemt de vorm aan van een constante inbeslagname en beheersing van tijd en ervaringen.²

Door de aanval op de sociale aandacht, die volgens Crary cruciaal is voor de hedendaagse economie, is er minder tijd over voor emotionele verwerking. Crary is vooral geïnteresseerd in de effecten van deze aanval op de tijdsduur die mensen slapen:

Het mag geen verrassing heten dat er nu overal een uitholling van de slaap plaatsvindt. In de loop van de twintigste eeuw is er gestaag inbreuk gemaakt op de slaapduur: een volwassene in Noord-Amerika slaapt nu ongeveer zes en een half uur per nacht, een uitholling van de acht uur van een generatie daarvoor,

² Jonathan Crary, *24/7: Late Capitalism and the Ends of Sleep*, Londen: Verso, 2013, p. 40.

en (ook al is het moeilijk te geloven) van de tien uur van het begin van de twintigste eeuw.³

Slaap kan inderdaad worden beschouwd als een 'compromisloze onderbreking van de diefstal van onze tijd door het kapitalisme'.⁴

Een samenleving van mensen met een slaapttekort is helemaal niet geruststellend, en voor de toename van de productiviteit wordt betaald met een afname van de rationaliteit en het respect voor het leven. De irrationele uitbundigheid van financiële handelaren die drugs nemen om dag en nacht handel te kunnen drijven op hun computers heeft de wereld reeds tot op de rand van de afgrond gebracht, een scenario dat naar alle waarschijnlijkheid nog vele malen vaker te zien zal zijn.

Crary stelt verder dat 'slaap de enige hindernis is die nog over is, de enige duurzame natuurlijke toestand die het kapitalisme niet uit de weg kan ruimen'.⁵ Hoewel dat op zichzelf een juiste prognose is, ontbreekt er een wezenlijk element aan deze waarneming. De andere duurzame natuurlijke toestand die het kapitalisme niet uit de weg kan ruimen, de andere duurzame natuurlijke hindernis voor de financiële, opdringerige overmoed is de dood.

Een zelfmoordepidemie

Zelfmoord neemt epidemische vormen aan, onder andere door de maatschappelijke stress, de emotionele verarming en de constante aanval op de aandacht. Volgens de Wereldgezondheidsorganisatie (WHO) zijn de zelfmoordpercentages de afgelopen 45 jaar wereldwijd met zestig procent gestegen. Zelfmoordpogingen zijn niet in deze cijfers opgenomen; deze komen tot wel twintig keer vaker voor dan geslaagde zelfmoorden. Het is misschien

3 Ibid., p. 11.

4 Ibid., p. 10.

5 Ibid., p. 74.

niet toevallig dat dit de jaren zijn geweest van de wereldwijde, grootschalige doorvoering van het kapitalistisch model; de jaren van de grondige onderwerping van de aandachtstijd aan het ritme van de economische machine.

De WHO geeft aan dat deze cijfers een onderschatting zijn van de werkelijke aantallen:

Dit kan deels worden verklaard door de religieuze en sociaalculturele taboes rond zelfmoord en ook doordat de burgerlijke stand en informatiesystemen over de volksgezondheid in enkele landen slecht functioneren. Daardoor is er een gebrek aan nauwkeurige gegevens over de mate waarin het probleem zich voordoet, de gebruikte methoden bij (geslaagde) zelfmoordpogingen en de groepen die in het bijzonder het risico lopen om een al dan niet geslaagde zelfmoordpoging te doen.⁶

Verder is er een opmerkelijke toename van zelfmoordgevallen te zien onder jongere bevolkingsgroepen:

Hoewel de zelfmoordpercentages van oudsher het hoogste zijn onder oudere mannen, zijn de percentages onder jongeren dermate gestegen dat zij nu in een derde van de landen de groep zijn die het grootste risico loopt, zowel in de ontwikkelde landen als in de ontwikkelingslanden.

Hoewel ik ervan overtuigd ben dat zelfmoord een heel belangrijk probleem is van onze tijd, richt ik mij niet op de indrukwekkende toename van het aantal mensen dat zelfmoord pleegt of probeert te plegen, maar op de speciale betekenis die de daad begint te krijgen op sociaal en cultureel niveau.

Er verspreidt zich nu een epidemie van ongelukkig-zijn op aarde, terwijl het absolutisme van het kapitaal zijn recht doet

6 De Wereldgezondheidsorganisatie, 'De Internationale Dag ter Voorkoming van Zelfdoding 2012', 10 september 2012.

gelden op een niet aan banden gelegde beheersing van ons leven. Terwijl het bio-semiokapitalisme de zenuwcellen van bewuste en verstandige organismen infiltreert, injecteert het in hen een thanato-politieke grondgedachte, een ziekelijk sentiment dat steeds meer vat krijgt op het collectieve onbewuste, de cultuur en de sensibiteit. Het biopolitieke effect van het semiokapitalisme (beter gezegd, het thanatologische effect van het semiokapitalisme) is in wezen dat het beslag legt op de cognitieve activiteit, en het uitdrukkingsvermogen van het taaldier onderwerpt aan de slapeloze, agressieve dynamiek van de arbeidsmarkt.

De taal wordt gevangengenomen door de genetwerkte machine en wordt in wezen veranderd in een productieactiviteit. Hierin ligt de valkuil: mensen worden aangemoedigd om hun linguïstische competentie te beschouwen als factoren om in economisch opzicht mee te concurreren, en deze als zodanig te beheren en erin te investeren. Creativiteit, expressiviteit, affectie, emotie – met andere woorden, de ziel van de mens – worden als productiefactoren beschouwd, en daardoor worden ze volgens productiviteitsnormen beoordeeld. Uitbuiting, concurrentie, (baan)onzekerheid en ontslag worden niet beschouwd als de effecten van een conflictueuze sociale relatie, maar worden geïnternaliseerd als een tekortschieten van het zelf, als persoonlijke ontoereikendheid. De onophoudelijke herstructurering van de organisatie van het werk wordt als vernederend en wreed beschouwd.

Alleen door zich niet-betrokken en als buitenstaander op te (blijven) stellen, door te weigeren om zich met zijn of haar baan en werkomstandigheden te vereenzelvigen, alleen door de ethiek van de verantwoordelijkheid radicaal te verwerpen zouden werk(nem)ers misschien aan deze productiviteitschantage kunnen ontsnappen.

Helaas is in het huidige politieke en culturele leven de ethiek van de verantwoordelijkheid dominant, het valse vertoog over participatie en samenwerking. We investeren onze geestelijke energie en onze verwachtingen in (ons) werk omdat ons

intellectuele leven en gevoelsleven armzalig zijn, omdat we ons depressief, angstig en onzeker voelen. We zitten dus in de val. Voor de industriearbeider die dag in dag uit duizend keer per dag dezelfde handeling moest herhalen was er geen reden om zich met haar werk te vereenzelvigen; daarom investeerde ze haar geestelijke energie in solidariteit met haar collega's, en in haar denken was ze vrij om de lopende band te haten en om gedachten te koesteren die niets te maken hadden met haar dagelijkse slavernij. Omgekeerd zijn cognitief werkers in de valkuil van de creativiteit gelokt: hun verwachtingen zijn ondergeschikt gemaakt aan de productiviteitschantage, omdat ze gedwongen worden om zich met hun ziel (de linguïstische en emotionele kern van hun activiteit) te vereenzelvigen met hun werk. Ze zien sociale conflicten en ontevredenheid als psychisch falen en daardoor wordt hun gevoel van eigenwaarde kapotgemaakt.

De Franse psychoanalyticus Cristophe Dejours heeft veel geschreven over deze valkuil. In *La souffrance au travail* gaat hij in op een verschijnsel dat vrijwel geen aandacht heeft gehad van sociologen en psychologen: dat van zelfmoord op het werk. Hij stelt dat werk en zelfmoord in het verleden weinig met elkaar te maken hadden. Industriearbeiders hadden wel degelijk te lijden van de scheiding tussen hun productieactiviteit en hun geestelijk leven, maar door dit lijden werden ze gedwongen om verder te kijken dan het werk overdag en om hun geestelijke energie te investeren in solidariteit. Voor cognitief werkers is solidariteit, vooral in tijden van baanonzekerheid, een zeldzaamheid. Iedereen voelt zich alleen, gedwongen om te concurreren, speelbal van de (baan)onzekerheid.

Individuele beoordeling

Het Franse dagblad *Le Monde* opende op 26 september 2009 op de voorpagina met een artikel over de productiviteit, de meedogenloze concurrentie en de zelfmoordgevallen onder werknemers van France Telecom.

France Telecom, een van de belangrijkste telecommunicatiebedrijven ter wereld, werd in 1998 geprivatiseerd. Tijdens de telecommunicatieboom van eind jaren negentig kocht France Telecom Orange, en de schuld van het bedrijf liep op tot een torenhoge zeventig miljard euro. In de jaren erna is dit cijfer gedaald door een grote herstructureringsoperatie, ten koste van de werknemers. Vanaf 2004 werd er een herstelplan, NExT genaamd, doorgevoerd: het was in wezen gericht op kostenreductie, vooral wat de loonkosten betreft, en het was ook een voortzetting van het convergentiebeleid voor zijn producten en diensten, zodat alle merken onder de noemer van het ene merk Orange werden gegroepeerd.

Dit herstelplan ging gepaard met een agressieve managementstijl die als hoogste prioriteit had om het aantal werknemers terug te dringen. In de acht jaar tussen 2002 en 2010 werden er veertigduizend werknemers ontslagen.

Omdat twee derde van de werknemers bij France Telecom de ambtenarenstatus had, kon dat deel van de werknemers niet worden ontslagen. Daarom gaven de nieuwe directeuren opdracht tot constante veranderingen in banen en locaties om uitstekend gekwalificeerde werknemers, van wie het merendeel in de veertig of vijftig was, te demotiveren en om ze te dwingen te vertrekken. Ondertussen bleven talloze andere werknemers vastzitten in callcenters waar een hoge werkdruk heerste, waar van individuele werknemers werd verwacht dat ze met elkaar concurreerden om een bonus die op hun maandelijkse resultaten was gebaseerd.

'In een notendop: het is van een cultuur van publieke dienstverlening veranderd in een organisatie waar je geld uit kunt persen,' aldus Ivan du Roy, de auteur van *Orange stressé*, een boek waarin hij de transformatie van het bedrijf in kaart brengt.

Het verhaal van France Telecom dat een uitgeperste Sinaasappel is geworden is een van de meest indrukwekkende voorbeelden van een herstructurering van een grote onderneming die was gebaseerd op een toekomstbeeld van individualisme, concurrentie en zogenaamde meritocratie, een eufemistische

uitdrukking om een jungle te beschrijven waarin de werknemers dagelijks met elkaar in oorlog zijn, gedwongen om te vechten voor een loon dat afhankelijk is van de productiviteit en de economische resultaten. De chantage van de meritocratie voedt het individualisme, en het individualisme verbreekt op zijn beurt de samenwerking waardoor het werk minder productief in plaats van productiever wordt.

Hiërarchie, gehoorzaamheid, onderwerping, vernedering en psychisch geweld zijn de wapens die de neoliberale filosofie inzet tegen de politieke solidariteit van de arbeidskrachten. Deze wapens hebben de politieke macht van de elite geconsolideerd, maar ze hebben de productiviteit en de arbeidsefficiëntie niet weten te bevorderen. Daardoor voelen de werknemers zich politiek machteloos, eenzaam en tot slachtoffer gemaakt, en gedwongen tot steeds grotere geestelijke en lichamelijke inspanningen om aan de eisen van het management te voldoen.

Wat er bij France Telecom/Orange is gebeurd is helemaal niet zo uitzonderlijk. De afgelopen tien jaar hebben wereldwijd veel industriële bedrijven, en dan met name in Europa, hetzelfde gedaan: de productiviteit verhoogd, de werknemers tegen elkaar opgezet, werknemers overgeplaatst om hun solidariteit en uiteindelijk hun verzet te breken, en tot slot hun bestaan volslagen onzeker gemaakt. Zo'n agressie tegen het geestelijk welzijn van de werknemers is een cruciaal aspect van de strategie van het kapitalistisch absolutisme. Geen wonder dat het tot een lawine van zelfmoorden leidt.

De vakbonden bij France Telecom zeggen dat in twee jaar tijd 35 werknemers zelfmoord hebben gepleegd. Het management stelt dat het zelfmoordpercentage bij France Telecom lager is dan het Franse gemiddelde, maar veel van die werknemers hebben een briefje achtergelaten voordat ze zelfmoord pleegden of probeerden te plegen waarin ze de schuld hebben gelegd bij de stress op het werk, het psychisch geweld en de vernedering.

Dit is het probleem: de directe relatie tussen de privatisering van de onderneming, de herstructurering van de werkplek, het bestaan van de werknemer dat steeds onzekerder wordt

gemaakt en zelfmoord. De zelfmoorden van de werknemers bij France Telecom mogen niet worden gezien als een teken van geestelijke zwakte, maar moeten worden toegeschreven aan de moedeloos makende en vernederende manier waarop het werk is georganiseerd. De baas zadelt je op met een onmogelijke taak, die je hoe dan ook moet vervullen: dit wordt de 'autonomie van het werk' genoemd, of meritocratie en individuele beoordeling. Er wordt van je verwacht dat je zonder tegensputteren doet wat je ook maar opgedragen wordt: dit is het afschuwelijke managementrefrein.

Waarom accepteren werknemers deze onmogelijke opdrachten toch? Waarom buigen ze voor alle eisen van hun bazen? Waarom komen ze *niet* in opstand tegen hen? Het antwoord is kristalhelder: omdat er nu geen solidariteit meer bestaat en alle werknemers er alleen voorstaan, en worden geconfronteerd met de chantage van de verdienste, de vernedering van het falen, de dreiging van ontslag. Wat volgt is schuldgevoel, angst en onderlinge wrok vanwege het waargenomen wederzijdse onvermogen om elkaar te helpen, om solidariteit op te bouwen. Op deze manier worden de fundamenten van een gezamenlijke depressie gelegd.

Op een maandagmorgen in oktober 2009 parkeerde Jean-Paul Rouanet, een vijftigjarige vader van twee kinderen, zijn auto in de berm van een viaduct buiten het Alpenstadje Annecy. Terwijl hij over de leuning van de brug klauterde, schreeuwden weggebruikers in de spits zo'n dertig meter onder hem dat hij niet moest springen. Na even geaarzeld te hebben, viel hij in de leegte. Rouanet was de 24ste werknemer van France Telecom die zich in negen maanden tijd van het leven beroofde. Twee maanden voordat hij zelfmoord pleegde, was hij verplaatst van een backofficebaan bij Orange naar een 'reactief' callcenter waar van hem werd verwacht dat hij de klachten van klanten behandelde en hen tegelijkertijd zou verleiden tot de aankoop van nieuwe diensten. Hij liet een briefje voor zijn vrouw achter waarin stond dat zijn werk hem tot wanhoop had gedreven. 'Hij was geen depressieve man,' huilde ze.

Een andere werknemer liet een boodschap achter waarin hij het ‘management door middel van terreur’ op het werk hekelde.

Op een dag verscheen een depressieve werknemer op zijn werk met een jachtgeweer en munitie op zak. Collega’s wisten hem zover te krijgen dat hij het wapen neerlegde; het management besloot om hem niet te straffen.

De strategie van het bedrijf is om mensen zo gestrest te maken dat ze alle autonomie, alle gevoel van solidariteit verliezen, waardoor ze totaal afhankelijk worden van de uitbuitingsautomatismen. ‘Individuele beoordeling’ is het voornaamste conceptuele instrument van deze strategie. Zij is in feite moorddadig, omdat haar huichelachtige retoriek van individuele verdienste en universele concurrentie leidt tot een giftige sfeer van rivaliteit, afgunst, niet loyaal zijn en wantrouwen. Inderdaad, het echte schandaal is niet de zelfmoord, maar wat er na een zelfmoord gebeurt. Wat gebeurt er dan? Niets. Mensen gaan bang, vernederd en eenzaam terug naar hun werk.

Na deze golf van zelfmoorden zijn er bij France Telecom geen stakingen georganiseerd.

Eenzaamheid en onverschilligheid ten aanzien van de collega’s is tegelijkertijd de oorzaak en het gevolg van het ontbreken van collectieve actie. En zelfmoord is de enige rationele oplossing in zo’n volmaakt Nash-evenwicht van depressie, wanhoop en stijgende winsten van de onderneming.

Na acht jaar van bezuinigingen en talrijke gevallen van zelfmoord onder de werknemers verklaarde France Telecom in 2010 dat de inkomsten tot 45,5 miljard euro waren gestegen.

Italiaans staal

‘Hier woonde het zoveelste slachtoffer van longkanker. 8 maart 2012.’ Dit valt te lezen op een plaquette aan de muur van een huis in de Zuid-Italiaanse stad Taranto. Giuseppe Corisi stierf op 63-jarige leeftijd aan longkanker nadat hij dertig jaar bij staalfabriek ILVA had gewerkt, waar acht procent van het

Europese staal wordt geproduceerd. Kanker komt in Taranto ruim dertig procent meer voor dan het nationale gemiddelde en de cijfers voor long-, nier- en leverkanker zijn nog veel hoger. Uit medisch onderzoek is gebleken dat de gezondheid van de kinderen ook zwaar te lijden heeft van de vervuiling in de omgeving van de fabriek.

Dr. Patrizio Mazza, directeur van de afdeling Hematologie van het ziekenhuis van Taranto, denkt dat het allemaal nog slechter kan worden als er geen maatregelen worden genomen om de vervuiling te verminderen: 'Giftige stoffen bouwen zich op, ze hebben in de loop der tijd een cumulatief effect.'

De zorgen om het milieu zijn in Taranto de laatste jaren sterk toegenomen vanwege de activiteiten van de staalfabriek. Op basis van een raadsbesluit is het voor kinderen verboden om nog op braakliggend terrein te spelen en in 2008 werd een boer gedwongen om tweeduizend schapen te ruimen nadat ze met dioxine besmet bleken te zijn.

In 2012 heeft de rechter op basis van onderzoek besloten om de productie in sommige delen van de fabriek stop te zetten, maar deze stap heeft tot heftige reacties geleid. De werknemers en hun gezinnen vrezen weliswaar voor hun gezondheid, maar ze zijn nog banger voor het vooruitzicht dat ze hun loon kwijtraken. De vakbonden hebben zich gemobiliseerd tegen de rechterlijke beslissing om de productie te stoppen, terwijl de burgers zich nu hebben verenigd onder de naam *Cittadine e Lavoratori Liberi e Pensanti* ('Vrije en Denkende Arbeiders en Burgers') om niet mee te gaan met de chantage en om het recht op loon én schone lucht opnieuw op te eisen.

Na maanden van conflicten, stakingen en demonstraties besloot de regering uiteindelijk dat de productie niet mocht worden stopgezet, ondanks het rechterlijk bevel.

'Als de ILVA wordt gesloten, zou dat de Duitse en Franse staalproducenten in deze tijden van crisis heel goed uitkomen. Onze internationale concurrenten hebben gewoon gevestigde belangen bij de sluiting van de fabriek,' aldus een econoom van de overheid vanuit zijn studio in Milaan, een kleine duizend

kilometer verwijderd van de rook van de fabriek en van de gemeenschap waarvan wordt verwacht dat ze zelfmoord pleegt ten behoeve van de nationale economie.

‘Beter aan kanker sterven dan van de honger,’ aldus een vrouw uit Taranto tegen een journalist.⁷

Monsanto’s Harvest

De afgelopen twintig jaar hebben Indiase boeren zich in recordaantallen van het leven beroofd. Volgens de gegevens van het Indiase Nationale Bureau voor de Misdaadstatistiek (het NCRB) uit 2009 hebben sinds 1997 meer dan 216.000 boeren in India zich van het leven beroofd. Als we de cijfers voor 1995, 1996 en 2010 hierbij optellen, dan komt het dodenaantal boven de 250.000 uit.

P. Sainath, hoofdredacteur van het tijdschrift *Hindu Rural Affair*, schetst in zijn toespraak over het onderwerp ‘Dood op de boerderij: landbouwcrisis en ongelijkheid’ aan het Instituut van Ontwikkelingsstudies in Calcutta de omvang van het probleem:

Wij maken nu de grootste ramp mee uit onze geschiedenis sinds de onafhankelijkheid: de zelfmoord van bijna een kwart miljoen boeren sinds 1995. We hebben het hier over het grootste aantal zelfmoorden uit de geschiedenis dat officieel is vastgelegd.

Zelfmoord kan volgens mij niet worden gereduceerd tot één enkele oorzaak, gegeven de psychische complexiteit van het besluit om je eigen leven op te geven. Maar wanneer de cijfers zo ongelooflijk hoog zijn, wanneer zelfmoord een massaal verschijnsel wordt, dan is de kans groot dat er enkele gemeenschappelijke basale drijfveren te vinden zijn.

⁷ Vittorio Feltri, *Il Giornale*, 16 augustus 2012.

De Indiase kranten wezen in hun verslaggeving over de golf van zelfmoorden de schulden die de boeren bij hun kredietverstrekkers hadden aan als oorzaak. Omdat de boeren een lening nodig hadden om de dure en ineffectieve zaden van landbouwbedrijf Monsanto te kunnen kopen, hadden ze geen geld meer over om de lening terug te betalen en stonden ze voor een situatie waarin zelfmoord de enige optie leek die nog over was.

Vaak pleegden de boeren zelfmoord door juist het insectenverdelgingsmiddel op te drinken dat Monsanto hun geleverd had: een gruwelijk bewijs van de schuld van het bedrijf aan het verwoesten van de levens van eens zo trotse, onafhankelijke boeren. 'We kochten 100 gram BT Cotton. Onze oogst mislukte twee keer. Mijn man was depressief geworden. Hij liep naar zijn akker, ging in het katoenveld liggen en dronk de insectenverdelger op,' aldus het verhaal van een 38-jarige weduwe aan een krant.⁸ Tragisch genoeg eindigt de cyclus van wanhoop niet met deze zelfmoordgevallen, omdat de familieleden die achterblijven, die kapot zijn van het verlies van hun geliefde, (ook) economisch geruïneerd raken en er vaak maar ternauwernood in slagen om niet van de honger om te komen.

Vandana Shiva heeft in 2009 een artikel gepubliceerd, 'From Seeds of Suicide to Seeds of Hope: Why Are Indian Farmers Committing Suicide and How Can We Stop This Tragedy?', waarin ze openlijk stelt dat de wortels van de tragedie te vinden zijn in beleid dat gericht is op een grotere vrijhandel en de globalisering van de grote ondernemingen. In haar artikel bespreekt ze expliciet wat ze een 'zelfmoordeconomie' noemt:

De zelfmoordeconomie van de geïndustrialiseerde, mondiaal geworden landbouw is op drie niveaus suïcidaal: zij is suïcidaal voor de boeren, zij is suïcidaal voor de armen die geen eten krijgen, en zij is suïcidaal voor de menselijke soort omdat we

8 Andrew Malone, 'The GM Genocide: Thousands of Indian Farmers Are Committing Suicide After Using Genetically Modified Crops', *The Daily Mail*, 3 november 2008.

het natuurlijk kapitaal vernietigen van zaad, biodiversiteit, bodem en water waarvan ons biologisch overleven afhankelijk is.⁹

The Daily Mail heeft de golf van zelfmoorden in 2008 'de GM [genetisch gemanipuleerde] Genocide' genoemd. Afgezien van de vraag of genetisch gemanipuleerde organismen een bedreiging zijn voor de gezondheid van de mens en de biodiversiteit, lijkt het economische aspect van het probleem zeer duidelijk te zijn. Sinds de jaren negentig dwingt het beleid van structurele aanpassing dat door de Wereldbank en het Internationaal Monetair Fonds wordt gesteund India om een nieuw landbouwbeleid te volgen en de markt open te stellen voor ondernemingen als Monsanto en Cargill. In de woorden van Vandana Shiva:

De grote mondiale ondernemingen hebben de inpuiteconomie in een mum van tijd veranderd. De op de boerderij opgeslagen zaden zijn vervangen door bedrijfszaden, die kunstmest en bestrijdingsmiddelen nodig hebben en niet bewaard kunnen worden.

De grote ondernemingen voorkomen door middel van patenten dat de zaden worden bewaard door zaden te fabriceren met niet-hernieuwbare eigenschappen. Daardoor moeten arme boeren voor elk plantseizoen nieuwe zaden kopen. Wat van oudsher een gratis hulpbron was, die beschikbaar was door een klein deel van de oogst opzij te zetten, wordt nu handelswaar. Door deze nieuwe onkosten neemt de armoede toe en worden er schulden gemaakt [...] Uit de zelfmoordcrisis blijkt dat het overleven van kleine boeren niet verenigbaar is met de zaadmonopolies van de grote mondiale ondernemingen. De regio in India met het hoogste percentage zelfmoorden onder boeren is de regio Vidharbha

9 Vandana Shiva, 'From Seeds of Suicide to Seeds of Hope: Why Are Indian Farmers Committing Suicide and How Can We Stop This Tragedy?', *The Huffington Post*, 29 mei 2009.

in Maharashtra: vierduizend zelfmoorden per jaar, tien per dag. Dit is tegelijk ook de regio die het hoogste areaal heeft aan het genetisch gemanipuleerde BT Cotton van Monsanto. De genetisch gemanipuleerde zaden van Monsanto leiden tot een zelfmoordeconomie doordat zaad wordt veranderd van een hernieuwbare hulpbron in niet-hernieuwbare input die elk jaar tegen een hoge prijs moet worden gekocht.¹⁰

Woede bij Foxconn

De Foxconn-fabriek, de grootste fabriek ter wereld, waar rond de 400.000 mensen dag en nacht bezig zijn met het in elkaar zetten van elektronische apparaten, is eigendom van Hon Hai Precision Industry uit Taiwan. Eind 2011 kondigde CEO Terry Gou tijdens de jaarlijkse algemene aandeelhoudersvergadering van het bedrijf in Hong Kong aan dat overwerk werd ingeperkt tot niet meer dan drie uur per dag. Buiten de conferentiezaal liepen demonstranten heen en weer die zowel Foxconn als Apple van slechte bedrijfsethiek beschuldigden na de zelfmoord van elf werknemers in enkele dagen, van wie het merendeel van een fabrieksgebouw was afgesprongen.

De demonstranten hielden borden omhoog met leuzen als 'Werknemers zijn geen machines' en een kartonnen versie van CEO Steve Jobs van Apple getooid met duivelshoortjes; op andere borden stond het bedrijfslogo en de woorden 'Bloody Apple'.

Foxconn heeft een akelige reputatie verworven vanwege de militaristische arbeidsdiscipline in zijn gigantische fabrieken. Het internationale onderzoek heeft zich gericht op de campus van de Longhua-fabriek in Shenzhen na een reeks zelfmoorden onder de werknemers in 2010. Deze campus huisvest een leger van 400.000 werknemers, merendeels jongeren die vanuit het achterland van China daarheen zijn getrokken. De doden (achttien in totaal,

¹⁰ Ibid.

met tientallen andere gevallen die maar net voorkomen konden worden) werden algemeen geïnterpreteerd als een existentiële reactie op de vreselijke werkomstandigheden die in de fabriek heersen, die werden versterkt door een onderdrukkend productieschema als gevolg van de onverzadigbare markt vraag naar de iPad en iPhone van Apple.

Daarop ondernam Terry Gou een reeks stappen om verdere tragedies te voorkomen: er werd drie miljoen vierkante meter aan goedkoop maasnetwerk om de slaapgebouwen heen gehangen om de mensen op te vangen die naar beneden zouden springen, er werd een begeleidingscentrum opgezet, de lonen van de werknemers werden met dertig procent verhoogd en nieuwe werknemers moesten een gelofte ondertekenen dat ze geen zelfmoord zouden plegen.

In *The Exorcist and the Machines* schrijft Andrew Ross over de golf van zelfmoorden bij de fabrieken van de Foxconn-groep. Na de twaalfde sprong uit het raam van een slaapzaal was op het weblog van een werknemer de volgende boodschap te lezen:

Misschien is voor de Foxconn-werknemers net als voor ons [...] het gebruik van de dood alleen maar bedoeld om te laten zien dat we überhaupt ooit geleefd hebben, en dat we tijdens ons leven alleen maar wanhoop hadden.

Om de oorzaken van de zelfmoordepidemie bij Foxconn beter te begrijpen schrijft Ross:

De enige arbeidsrechtengroep die werd toegelaten tot de nieuwe fabrieken, de in Hong Kong gevestigde 'studenten & wetenschappers tegen het wangedrag van de grote ondernemingen', meldde dat een jaar na de eerste reactie van Foxconn op de zelfmoorden het merendeel van de beloften van het bedrijf inzake loonsverhoging, minder overuren, betere communicatie tussen de werknemers en het management, en de regeling van stages niet was nagekomen.

Anti-sweatshopactivisten hebben een groot deel van de afgelopen twintig jaar geprobeerd om de consument in het mondiale Noorden te confronteren met de menselijke kosten die achter hun kleding aankopen liggen. Of dezelfde morele kruistocht op IT-producten kan worden toegepast valt nog te bezien. Op hun beurt hebben de werknemers van de Longhua-fabriek van Foxconn de meest extreme middelen gebruikt die tot hun beschikking stonden om de aandacht van het grote publiek te trekken: 'Sterven is de enige manier om te laten zien dat we überhaupt geleefd hebben.' Door hun zelfmoord hebben ze de letterlijke implicaties uitgespeld van de grondregel van de 'dode arbeid' die Marx heeft gebruikt om het proces van kapitalistische productie uit te leggen. En ze zijn waarschijnlijk niet de laatsten die hun vervreemding op deze manier aan de wereld tonen.¹¹

Op een dag besloten enkele jonge werknemers van Foxconn om hun geplande zelfmoord eens anders aan te pakken. In plaats van uit het raam te springen, zichzelf op te hangen of in brand te steken, kochten enkelen van hen explosieven en maakten ze een menselijke bom van zichzelf, waardoor ze enkele Foxconn-gebouwen in lichterlaaie zetten en het product van hun eigen arbeid vernietigden.

Zombies

Zelfmoord werd door de slaven op de plantages van Haïti als enige ontsnappingsroute gezien; ze beroofden zich met de duizenden tegelijk van het leven, ondanks het feit dat ze geloofden dat ze daardoor het risico liepen dat ze voor eeuwig de incarnatie van een levende zombie zouden moeten zijn.

In een artikel dat in *The New York Times* is gepubliceerd legt Amy Wilentz het verhaal uit achter de mythologie van de zombie:

11 Andrew Ross, *The Exorcist and the Machines*, p. 12.

Voor de slaaf die in de zeventiende en achttiende eeuw onder Franse heerschappij stond op Haïti – destijds Saint-Domingue – was het leven wreed: honger, extreem lange werkdagen en grof afgedwongen discipline waren de regel [...] De enige ontsnapping aan de suikerplantages was de dood, die werd gezien als een terugkeer naar Afrika, ofwel *lan guinée* (letterlijk Guinea, of West-Afrika). In het Haïtiaanse Creools betekent deze uitdrukking zelfs nu nog (de) hemel. De plantage betekende een leven in slavernij; *lan guinée* betekende vrijheid. De dood werd gevreesd, maar men verlangde er ook naar. Het is geen verrassing dat de slaven veelvuldig hun toevlucht namen tot zelfmoord, handig als ze waren met gif en poeiers. De plantage-eigenaren beschouwden zelfmoord als diefstal van de ergste soort, omdat zo niet alleen de diensten van de slaaf aan de meester werden ontnomen, maar ook zijn of haar persoon, die immers het eigendom van de meester was. Zelfmoord was de enige manier waarop slaven over hun eigen lichaam konden beschikken.

Voor de slaaf opent alleen de dood de weg naar de vrijheid en maakt die een terugkeer mogelijk naar het vaderland dat achter de oceaan ligt. De zwarte oceaan van de dood is de poort van het prachtige paradijs dat verloren is gegaan. Maar niet iedereen zal naar huis kunnen terugkeren; velen zullen de weg kwijtraken en een zombie worden. Dat was de vogelverschrikker die de slaven ervan weerhield om een einde aan hun leven te maken.¹²

Volgens antropoloog en etnobotanicus Wade Davis kan een levende in een zombie veranderen door twee soorten poeiers, die allebei op Haïti verkrijgbaar zijn, in zijn of haar bloedstroom in te brengen: tetrodotoxine, een krachtig neurotoxine dat te vinden is in het vlees van de kogelvis, en datura, een verdovend middel dat hallucinaties opwekt. Davis heeft twee boeken over

¹² Amy Wilentz, 'A Zombie is a Slave Forever', *The New York Times*, 30 oktober 2012.

dit onderwerp geschreven: *The Serpent and the Rainbow* (1985) en *Passage of Darkness: The Ethnobiology of the Haitian Zombie* (1988). Het is geen verrassing dat de mythe van de zombie is teruggekeerd en een prominente rol speelt in de hedendaagse verbeelding, vooral in de westerse populaire cultuur en film.

In een poging om de jonge werknemers van de fabriek in China te ontmoedigen om zelfmoord te plegen betaalt Foxconn geen schadevergoeding meer aan de families van werknemers die zelfmoord plegen. Volgens een woordvoerder van het Shenzhen-complex had het bedrijf 'concreet bewijs' dat sommige werknemers zelfmoord pleegden om een schadevergoeding los te krijgen voor hun familie. Sommige families van slachtoffers hebben volgens persbureau Xinhua meer dan 100.000 yuan (zo'n 14.000 euro) gekregen.

'Het is een verkeerde daad. Het leven is kostbaar. Om dergelijke tragedies te voorkomen keert Foxconn niet langer meer een schadevergoeding uit die hoger is dan die waarin de wet voorziet,' aldus het officiële communiqué van het management. Want vergeet niet: het leven is kostbaar.

Net als de plantage-eigenaren op Haïti beschouwt het management van Foxconn zelfmoord als de ergste vorm van diefstal. Hun reactie is nieuwe zombies scheppen, door het schrikbeeld van een dood zonder schadevergoeding.

Waarom plegen bankiers tegenwoordig zelfmoord?

Niet alleen Indiase boeren, Chinese fabrieksarbeiders en Franse werknemers plegen nu in onverwacht hoge aantallen zelfmoord. Ook bankiers lijken zich graag te willen offeren op het altaar van het financieel kapitalisme.

Banken drijven handel op de algemene perceptie dat ze pantserschepen zijn die niet kunnen zinken, onwankelbare zuilen in de fundering van het mondiale financiële stelsel. Maar als we eens kijken naar de bankiers zelf – die individuen die de macht uitoefenen en het geld bezitten, die professionals

die bonussen uitdelen voor het bedriegen van spaarders en het omkopen van politici – dan is het een vergissing om hun iets van de stabiliteit toe te schrijven die we zouden kunnen zien in de instellingen die ze vertegenwoordigen. Er lijkt geen week voorbij te gaan zonder dat een bankier of (beurs)handelaar zelfmoord pleegt. Alleen al in de eerste maand van 2014 hebben elf bankdirecteuren zich van het leven beroofd.

Op talloze financiële websites en in tijdschriften is een poging gedaan om een verklaring te geven voor de dood van deze rijke, opvallende individuen, maar hun drijfveren blijven ongrijpbaar. Van sommigen werd gedacht dat ze bang waren voor gerechtelijk onderzoek, anderen waren over de hele linie gestrest en uitgeput. Misschien dat sommigen van hen zich ook schuldig voelden, wie weet?

Een sleutel tot de interpretatie van dit verschijnsel kan misschien worden gevonden in het boek van Alden Cass, *Bullish Thinking: The Advisor's Guide to Surviving and Thriving on Wall Street*, dat in 2008 werd gepubliceerd, voor de zeepbel in rommelhypotheeken uiteenspatte. Het boek van Cass mag dan vol gemeenplaatsen staan, het valt niet te ontkennen dat het onderwerp zelf aantrekkelijk is: degenen die profiteren van de absurde ongeluksfabriek en de ongelijkheid die 'het financiële stelsel' wordt genoemd, zijn ook uitgeput, opgebrand en hebben soms last van extreme angsten. Het gaat er hier overduidelijk niet om dat je medelijden moet gaan hebben met een stelletje miljonnairs dat in hartje Manhattan of Londen van een gebouw afspringt. Maar het is wel de moeite waard om eens na te denken over wat deze reeks zelfmoorden en het enorm hoge gebruik van psychofarmacologische drugs in de financiële wereld nu eigenlijk te betekenen heeft.

Aan het einde van een twaalf uur lange hectische werkdag sloot John, een succesvolle 38-jarige producent van miljoenen dollars bij een grote effectenmakelaar in downtown Manhattan, om negen uur 's avonds de deur van zijn kantoor en nam de lift naar de 36ste verdieping van het gebouw. Omdat

John terneergeslagen was door de recente verliezen die zijn klanten het afgelopen jaar op de markt hadden geleden, was hij opvliegend en vijandig geworden tegenover zijn collega's en branchmanager, en had hij meer dan eens bedreigd om uit deze bedrijfstak te stappen. Hij had al een hele tijd last van stemmingswisselingen, die alleen maar erger leken te worden als hij geconfronteerd werd met lastige situaties op het werk. Deze business maakte hem kapot [...] Toen de deur van de lift zich achter hem sloot, nam hij de trap naar het dak waar hij de koele avondlucht inademde. Met een lege blik liep hij langzaam maar doelbewust het dak over. John liep naar de rand van het dak, keek over de opdoemende donkere skyline van de stad uit, prevelde een gebedje voor zijn vrouw en kinderen, sloot zijn ogen en sprong.

De volgende dag was het *business as usual* op Wall Street.¹³

Alden Cass heeft een eenvoudige verklaring voor dit verschijnsel:

Je leeft constant in onzekerheid. Je gaat elke dag mee met de woeste, razende en onvoorspelbare schommelingen van de markt en je staat onder een niet te bevatten hoge druk om de ups and downs de baas te zijn.¹⁴

Ongewisheid is de constante metgezel van het onzekere bestaan, en de onvoorspelbaarheid en onbegrijpelijkheid van een proces waarvan verwacht wordt dat je het helemaal begrijpt en in goede banen leidt werken sterk destabiliserend op de geest. Volgens Cass worden deze professionals, die veel macht hebben en onder hoge druk staan, vooral kwetsbaar op het moment dat de baan die ze als een onderdeel van hun identiteit beschouwen niet (meer) aan hun verwachtingen voldoet. Jezelf constant vergelijken met collega's die hetzelfde werk doen is onvermijdelijk in een omgeving die wordt gedictieerd door de ideologie en cultuur

¹³ Alden Cass, Brian F. Shaw en Sydney LeBlanc, *Bullish Thinking*, p. 5.

¹⁴ *Ibid.*, p. 1.

van de concurrentie. Het verlangen te slagen ten koste van die collega's wordt de enige rechtvaardiging voor het systematische geweld en de vernedering die ze willens en wetens toebrengen aan de meerderheid van de mensen, een meerderheid die weinig te maken heeft met de financiële markt, behalve dat ze de negatieve gevolgen ondervinden van het mismanagement ervan.

Deze mensen moeten genadeloos cynisch zijn om hun werk te kunnen doen, omdat hun werk is gebaseerd op het bedriegen, vernederen en armer maken van talloze groepen in de samenleving. Cynisme is geen makkelijke last om te dragen en vraagt van degenen die die last meetorsen een onwrikbaar zelfbeeld van de winnaar, de onoverwinnelijke *Übermensch*. De cynische verliezer is aan extreem gevaar onderworpen. Dit duidt op één mogelijke verklaring voor de vraag waarom bankiers zich tegenwoordig van het leven beroven: het moment van zelfbewustzijn dat zo af en toe doorbreekt, dat de gapende afgrond laat zien die ze in zichzelf hebben gegraven terwijl ze in een soort moreel vacuüm opereerden.

Uiteindelijk kunnen de zelfmoorden van bankiers worden geïnterpreteerd als een symptoom van de onmacht van de macht. De onmacht heeft in dit geval te maken met het onvermogen om te begrijpen en te veranderen, en het besef dat je onderdeel bent van een dodelijke machine waarvan je kunt profiteren maar die je nooit helemaal onder controle hebt. In de nasleep van de financiële instorting van 2008, waarbij de druk groter is geworden om de superrijken meer belasting te laten betalen, is het de moeite waard om de aandacht te vestigen op de gedachten van een van de rijkste mannen ter wereld over het onderwerp belasting. 'Mijn secretaresse Debbie Bosanek,' aldus Warren Buffett, 'betaalt 35,8 procent belasting over haar inkomen, terwijl ikzelf 17,4 procent belasting betaal.' Bosanek, die al sinds 1993 voor Buffet werkt, voegt hieraan toe: 'Iedereen bij ons op kantoor betaalt een hoger tarief dan Warren.'

De vraag dringt zich op: hoe is het mogelijk dat er sindsdien niets aan het belastingstelsel is veranderd? Waarom betaalt Buffett nog steeds een lager tarief dan zijn secretaresse? Zes

jaar nadat hij campagne had gevoerd met de woorden *Yes We Can* ('Dat kunnen we wel'), is president Obama in 2014 gedwongen te erkennen dat de wereld zeer ingewikkeld in elkaar zit. Beter laat dan nooit. Een legertje advocaten en adviseurs is druk bezig om de belangen van financieel kapitalisten veilig te stellen tegen regelgeving als de Dodd-Frank-wet (bedoeld om verdere financiële crises en meer financiële reddingsoperaties van banken te voorkomen), die consequent wordt geblokkeerd en ondermijnd. Het oneindig complexe systeem maakt een effectieve controle van financiële activiteiten onmogelijk. En de grote banken die bewezen hebben dat ze 'te groot zijn om te falen' zijn ook te groot om te veranderen.

Amsterdam University Press

10. Een bezoek aan Seoul

Luchthaven Incheon

Weken had ik zitten twijfelen. Nadat ik de uitnodiging van de Zuid-Koreaanse uitgever van mijn boeken eindelijk had geaccepteerd, bedacht ik me weer en probeerde ik mijn toezegging in te trekken. De afstand en de klamme hitte van het zomerweer in Seoul stonden me tegen.

Ik stuurde hem een e-mail: 'Ik ben te ziek voor deze reis. Ik heb astma en de lange vliegreis en de drukkende, vochtige hitte zijn slecht voor mijn gezondheid.'

Maar mijn uitgever, die een zeer begripvol man is, hield vriendelijk aan: 'Geloof je echt dat de Noord-Koreanen tijdens jouw verblijf hier een kernbom zullen gooien?'

Door het sarcasme van zijn boodschap kon ik mijn zorgen beter relativeren en besloot ik dan toch om naar Seoul te gaan.

Ik heb er fijne dagen gehad, in de stad waar ik uiteindelijk een inzicht heb gekregen in de woestenij van het heden in haar zuiverste vorm.

Terwijl ik de stad Seoul beleefde, kon ik een blik werpen op de tekens van de stedelijke omgeving, van het dagelijks leven, en heb ik geprobeerd om de nalatenschap van het historisch verleden op de huid van het heden te begrijpen. Aan het einde van de twintigste eeuw, na tientallen jaren van oorlog, vernedering, hongersnood, bombardementen en verwoesting van de steden van dit land, was het fysieke en antropologische landschap gereduceerd tot een soort verwoeste abstractie. Vervolgens zijn in enkele jaren tijd het leven van de mensen en de stad volledig en ingrijpend veranderd door een vorm van hedendaags nihilisme in zijn meest vergaande vorm.

Zuid-Korea is het laboratorium van de door telefonie en het internet verbonden neohumane wereld. Het is de *ground zero* van de wereld, een blauwdruk voor de toekomst van de aarde.

Op luchthaven Incheon kwamen twee organisatoren van mijn lezingen me verwelkomen: kunstenaar en architect Eunseon Park, hoofdredacteur en directeur van het tijdschrift *Listen to the City*, en de jonge academicus Junsung Kim, die visuele kunst studeert in New York City, als stadskunstenaar in Chiang Mai werkzaam is, en af en toe deelneemt aan het culturele leven van de stad van zijn ouders, Seoul.

De luchthaven is op een eiland gebouwd, en de brug loopt pal langs de zee. Vanuit de ramen van de door Kim bestuurde gerieflijke auto keek ik naar het voorbijtrekkende landschap. De schoorstenen langs de hele kustlijn losten op in een mystieke mist, grijs op grijs. De zee had zich teruggetrokken en de bodem was net zo grijs en bruinachtig als de lucht. Abstract grijs. Kalm, intens, hopeloos nam de ultieme abstractie bezit van mij.

Geschiedenis, vernietiging en simulatie

Hoewel het Koreaanse schiereiland in cultureel opzicht werd beïnvloed door de Chinezen, slaagde het erin tot het begin van de vorige eeuw geïsoleerd te blijven van de rest van de wereld.

Toen de wereld in 1919 in Versailles bijeenkwam, was elk land op de conferentie vertegenwoordigd. Zelfs de jonge Vietnamees Ho Chi Minh, die niet persoonlijk aanwezig kon zijn, stuurde een verzoekschrift voor de onafhankelijkheid van zijn land van Frankrijk. Maar Korea werd destijds bezet door het Japanse leger en kon niet deelnemen aan de vergadering. Een Koreaan die aan de Universiteit van Princeton was afgestudeerd en Syngman Rhee heette, wilde naar Parijs afreizen maar kreeg geen paspoort. Na de Tweede Wereldoorlog werd hij de president van het pas onafhankelijk geworden Zuid-Korea.

Het Japanse leger viel het eiland in 1910 binnen. De annexatie markeerde het einde van de Yi (Joseon)-dynastie die het land sinds 1392 had geregeerd. De daaropvolgende bezetting was wreed en erop gericht om de nationale identiteit, de nationale taal en alle vormen van nationale trots weg te vagen. Vanaf 1933

begon het verzet tegen de Japanners met kleinschalige guerrilla-activiteiten langs de grens tussen Mantsjoerije en Korea, die werden aangevoerd door Kim Il-sung en gesteund door het Sovjetleger.

Tijdens de Tweede Wereldoorlog voerden de Japanners een prostitutiesysteem in Korea in dat vergelijkbaar was met het systeem in andere delen van de zogenoemde Sfeer van Gemeenschappelijke Voorspoed van oostelijk Groot-Azië. Troostmeisjes (*ianfu*) werden uit hun huis ontvoerd, of meegelokt met de belofte dat ze werk zouden krijgen in een fabriek of restaurant, en vervolgens gedwongen tot seksuele slavernij.

Na de uiteindelijke nederlaag van de Japanners werd het land verdeeld in een noordelijke entiteit die werd bezet door de sovjets en werd geregeerd door Kim Il-sung, en een zuidelijke entiteit die werd bezet door de Verenigde Staten, waarover Syngman Rhee de scepter zwaaide.

Een nieuwe oorlog was onvermijdelijk en brak dan ook uit in juni 1950. De drie erop volgende jaren waren jaren van wreedheden tegen burgers, verwoestende bombardementen, massale sterfte van de honger en talloze oorlogsdoden. Na de wapenstilstand van 1953 kwam het land in een toestand van extreme armoede de oorlog uit en werd het verdeeld in twee staten. Beide staten kenden in 1960 een wrede dictatuur. Kim Il-sung heerste over het Noorden, terwijl Park Chung-hee, een generaal die met de Japanners had gecollaboreerd, over het Zuiden heerste.

Terwijl zowel Noord-Korea als Zuid-Korea van de grond af aan met de wederopbouw begon, kwamen er twee verschillende simulaties tevoorschijn uit het uitgewiste verleden: de *Juche*-simulatie van Kim Il-sung, een soort mystiek communisme met een hypernationalistische ondertoon, en het snelle industrialisatieproces van Park, dat in Zuid-Korea tot de langdurige groei heeft geleid die het land nu het op tien na meest geïndustrialiseerde land ter wereld maakt.

Ik spreek van twee simulaties, omdat zowel Kim Il-sung als Park Chung-hee zich de toekomst voorstelde op een manier die

was gebaseerd op de simulatie van een verdwenen identiteit van het Koreaanse volk.

Simulatie is een kopie die geen prototype heeft, de imitatie van iets dat niet bestaat en dat nooit heeft bestaan, behalve in het hoofd van de simulator. De simulatie van het Noorden is het verplichte vertoon van gelukkig zijn en de viering door de bevolking van de glorieuze prestaties van de halfgoden die het land leiden, de onsterfelijke stichter des vaderlands Kim Il-sung, zijn zoon en zijn neef. Het is niet alleen maar propaganda; het gaat dieper dan dat en het gaat verder dan dat. Het is het dagelijkse scenario waarin ieder zijn of haar leven moet leiden.

De simulatie van het Zuiden is een computerondersteunde simulatie, een soort digitaal tweede leven dat het eerste heeft opgeslokt en de hele ruimte bezet van de verbeelding en communicatie. Samsung heeft niet alleen de fysieke kenmerken van het land opnieuw ontworpen, maar ook iedereen in het land een cellulair instrument gegeven om zich te oriënteren in een land dat slechts de projectie van de kaart is.

Terwijl de familie en respect voor de ouders de traditionele hoekstenen van het oude confucianisme waren, kwam er in Noord-Korea een nieuwe notie van familie op: het werkcollectief, de partij, de nationale staat, die onderworpen waren aan het onbetwistbare gezag van een nieuwe vaderfiguur, de Grote Leider, de Suryong. Volgens de *Juche*-ideologie die door Kim Il-sung is uitgedacht,

is de Suryong het onfeilbare brein van het levend lichaam, en kan aan de massa hun leven worden geschonken in ruil voor hun trouw aan hem, en is de Partij het zenuwstelsel van dat levend lichaam.

Om deze begrippen in het hoofd van de bevolking te hameren moet iedereen er dagelijks op studeren. De dag begint om acht uur 's ochtends met een studiesessie van een uur onder leiding van een partijfunctionaris. Vervolgens begint het

werk, dat doorgaat tot acht uur 's avonds, waarna er een sessie collectieve discussie en zelfkritiek wordt gehouden tot tien uur 's avonds.¹

Wat als eerste in mijn hoofd opkomt wanneer ik me probeer voor te stellen hoe het dagelijks leven in Noord-Korea eruitziet – wat Adam Johnson ook doet in zijn interessante boek *Gestolen Leven* – is een kleurloze versie van de film *The Truman Show* van Peter Weir: zwarte, witte en grijze verplichte vertoningen van geloof, vertrouwen en enthousiaste deelname aan de gemeenschappelijke patriottische onderneming.

In het Zuiden is het vertoon van gelukkig zijn minder verplicht dan in het communistische paradijs in het Noorden. Maar omdat de zuidelijke simulatie is gebaseerd op de militaristische toepassing van het economisch credo, is laten zien dat je gelukkig bent wel sterk aan te raden voor iedereen die wil slagen in het enige spel dat telt: het rijkdomspel, natuurlijk.

Terwijl het Noorden bewegingsloos lijkt te zijn, bevroren in de herhaling van rituelen die al hun betekenis verloren hebben maar die nog altijd onveranderlijk opgevoerd moeten worden, is er in de Zuid-Koreaanse politiek de afgelopen decennia wel wat veranderd. Na twee decennia van militaire dictatuur, de Kwangju-opstand van 1980, en verkiezingen die de politieke elite hebben vernieuwd, kent Zuid-Korea nu een periode van democratische transformatie, die wordt gesteund door de economische explosie van de elektronische revolutie, zowel in de industrie als in het dagelijks leven. Toch blijft voor een samenleving die het grootste deel van haar traditionele fysieke en culturele landschap heeft verloren, het economisch credo de gemeenschappelijke grond om zich mee te identificeren.

1 Bertil Lintner, *Great Leader, Dear Leader*, p. 47.

De volmaakt recombinante stad

Hangul, het Koreaanse alfabet dat in de vijftiende eeuw werd uitgevonden door King Sejong, lijkt een van de redenen van het recente economische succes van het land te zijn. Het is het enige schrift ter wereld waarvan de naam van de bedenker en de datum van de uitvinding precies bekend zijn. King Sejong, de vierde monarch van de Joseon-dynastie, was een verlicht despoot die een instrument wilde ontwikkelen waarmee de mensen hun kennis van de wetten konden vergroten. Hij gaf opdracht tot de ontwikkeling van het *Hunminjeongeum*, tegenwoordig Hangul genoemd, een alfabet dat is bedoeld om de klanken van de gesproken taal zo eenvoudig mogelijk in schrift te vertalen.

De aristocratische elite van het koninkrijk en de hoffunctionarissen waren in cultureel opzicht beïnvloed door de Chinezen en zagen niets in de afkondiging van een nationaal alfabet, bang als ze waren dat het gewone volk een bedreiging voor hun macht zou kunnen gaan vormen. Ondanks de tegenstand van de bevoorrechte klasse verspreidde het Hangul zich onder de bevolking, vooral onder vrouwen, en aan het begin van de twintigste eeuw had het het Chinese logografische schrift volledig vervangen.

Volgens veel linguïsten en antropologen is het vermogen van de Koreanen om digitale teksten sneller dan alle andere landen ter wereld over te dragen een effect van het Hangul-schrift, dat zeer geschikt is voor de digitale technologie.

In tegenstelling tot andere alfabetische schriftsystemen heeft het Hangul een even aantal klinkers en medeklinkers. Bij het ontwerpen van een toetsenbord is het daardoor mogelijk om de klinkers en medeklinkers symmetrisch te ordenen, en veertien toetsen toe te kennen aan de medeklinkers links en twaalf toetsen aan de klinkers rechts. Het toetsenbord van een mobiele telefoon heeft veel minder toetsen dan het toetsenbord van een computer, maar omdat er maar acht basisletters in het Hangul zijn voordat je er een streepje aan toevoegt of

letters combineert, is het versturen van sms'jes via de mobiele telefoon in het Hangul makkelijker en toegankelijker dan bij andere alfabetten. De grootste producenten van mobiele telefoons in Korea hebben de basisbeginselen van het Hangul toegepast bij hun tekstinvoermethoden.²

Toen ik de kunstgalerieën en musea verkende en eens goed keek naar de gezichten van de jongeren – hun tekens en gebaren, en de ironische uitspraken op hun T-shirts ('Ik ben makkelijk maar te druk voor jou') – was ik onder de indruk van de grote rol die design speelt in de hedendaagse visuele omgeving van Seoul. De sporen van het traditionele leven zijn verborgen en ingehaald door de nieuwe ontwerpen van het leven. De sociale communicatie is door de smartphone grondig herontworpen. De waarneming is door schermen in alle maten grondig herontworpen.

De meeste mensen kijken onophoudelijk op het scherm van hun mobieltje. In het land van Samsung en LG ben je permanent verbonden, of je nu op straat loopt of in een café zit of op de ondergrondse wacht. Handen zijn constant in de weer met smartphones en tablets, vingers maken eindeloze draaikolken terwijl ze over het scherm glijden.

Terwijl ik op een bankje in een park zat, keek ik naar een groepje van drie jonge meisjes die onder een boom stonden en ieder op hun eigen telefoon keken, en foto's van de omgeving en van zichzelf maakten om de resultaten vervolgens aan elkaar te laten zien. Glimlachen naar de camera. Stilstaan zonder iets te zeggen.

Overall zie je schermen: grote schermen op de muren van wolkenkrabbers, middelgrote schermen in de hallen van treinstations. Maar de kleine privéschermen van de smartphone eisen de onverdeelde aandacht op van de passerende horden, terwijl ze met gebogen hoofd kalm en in stilte door de stad schuifelen.

Na de kolonisatie en de oorlogen, na de dictatuur en de hongerdood is de Zuid-Koreaanse geest, bevrijd van de last van

² *Korea's Unique Alphabet*, p. 62.

het natuurlijke lichaam, soepel de digitale sfeer binnengegaan; hij heeft dit zo te zien met veel minder culturele weerstand gedaan dan welke andere bevolkingsgroep ter wereld ook. Dit is volgens mij de belangrijkste reden van de ongelooflijk grote economische prestaties die dit land in de jaren van de elektronische revolutie heeft laten zien.

In een culturele ruimte die reeds is uitgehold door militaire en culturele agressie wordt de Koreaanse ervaring gemarkeerd door een extreme mate van individualisering en tegelijkertijd door de ultieme immateriële bekabeling van de collectieve geest. Het individu is een glimlachende, eenzame monade die door de stedelijke ruimte loopt in een tedere, continue interactie met de foto's, de tweets, de games die uit een persoonlijk schermpje stralen. De sociale relatie is getransformeerd tot een bekabeld met elkaar verbonden zijn, en de bijbehorende regels en procedures liggen verborgen in de gecodeerde linguïstiek van het web. Het organisme, dat volmaakt geïsoleerd en volmaakt aangesloten op de kabels is, wordt een soepele interface van de stroom. Om toegang te krijgen tot de interactie moet het individu zich aanpassen aan het format, en de dingen die ze de wereld insturen moeten verenigbaar zijn met de code.

Woestijnvorming

In de volmaakt recombinante stad wordt de ondergrondse beschermd tegen zelfmoordpogingen. Langs het hele spoorrailtraject zijn muren van transparant materiaal opgetrokken. De trein stopt en de deuren openen zich in een tunnel van kristal.

Toch is het aantal zelfmoordgevallen in Zuid-Korea de afgelopen dertig jaar verviervoudigd. Van 6,8 op de 100.000 mensen in 1982 tot 28,4 op de 100.000 in 2011. Zuid-Korea heeft nu het hoogste percentage zelfmoorden van alle OESO-landen, gevolgd door Hongarije (19,8), Japan (19,7) en Finland (17,3), en het op twee na hoogste ter wereld.

Misschien is de verklaring voor zo'n zelfmoordepidemie onder het Zuid-Koreaanse volk te vinden in hun recente geschiedenis. Nog maar twee generaties geleden was de hongerdood een ervaring die veel en vaak voorkwam in het land. Vervolgens bereikte Zuid-Korea in slechts twee generaties tijd hetzelfde welvaarts- en consumptiepeil als de meest ontwikkelde landen in het Westen. Maar de prijs die voor deze drastische verbetering is betaald is dat het dagelijks leven steeds meer een woestijn wordt, en dat er een hyperversnelling van ritmes, een extreme individualisering van de levensloop en een ongebreidelde concurrentie op de arbeidsmarkt plaatsvindt. Ook neemt de bestaansonzekerheid toe, vooral onder jongeren. De kosten van het onderwijs stijgen nu de neoliberale hervorming van het universitair onderwijs wordt doorgevoerd. Steeds meer jongeren moeten geld van de bank lenen om te kunnen trouwen en een huis te kopen. Nog meer jongeren moeten zich in de schulden steken om hun studie te kunnen betalen. De ooit zo sterke arbeidersbeweging wordt steeds zwakker en het maatschappelijk verzet is versnipperd en geïndividualiseerd. Die zeldzame keren dat arbeiders zich verzetten zijn hoofdzakelijk een moreel vertoon van woede en symbolische actievormen. Huisuitzettingen zijn een bekend verschijnsel geworden op het grondgebied van de metropool, nu mensen worden gedwongen om hun huis te verlaten en winkeltjes wordt opgedragen om plaats te maken voor de investeringen in de bouw van grote ondernemingen en modieuze nieuwe gebouwen.

De Koreanen zijn opgerezen uit een toestand van zo'n grote armoede dat het bijna ondenkbaar wordt om bezwaar te maken tegen de nieuwe werkelijkheid. Vergeleken met de leefomstandigheden van hun grootouders zou de huidige vervreemding een redelijke prijs zijn om te betalen: het hightechkapitalisme verlangt vanzelfsprekend een steeds grotere productiviteitsstijging en een continue intensivering van het werkritme.

Maar voor sommige mensen is de huidige vervreemding niet minder hels dan de ellende uit het verleden. Het landschap dat

steeds meer een woestijn geworden is en het emotionele leven dat steeds meer virtueel aan het worden is convergeren en leiden bij de bevolking tot enorme eenzaamheid en wanhoop waartegen moeilijk bewust in opstand te komen is. Als het organisme eenmaal volmaakt compatibel en recombinant is gemaakt, is het geweldig efficiënt op het gebied van de technoproductie, maar is het ook enorm broos. Isolatie, concurrentie, een gevoel van zinloosheid, gedwongen worden en falen zijn de erfenis hiervan. 28 op de 100.000 mensen slagen in hun poging om hieraan te ontsnappen, en nog veel meer mensen proberen dat te vergeefs.

Sujonomo N

Het doel van mijn bezoek aan Seoul was een workshop die werd georganiseerd door de groep kunstenaars-activisten Sujonomo N, en een door mijn uitgever georganiseerde bijeenkomst aan de universiteit met een groep studenten en onderzoekers.

Een van de redenen van mijn aarzeling om naar Seoul te gaan was een morele overweging. Welk recht heb ik om mijn huidige pessimisme te exporteren naar een plaats die ik niet ken, en in het bijzonder naar mensen die zo vriendelijk zijn om naar me te luisteren? Welk recht heb ik om deze activisten, filosofen en kunstenaars te ontmoeten van wie ik de huidige activiteiten niet ken, en dan tegen hen te zeggen dat ik zelfmoord als de meest veelzeggende politieke daad beschouw?

Toen ik in Seoul aankwam, verbaasde en verraste mijn gastheer mij echter door mijn verwachtingen in de war te sturen en door de termen van mijn filosofische voorstel zelf te veranderen.

De deelnemers aan de Sujonomo N-workshop vormden een buitengewoon heteroog gezelschap. Er zaten enkele hoogleraren en onderzoekers aan verschillende universiteiten in de stad bij, er zaten kunstenaars en architecten bij, en ook enkele heel jonge studenten. Er zat ook een bekende filosoof bij die tijdens de jaren van de dictatuur in de gevangenis had gezeten, een kenner van de Russische literatuur, een charmante docent

oude literatuur die na zijn pensionering op het platteland was gaan wonen om planten en voedsel te kweken, een katholieke geestelijke, een anarchist, een boeddhist en de eigenaar van een tankstation in een voorstad.

Toen de mensen werd gevraagd wat ze deden, omschreven enkele van hen zich als onafhankelijke onderzoekers die Sujonomo N beschouwden als een plaats waar hun onderzoek verder kon worden ontwikkeld en openbaar kon worden gemaakt. Zoals in veel andere landen in de wereld is het door het proces van neoliberale privatisering van het universitair stelsel momenteel voor steeds meer mensen moeilijk om te studeren en onderzoek te doen. Jongeren verlaten steeds vaker voortijdig de universiteit – die steeds duurder wordt en ook steeds nuttelozer om werk te vinden – en scheppen plekken voor zelfonderwijs en onafhankelijk onderzoek. De mensen van de Sujonomo N-groep ontmoeten elkaar regelmatig op twee plaatsen in een populair gebied in Seoul. De ene is een plaats om te wonen en samen te eten, de andere is een plaats voor culturele activiteiten en bijeenkomsten. Ze eten 's avonds samen, doen aan yoga en luisteren naar muziek, en ze nemen elke dag deel aan seminars over verschillende onderwerpen. In de week van mijn workshop waren andere groepen bezig met de studie van een boek over seksualiteit van Michel Foucault en het denken van Walter Benjamin, en was een andere workshop gewijd aan wiskundige problemen in de computerwetenschap.

Dit zijn niet het soort naïeve activisten die bevestigd willen worden in hun rotsvaste overtuiging dat de massa aan de winnende hand is en het keizerrijk zal worden verslagen. Sommigen van hen hebben de afgelopen decennia deelgenomen aan de arbeidersstrijd, anderen protesteren nu tegen de verwoesting van de resten van het natuurlijke landschap, weer anderen veroordelen actief en publiekelijk de dagelijkse huisuitzettingen – maar tegelijkertijd lijken ze zich volledig bewust van de desintegratie van de verwachtingen van de moderniteit.

Hoewel ik aan mijn ervaring van Seoul het gevoel had overgehouden dat ik de laatste halte van de hedendaagse hel had bereikt, leerde ik door mijn ontmoetingen met de mensen van Sujonomo N inzien dat er zelfs in de hel geweldige mensen zijn en aardige plekken om te ontspannen en plezier te hebben. Sterker nog, we worden niet gedwongen om te buigen voor het geweld om ons heen en ons te conformeren aan de triestheid om ons heen. Hoewel mijn vrienden van Sujonomo N leven met de constante dreiging van een kernaanval door een tiran die slechts enkele kilometers verder in de stad Pyongyang woont, hoewel ze worden bedreigd met de ultieme woestijnvorming die door de tirannen van het financieel kapitalisme wordt aangericht, lijken ze zich bewust van het feit dat alleen ons besef van vriendschap en het uitvoeren van gemeenschappelijke onderzoeksprojecten ons autonomie kan geven, waardoor we de voorwaarden kunnen scheppen voor een renaissance na de apocalyps die we momenteel ondergaan.

11. Wat moeten we doen wanneer we niets kunnen doen?

‘Waarom heb ik zo’n afschuwelijk boek geschreven?’ vroeg ik me plotseling af toen ik aan het einde van dit verhaal was gekomen. Waarom had ik al dat vreselijke materiaal, al die deprimerende dingen doorgenomen?

Misdaad, massamoord, zelfmoord, dat zijn geen onderwerpen voor een opgewekte kerel.

Ik ben geen ziekelijk iemand, ik hou niet van dit soort pornografie. Toch ben ik aan het einde van de zomer van 2012 bijna koortsachtig aan deze tekst gaan schrijven, halfbewust, meegesleept door een soort opwinding en nieuwsgierigheid en in de eerste plaats voortgestuwd door de perceptie dat er hier, in deze donkere onderwerpen, iets zit dat eigen is aan onze tijdgeest.

Heb ik dit boek dan geschreven om publiekelijk de nihilistische effecten te willen veroordelen die de alomtegenwoordige concurrentie en agressiviteit teweegbrengen in de hedendaagse psychosfeer? Ja en nee. Het is niet echt mijn doel om de wandaden van de neoliberale theologie en het kapitalistisch absolutisme publiekelijk te veroordelen.

Sterker nog, dit soort publiekelijke veroordelingen heeft zelden nut.

Het kwaad dat het financieel kapitalisme aanricht in het leven van de werkende mens is grotendeels bekend, en het levert doorgaans weinig op om te waarschuwen voor dit soort rampen. Mensen weten immers al dat hun welzijn wordt bedreigd en hun levensstijl achteruitgaat zolang de motor van het financieel kapitalisme op volle toeren blijft draaien tegen de belangen van de samenleving als geheel in. Wat ze niet weten is hoe ze deze verwoestende trein tot stilstand moeten brengen, nu alle traditionele vormen van protest en manieren om je democratisch uit te drukken zijn geneutraliseerd.

Een publieke veroordeling voedt dus alleen maar de frustratie en leidt nergens toe.

In plaats van een publieke veroordeling hebben we een vluchtstrategie nodig.

Precaire ethiek

Toen ik ervan overtuigd begon te raken dat de politiek niet in staat is om doeltreffend tegenstand te bieden aan deze financiële agressie, begon ik na te denken over de vraag wat er gedaan *moet* worden wanneer niets gedaan *kan* worden.

Nauwkeuriger geformuleerd: wat voor soort ethische houding zouden we moeten aannemen nu de voorwaarden voor ethisch gedrag opgeheven lijken te zijn, nu de fundamenteen van de economische waarde, die vroeger voorspelbaar waren, willekeurig zijn geworden en de speelbal van willekeurige besluiten?

Ethiek was vroeger gebaseerd op de nabijheid van de ander. Voor ethisch gedrag was per definitie solidariteitsbesef nodig, de perceptie dat je tot een gemeenschap behoorde, een grondgebied, dat je een gemeenschappelijke lotsbestemming had en streefde naar de gemeenschappelijke zoektocht naar een gezamenlijke toekomst.

Maar wat gebeurt er als de sociale relatie over het algemeen de vorm van een concurrentieverhouding aanneemt, en de perceptie van de ander onstoffelijk, functioneel en puur operationeel wordt? Wat gebeurt er als elke relatie in wezen onzeker wordt?

Omdat onzekerheid duidt op willekeurigheid, niet-duurzaamheid en instabiliteit, kan het lijken alsof het leven van de mens op aarde in wezen altijd al onzeker is geweest en dat tijdens de evolutie van de mens brute kracht altijd al de enige manier is geweest om besluiten te nemen en de enige grondslag waarop de maatschappelijke orde berust. Daardoor zou het kunnen lijken alsof alleen religieuze overtuigingen een grens zouden kunnen stellen aan het wrede recht van de sterkste,

volgens ethisch gedrag dat is gebaseerd op de morele wet die uit God voortkomt.

En toch streefde het project van de moderne ethiek ernaar om een alternatief te zoeken voor zowel de zuivere, brute kracht als de theologie. De grondslagen ervan zijn gevestigd door de protestantse bourgeoisie toen de economie de theologie ging vervangen als de bron van de wet. Privé-eigendom, gelijke rechten, betaalde arbeid (allemaal basisbeginselen van de bourgeoisbeschaving) waren beginselen die op de een of andere manier waren gebaseerd op het algemeen belang: uitbreiding van de gemeenschap, groei van de productie en een toename van de consumptie. Ethische waarden en het algemeen belang van de territoriale gemeenschap waren met elkaar verbonden. Hard werken verdiende het om beloond te worden, niet alleen vanwege de veronderstelde inherente waarde ervan, maar ook omdat het belonen van werk de enige manier was om een gevoel van verantwoordelijkheid in de hele samenleving te kweken. Verantwoordelijkheid betekende respect voor het algemeen belang.

Toen het financieel kapitalisme de productie vervolgens eenmaal had gedeterritorialiseerd en de bron van macht zelf willekeurig had gemaakt, verdwenen de algemeen aangehangen voorwaarden voor ethisch gedrag. De schommelingen op de financiële markt hebben weinig te maken met verantwoordelijk gedrag van de belanghebbenden; integendeel, financiële winsten hangen steeds vaker af van de schending van het algemeen belang, zoals bij de recente Amerikaanse crisis in de rommelhypotheken en bij talloze andere gevallen van een financieel bankroet.

De moderne vooruitgang was in wezen gericht op het terugdringen van de afhankelijkheid van het menselijk leven van de onvoorspelbaarheid van de natuur, en de sociale instituties waren bedoeld om de burger te beschermen tegen de grillen van de markt. Sinds het einde van de negentiende eeuw is de invoering van garanties voor werk(nem)ers en burgers een van de belangrijkste zaken waarmee progressieve staten zich bezighouden.

Iedereen weet dat de natuur niet goedaardig is en dat de jungle niet veilig is, vooral voor die dieren die niet van nature agressief zijn. Iedereen weet dat het leven genadeloos is en dat de tijd wordt getekend door de entropische wet van verval, verlies, ziekte en dood. Daarom heeft de mens dat ding in het leven geroepen dat de samenleving heet, net als al die andere instituties die ons zouden moeten beschermen tegen de hardheid van het leven. Daarom heeft de mens wetenschappelijke kennis en technologie ontwikkeld. Maar pas wanneer mensen een redelijke mate van bescherming kunnen verwachten tegen de ellende en het geweld van de economie, pas dan kunnen ze van het leven genieten.

Vervolgens kwam Margaret Thatcher, die verklaarde dat de samenleving niet bestaat en dat er alleen maar individuen zijn die vechten om te overleven. Plotseling was Darwins beschrijving van het functioneren van de natuur een politieke agenda geworden. In de wereld die Darwin beschrijft overleven sterke individuen en gaan zwakke individuen ten onder. Dit is de wrede wet van de natuurlijke evolutie. Het is ook de wet waartegen het moderne project van de beschaving mensen heeft proberen te beschermen.

De wreedheid van de natuur is in de laatste decennia van de twintigste eeuw teruggekeerd en heeft uiteindelijk aan het begin van de nieuwe eeuw gezegevierd. De natuur, die door een allesverterende industriële groei werd uitgebuit en onderworpen, keert nu terug in haar meest angstaanjagende vorm.

Bestaansonzekerheid is de woestenij van de wereld die weer de vorm van een jungle heeft aangenomen.

Op het terrein van de arbeid betreft de bestaansonzekerheid de opheffing van regels die de verhoudingen tussen de werk(nem)ers en het kapitaal bepalen, en in het bijzonder van de contractuele garanties over de duur en vastigheid van de baan. Door de verbreiding van de informatietechnologie wordt het mogelijk om dit alles op losse schroeven te zetten. Wanneer de productie van goederen de productie van informatie wordt en het netwerk de sfeer wordt van de hercombinatie van productieactiviteiten die plaatsvinden in verre plaatsen en op andere tijdstippen, dan

heeft de kapitalist niet langer meer de behoefte om het hele leven van de werk(nem)er te kopen; hij heeft alleen behoefte aan tijdsfragmenten. De genetwerkte machine pikt onophoudelijk fragmenten informatietijd op uit de zee van het sociale leven en de intelligentie en hercombineert ze. Op die manier dringt de bestaansonzekerheid alle ruimten van het sociale leven binnen, en doordringt ze de verwachtingen en emoties van het individu, van wie de tijd gefragmenteerd, gefractaliseerd en gecellulariseerd is.

Dit is de toestand waarin we aan het begin van de nieuwe eeuw leven.

De ethische grondslag van het moderne sociale landschap was gebaseerd op het verantwoordelijkheidsgevoel van de bourgeoisieklasse en de onderlinge solidariteit tussen de arbeiders. De protestantse bourgeois moest verantwoording afleggen aan God en aan de territoriale gemeenschap die zijn voorspoed mogelijk maakte. De arbeiders vormden een front met hun collega's doordat ze zich ervan bewust waren dat ze dezelfde belangen hadden.

Deze ethische grondslagen van de moderne ethiek zijn allebei verdwenen. De postbourgeois kapitalistische klasse voelt zich niet verantwoordelijk voor de gemeenschap en het grondgebied, omdat het financieel kapitalisme totaal gedeterritorialiseerd is en geen belang heeft bij het toekomstige welzijn van de gemeenschap. Aan de andere kant hebben de werk(nem)ers van het post-Ford-tijdperk niet meer dezelfde belangen als hun collega's, maar worden ze juist gedwongen om elke dag met de andere arbeiderskrachten te concurreren om een baan en een loon in de gedereguleerde arbeidsarena. Binnen het kader van deze nieuwe (baan)onzekere organisatie van de arbeid wordt het moeilijk om solidariteit op te bouwen.

Sociale bewegingen hebben de afgelopen dertig jaar geprobeerd om opnieuw de voorwaarden in te stellen voor een moderne ethiek en om opnieuw de waarden te bekrachtigen die de grondslagen van de bourgeoisbeschaving vormden: democratie, baanzekerheid en respect voor de wet.

Zonder succes.

Terwijl de neoliberale golf, die profiteerde van de nieuwe, op technologie gebaseerde levensstijlen, de culturele en politieke verwachtingen ingrijpend aan het veranderen was, was links bezig met het verdedigen van de ethische regels uit het verleden en de gevestigde politieke instituties. Doordat links naar een inherent conservatief standpunt werd gedreven, verloor het zijn karakter en zijn identiteit.

Maar nu is het dan toch kristalhelder: het verzet is voorbij. Het kapitalistisch absolutisme zal niet worden verslagen en de democratie zal nooit in ere worden hersteld. Het spel is uit.

Wat zal het volgende spel worden?

Het volgende spel

Ik denk dat het volgende spel over neuroplasticiteit zal gaan. Het in kaart brengen van de hersenactiviteit gaat de komende decennia de belangrijkste taak van de wetenschap worden, terwijl de bedrading van de activiteit van het collectieve brein de voornaamste taak van de technologie zal worden. Het nieuwe alternatief zal op dit niveau opduiken, tussen de ultieme automatisering van het collectieve brein en de bewuste zelforganisatie van het algemeen intellect.

Cognitief werkers – vooral wetenschappers, kunstenaars en ingenieurs – zullen de voornaamste actoren in dit nieuwe spel zijn. In de tussentijd moeten we de lijnen van een nieuwe ethiek schetsen om onze menselijkheid te kunnen behouden tijdens het verloop van de transhumane overgang.

Dit is de horizon van het volgende alternatief: het wordt óf een nieuwe vorm van ultiem neurototalitarisme, óf een nieuwe vorm van transhumaan humanisme. Zal het algemeen intellect ondergeschikt worden gemaakt aan de automatische machine, en zullen de operationele hersenen van individuen met elkaar worden verbonden zodat die geen enkele vrijheid en eigen aard meer kennen? Of zal de bewuste combinatie van sensibele en

sensitieve singulariteiten in staat zijn om zich te organiseren, en wegen te vinden om met elkaar te sympathiseren, te delen en samen te werken?

Zal het algemeen intellect permanent worden gecodificeerd door de matrijs en in een genetwerkte zwerm worden veranderd, of zal het algemeen intellect in staat zijn om zich opnieuw te verbinden met zijn sociaal lichaam, en de voorwaarden scheppen voor autonomie en onafhankelijkheid van de matrijs?

Het belangrijkste strijdtoneel gaat de mentale activiteit worden. De organische hardware, de hersenen, en de cognitieve software van de mentale activiteit gaan de cruciale pleisterplaats worden van intellectueel onderzoek en politiek conflict.

In april 2013 kondigde president Obama aan dat het onderzoeksproject *Brain Activity Mapping* het komende decennium de belangrijkste wetenschappelijke investering in de Verenigde Staten zal zijn.

Op dit moment kunnen wetenschappers aan de hand van elektroden de activiteit van één enkel neuron nauwlettend volgen. Met functionele MRI (*magnetic resonance imaging*) en vergelijkbare technieken kunnen ze het hele brein in actie zien. Maar het middengebied ontsnapt aan de nieuwsgierigheid van de onderzoeker: hoe werken neuronen samen in netwerken? Wat gebeurt er als er kortsluiting in het hoofd optreedt?

Na het screenen en in kaart brengen van het menselijk genoom, de grote wetenschappelijke onderneming van de jaren negentig, kan het screenen en in kaart brengen van de hersenen nu worden opgevat als een ingang tot de analyse van CDNpA, ofwel *consciously designed neuroplastic adaptation* ('bewust ontworpen neuroplastische aanpassing').

CDNpA zal de komende twintig jaar het toneel van strijd, verbeeldingskracht en experimenteren worden.

Wie zal de primaire actor in dit proces zijn? Het empathische net van de autonome organisatie van cognitief werkers of de matrijs van het biofinancieel kapitalisme?

Het alternatief dat we ons voor de toekomst kunnen voorstellen is daarom een keuze tussen de onderwerping van de geest

aan de regels van de mondiale neuromachine volgens het concurrentiebeginsel van de kapitalistische economie óf de ontwarring van de autonome potentie van het algemeen intellect.

Het transformatieproces verschuift nu van het terrein van de politieke besluitvorming naar de conceptuele en praktische sfeer van de neuroplasticiteit.

De hersenmutatie die eraan zit te komen kan worden omschreven als een krampachtige poging om weerstand te bieden aan de omringende chaotische infosfeer en om de relatie tussen de infosfeer en het brein te reframen. Het sociale brein is genoodzaakt om het hoofd te bieden aan traumatische verschijnselen. Niet alleen de psychische dimensie van het onbewuste is verstoord, ook het weefsel van het zenuwstelsel zelf is onderhevig aan trauma, overbelasting en ontkoppeling. De aanpassing van het brein aan de nieuwe omgeving gaat gepaard met enorm veel lijden, een storm van geweld en gekte.

Mijn vraag is: speelt het bewustzijn een rol in dit mutatieproces? Werkt de verbeelding bewust in op het neuroplastische proces? Kan het bewuste organisme iets doen wanneer het in een kramp is komen te zitten?

Verbeeldingskracht is het vermogen om de grenzen van de taal te kunnen overschrijden, het vermogen om de imaginaire fragmenten (en ook conceptuele en linguïstische fragmenten) die we verzamelen uit onze ervaring met het verleden op een nieuwe manier bij elkaar te zetten. De verbeeldingskracht haalt fragmenten uit de opslagplaats van ons geheugen, die in feite geen opslagplaats is maar een dynamische machine waarmee we die fragmenten opnieuw kunnen bewerken. Vervolgens trekt de verbeeldingskracht nieuwe grenzen en ontwerpt nieuwe vormen, en door dit proces van opnieuw ontwerpen zijn we in staat om een nieuwe horizon te zien en een wereld te projecteren die we nog niet eerder hadden gezien.

Wat is dus de uiteindelijke reden waarom ik zo'n afschuwelijk boek heb geschreven? Ik heb dat gedaan omdat ik op zoek ben naar een ethische methode om ons te kunnen terugtrekken uit de huidige barbaarsheid, en tegelijkertijd wil ik een manier

vinden om de nieuwe ethische waarden te interpreteren die de barbaarsheid momenteel voortbrengt.

Hoe kunnen we menselijk blijven, hoe kunnen we van solidariteit spreken en tegelijkertijd het ontruimde en ineffectieve terrein van de politieke actie verlaten?

Donkere Zeitgeist

Het is niet moeilijk om in de hedendaagse esthetische productie de tekenen van een soort donkere Zeitgeist te zien.

Zeitgeist, de geest van de tijd, betekent de waarneming van de dingen die op handen zijn.

Als we naar recente narratieve werken kijken, vinden we overal dezelfde verbeelding dat er geen uitweg is. Kunst, poëzie, vertellingen, muziek, film en de algehele esthetische semiose van onze tijd schetsen een landschap van dreigende duisternis: sociale de-evolutie, fysiek verval en neurototalitarisme.

The Hunger Games, een film van regisseur Gary Ross, is een enorme kaskraker; de eerste film sinds *Avatar* die in Noord-Amerika vier weekenden op rij de hoogste bezoekersaantallen trok. Miljoenen jongeren over de hele wereld hebben deze film gezien. En miljoenen jongeren hebben de boeken van Suzanne Collins gelezen.

Ik ben naar de film gaan kijken, deel 1 en deel 2. Daarna heb ik het derde boek van de trilogie gelezen, *Mockingjay*.

Vond ik *The Hunger Games* goed? Nou, dat weet ik nog niet.

Het is zeker zo dat de film me diep heeft geraakt. Ik hoef de plot waarschijnlijk niet nog eens samen te vatten, omdat de meeste mensen de film wel kennen. In enkele woorden dan maar: de nieuwe beschaving van Panem is gebaseerd op grootschalige slavernij, militair geweld en de privileges van een kleine minderheid die in de hoofdstad woont. Elk jaar neemt het leger uit elk district van het land twee jongeren gevangen, en de tributen (zo worden ze genoemd) worden naar de hoofdstad gebracht en gedwongen om te vechten tijdens de Hongerspelen,

waarvan op tv uitgebreid verslag wordt gedaan. Slechts 1 van deze 24 tributen mag in leven blijven: de winnaar.

De populariteit van de serie kan worden toegeschreven aan de doeltreffendheid van deze metafoor voor de wereld waarin we in de voorspelbare toekomst leven; een wereld waarin concurrentie, gewelddadigheid en eenzaamheid de enige regels zijn.

De roman gaat over de strijd om zelfbehoud waarmee het volk van Panem in zijn districten geconfronteerd wordt. De jaarlijkse spelen zijn de climax en de algehele metafoor voor dit postgeciviliseerde land.

Wat is de boodschap die de auteur wil overbrengen? Wat is de boodschap die de kijkers meekrijgen? Donald Sutherland, die de rol van de president van dit ultratotalitaire systeem magnifiek speelt, heeft in een interview gezegd dat de film moet worden gezien als een publieke veroordeling van de hedendaagse maatschappelijke ongelijkheid. Maar volgens mij heeft de film helemaal geen politieke bedoelingen en (ook) een ethische invalshoek lijkt er niet achter te zitten. Auteur Suzanne Collins en regisseur Gary Ross weten dat hun publiek niet met maatschappelijk georiënteerde verwachtingen naar de film komt kijken. Het draait niet om klassenhaat. Het draait om hulpeloosheid. Het draait om hopeloosheid.

Ik heb wat rondgezworven in de blogosfeer van *The Hunger Games* en met studenten over de film gepraat, en mijn conclusie is dat de film de stemming weet te vangen van de overgrote meerderheid van de (bestaans)onzekere generatie; een generatie die de werkelijkheid klakkeloos accepteert omdat ze zeer cynisch is over de mogelijkheid van een alternatief. Omdat de enige verbeelding van de toekomst dystopisch is, is dystopia de wereld waarin we binnenkort zullen leven. De enige conclusie is: laten we proberen de Hongerspelen te winnen, maar laten we er rekening mee houden dat we het onderspit zullen delven.

A Touch of Sin, een film van regisseur Jia Zhangke uit 2013, kan worden beschouwd als een overzicht van het onzekere bestaan van Chinese werk(nem)ers. De film, die door Takeshi Kitano is geproduceerd, bestaat uit vier verhalen: vier mensen die op het

Chinese platteland of in een stadje wonen waar de effecten van de kapitalistische modernisering de levensstijl en verwachtingen hebben opgeschud, maar niet de voorspoed hebben gebracht van de ver weg gelegen metropool. Deze vier mensen zijn uit het traditionele, onderdrukkende collectivisme getrokken en vervolgens alleen maar in een toestand beland van vernedering, stress, geweld en bovenal eenzaamheid. Voor hen is de relatie met het grondgebied verbroken, de relatie met de gemeenschap is ingeperkt. Iedereen zoekt zijn of haar eenzame weg naar een baan, loon en seks en kruist daarbij slechts af en toe de weg van iemand anders. Alles is broos, haastig, verstoord.

Solidariteit en erkenning liggen buiten bereik, om van vriendschap maar niet te spreken.

Elk deel van de film eindigt met een gewelddaad. Buitenproportioneel, zinloos geweld.

Ongelukkig zijn lijkt de nieuwe normaliteit te zijn in het leven van de mens: een posthistorisch and postpolitiek ongelukkig zijn dat vergelijkbaar is met het ongelukkig zijn in het prachtig verbeelde *Still Life*, de vorige film van Jia Zhangke.

Still Life vertelt het verhaal van een mijnwerker die na jaren weer naar huis terugkeert, om vervolgens tot de ontdekking te komen dat zijn huis, vrouw en dochter er niet meer zijn, omdat hun dorp is ondergelopen door het water van de rivier de Jangtse vanwege de bouw van de Drieklovendam. Een nieuwe natuur heeft de plaats ingenomen van de oude, door letterlijk het leven, dorpen, persoonlijke eigendommen en herinneringen onder te dompelen om de weg vrij te maken voor de triomf van de economische innovatie.

Hoewel *De Cirkel* van Dave Eggers (2013) maar een middelmatige roman is, is het toch ook een interessante beschouwing over de relatie tussen technologie, communicatie, emotionaliteit en macht. De Cirkel is de naam van een grote onderneming, de machtigste onderneming ter wereld: een soort conglomeraat van Google plus Facebook plus PayPal plus YouTube en nog veel meer. Drie mannen leiden het bedrijf: Stockton is een financiële haai, Bayley is een verlicht utopist die de perfectie op aarde wil

vestigen door ieder te verplichten om volkomen transparant tegenover alle andere mensen te zijn, en Ty Gospodinov is degene die het bedrijf oorspronkelijk heeft bedacht, het verborgen meesterbrein achter het project.

Het hoofdpersonage van het boek is Mae, een jonge vrouw die door het bedrijf in dienst is genomen tijdens de Voltooiing, de laatste fase van de doorvoering van TruYou, een programma dat is bedoeld om ervoor te zorgen dat elk moment van het leven wordt vastgelegd om zo verregaand en constant te kunnen delen, om tot een toestand van volslagen openheid en transparantie te komen.

Dankzij Maes absolute toewijding aan de missie van totale transparantie wordt ze de woordvoerder van het bedrijf, het gezicht dat elke dag op de talloze kanalen van de alomtegenwoordige televisie van de Cirkel verschijnt, de ambassadeurs van het nieuwe Credo.

De Cirkel gaat helemaal over de totale inbeslagname van de aandacht van de mens: continue communicatie, verplichte vriendelijkheid, de ontwikkeling van een nieuw behoeftesysteem rond de obsessieve behoefte om je voortdurend uit te drukken en informatie te delen.

Je zou als bezwaar kunnen aantekenen dat Eggers Orwell gewoon nog eens overdoet, meer dan zestig jaar na de publicatie van *1984*. Hoewel dit bezwaar in grote lijnen opgaat, gaat Eggers op de laatste pagina's van zijn roman verder dan Orwell, omdat de woorden van Ty Gospodinov de transhumane kracht blootleggen van de totalitaire nachtmerrie die de 'Voltooiing' (het sluiten van de cirkel) is. In de laatste scène van de roman slaagt de bedenker en oprichter van de Cirkel erin om Mae in het geheim te ontmoeten, de newbie die nu het wereldwijde publiek verleidt. Hij heeft de controle over zijn eigen schepping verloren, en heeft geen macht meer over de niet te stuiten voortgang van het project dat hij oorspronkelijk heeft bedacht.

[D]it heb ik allemaal nooit gewild. En het gaat veel te snel [...] ik heb nooit een wereld gewild waarin iedereen verplicht lid

van de Cirkel moest worden, waarin alle overheidsinstanties en het hele leven in één netwerk werden geperst [...] Vroeger hoefde je niet mee te doen. Maar dat is nu afgelopen. De Voltooiing is het einde. We sluiten de cirkel om alle mensen heen – een totalitaire nachtmerrie.¹

De automaat kan niet worden gestopt, omdat de schepper van de automaat ten onder gaat aan zijn eigen schepping: de cirkel van constante aandacht, de inbeslagname van de aandacht.

De cirkel van volmaakte transparantie van iedereen naar iedereen.

De cirkel van totale macht en totale onmacht.

Ga niet schuilen

De nachtmerries van Curtis zijn angstaanjagend. Hij droomt van geelbruine regen en een storm die alles vernietigt, in het bijzonder zijn gezin, zijn vrouw en zijn dochtertje, en het huis waar ze wonen, een van die deprimerende maar comfortabele huizen die verspreid liggen in het vlakke landschap van het Amerikaanse Midwesten. Zijn de nachtmerries het leven of is het leven een nachtmerrie? Curtis leidt een gelukkig leven, hij houdt van zijn vrouw Samantha en van zijn dochtertje Hannah, dat doof is. Via het bedrijf waarvoor Curtis werkt heeft hij een goede ziektekostenverzekering, waardoor zijn dochter geopereerd kan worden om haar gehoorproblemen op te lossen. Samantha is huisvrouw en probeert het gezinsinkomen aan te vullen met wat werkzaamheden. Ze moeten de eindjes aan elkaar knopen, maar dankzij zijn baan kan Curtis de hypotheek betalen.

Maar 's nachts wordt Curtis in zijn slaap geplaagd door een nachtmerrieachtig voor gevoel van een naderende ramp. Hij besluit om in zijn tuin een schuilkelder tegen de storm te gaan bouwen. Om de schuilkelder te kunnen bouwen heeft hij geld

¹ Dave Eggers, *De Cirkel*, p. 435 en p. 436.

nodig, zijn loon is niet toereikend, en hij gaat naar de bank voor een lening. 'Pas op jongen,' zegt de goede bankdirecteur, 'dit zijn moeilijke tijden. Je hebt een gezin: het is gevaarlijk om je in de schulden te steken.' Maar Curtis houdt vol dat hij geld nodig heeft om een schuilkelder te bouwen en zijn vrouw en kind tegen de denkbeeldige storm te beschermen.

Het is veelbetekenend dat Jeff Nichols de plot van de hier beschreven film, *Take Shelter*, eind 2008 bedacht, na het faillissement van Lehman Brothers, in een periode waarin de financiële wereld in de collectieve verbeelding steeds sterker werd gekoppeld aan catastrofale gebeurtenissen.

Samantha, de vrouw van Curtis, maakt zich zorgen. Haar man doet zo vreemd. Ze is ongerust over de lening en ziet in dat Curtis psychische problemen heeft. Ze weet dat zijn moeder paranoïde schizofreen is.

Vervolgens keren de zaken ten kwade. Om de tuin om te graven en plaats te maken voor de schuilplaats neemt Curtis een graafmachine mee van de bouwplaats waar hij werkt. De baas komt hier op de een of andere manier achter en Curtis wordt ontslagen. Nu zit hij zonder werk, heeft psychische problemen en staat op het randje van een zenuwinzinking. De schuilkelder is klaar en op een avond stuurt een tornadowaarschuwing hem met vrouw en kind de schuilkelder in. Ze slapen in de schuilkelder, maar de storm is niet de laatste ramp die hen treft. De volgende ochtend is de lucht opgeklaard en zijn de burens wat troep aan het opruimen.

Samantha weet Curtis zover te krijgen dat hij naar een therapeut gaat.

De dokter stelt voor dat ze even op vakantie gaan voordat Curtis serieus met de therapie begint, om straks wat meer ontspannen te zijn en klaar te zijn voor een nieuw leven. Ze gaan een paar dagen naar het strand om vakantie te houden en te ontspannen.

Curtis is met zijn dochtertje op het strand een zandkasteel aan het bouwen als het doofstomme meisje naar de horizon kijkt en het teken van een storm maakt. Curtis draait zijn hoofd om

en kijkt naar de lucht: indrukkende wolken kondigen de meest angstaanjagende soort storm aan. Samantha komt het huis uit rennen en de dikke bruine regen uit de nachtmerries van Curtis begint te vallen. Ze kijkt naar de oceaan: het is eb aan het worden en in de verte zwelt een grote vloedgolf aan.

Take Shelter doet denken aan *The Birds* van Alfred Hitchcock, niet alleen in de scènes waarin vogels mensen aanvallen, maar ook in het vage voorgevoel van een ondefinieerbare dreiging. Het voorgevoel is hetzelfde als dat van het huidige wereldwijde onbewuste, nu het innerlijk landschap van de mens wordt aangevallen door financiële roofzucht en een aanstaande milieuramp.

Moeten we een schuilplaats zoeken? Moeten we naar de bank gaan voor een lening en onze toekomst investeren in het beschermen van onze toekomst? Moeten we ons voorgevoel serieus nemen? Moeten we accepteren dat paranoia een redelijk antwoord is op een gevaar dat we niet kunnen verjagen, of moeten we dit als een paranoïde waanvoorstelling verjagen?

Nichols geeft antwoord op onze vragen: door onze energie te investeren in het bouwen van een schuilplaats trappen we in de val, en accepteren we het dilemma van depressie of catastrofe. Bovendien zijn we toch niet thuis als de storm komt; we zullen te ver weg zijn van de schuilplaats.

De Europese hoop is in een nachtmerrie aan het veranderen, nu de protestanten uit het Noorden weinig zin hebben om de rekening te betalen voor de vermeende laksheid van de katholieken en orthodoxen uit het Zuiden. Goldman Sachs heeft wind gezaaid en nu is de tijd rijp om storm te oogsten.

De hoop van de Arabische Lente is ook in een nachtmerrie aan het veranderen: de Syrische burgeroorlog breidt zich uit tot over de Syrische grenzen. De Islamitische Staat is afgekondigd. Het onwaarschijnlijke idee van het kalifaat is werkelijkheid aan het worden en maakt zich meester van een grondgebied. En de Egyptische revolutie is vertrappt door de democratisch gekozen islamistische regering, die vervolgens omver is geworpen door Sisi, de avatar van Mubarak.

Israël bedreigt Iran en Iran bedreigt Israël, terwijl Hezbollah aankondigt dat het een speciale legermacht in het leven gaat roepen die Noord-Israël moet gaan bezetten.

Geld is onze schuilplaats, de enige manier die we hebben om toegang te krijgen tot het leven. Maar tegelijkertijd is het zo dat als je geld wilt hebben, je het leven moet opgeven.

Bouw geen schuilplaats, je hebt er toch niets aan. Bovendien is het bouwen van een schuilplaats de taak van degenen die de storm opwekken. Blijf kalm. Wees niet gehecht aan het leven en bovenal: laat de hoop varen, dat verslavende, giftige kruid.

Kramp

Dit afschuwelijke boek gaat over subjectivering, het bewuste, waarneembare aspect van de evolutie in de eeuw die net is begonnen. De evolutie van de mens is gemaakt van harde zaken als technologie, productie en de fysieke omgeving, maar ook van zachte mentale zaken, gevoel en taal. Het onbewuste, verlangens, algemene verwachtingen en angsten zijn de subjectieve kant van de evolutie van de mens. Omdat deze software het product is van de eindeloze transformatie van de psychoculturele samenstelling van het sociale brein, verandert hij permanent.

Vervuiling, ziekte en lichamelijk lijden beïnvloeden tegenwoordig duidelijk de samenstelling van de collectieve ziel. Het sociale bewustzijn is slechts de zichtbare kant van het sociale onbewuste dat moleculair aan het worden is: een vloeibaar mengsel waarin verschillende stoffen zich continu met elkaar vermengen.

In de afgelopen eeuw zijn harde zaken als de sociale productie drastisch veranderd: het fysieke landschap op aarde is door industrie en oorlogen ingrijpend veranderd, stedelijke ruimten zijn gebouwd, verwoest en opnieuw opgebouwd. Maar de subjectiviteit bleef zich fundamenteel richten op een progressieve verbeelding van de toekomst. Ondanks de ellende van wijdverbreid geweld en uitbuiting werden in de moderne tijd

de verwachtingen over de toekomst gekenmerkt door een vast geloof in evolutie en groei. Zelfs in de donkerste momenten van de geschiedenis van de afgelopen eeuw, zelfs in de jaren van de Tweede Wereldoorlog toen mensen onder de vlag van het fascisme, het communisme en de democratie stierven in de strijd, was het beeld dat men van de toekomst had het beeld van een betere wereld.

In de laatste twee decennia van de vorige eeuw begon het hele conceptuele kader over evolutie te veranderen. De evolutiegedachte is steeds minder gaan samenvallen met economische expansie, en we staan nu voor de uitdaging om het begrip evolutie opnieuw te doordenken, voorbij de verwachting van groei, voorbij het conceptuele kader van kapitalisme en accumulatie. Maar dit opnieuw doordenken lijkt ons op dit moment onmogelijk en buiten bereik. De politieke wil is verlamd en niet in staat om een radicale transformatie te durven doordenken van de verwachtingen en de vorm van het leven.

Terwijl informatietechnologieën een versnelling van het ritme van informatie en ervaringen uitlokken, krimpt tegelijkertijd de ruimte voor lichamelijke beweging en de raken de middelen voor economische expansie uitgeput.

Ik noem dit het tweeledige proces van versnelling en uitputting: het spasme of de kramp.

Een spasme of kramp is een plotselinge, abnormale, onwillekeurige samentrekking van de spieren, of een reeks opeenvolgende samentrekkingen en ontspanningen van de spieren. Een spasme is ook een korte, plotselinge energie-uitbarsting en een abnormale, pijnlijke intensivering van de zenuwtrillingen van het lichaam.

In zijn boek *Spasm* (1993) schrijft Arthur Kroker over de esthetiek van de cyberpunk en van in stukjes opgedeelde recombinante lichamen om de effecten te beschrijven van de informatietechnologie op de lichaam-machine. Volgens Kroker is de invoering van elektronische middelen in het vlees van het organische lichaam (prothesen, farmacologie) en in de ruimte tussen organische lichamen (digitale versterking van de

lichamelijke interactie, reclame, virtuele seks) de oorzaak van een versnelling van de zenuwtrillingen tot op punt dat ze een kramp worden.

In de termen van Guattari is een refrein (*retournelle*) de schakel tussen het subject van de verkondiging en de kosmos, tussen een lichaam en zijn omgeving, tussen het bewuste van een sociale groep en zijn fysieke en imaginaire grondgebied. Deterritorialisatie verbreekt de schakels en brengt de relatie tussen de subjectiviteit en haar omgeving in gevaar. Als reactie verhardt het refrein zich vaak en wordt onbuigzaam om het proces van deterritorialisatie in te dammen. Bij een neurotische identiteit wordt het refrein belichaamd in verharde representaties, als een obsessief ritueel of een agressieve reactie op verandering.

Bij de huidige antropologische mutatie die door de digitale informatietechnologie en de globalisering van de markt wordt teweeggebracht, wordt het sociale organisme onderworpen aan een versnelde deterritorialisatie die de vorm van een kramp aanneemt.

In *Chaosmose* (1992), zijn laatste boek, schrijft Guattari: 'Tussen de mistwolken en schadelijke dampen die ons *fin de millenaire* aan het zicht onttrekken keert de kwestie van de subjectiviteit nu als *leit motiv* terug ...' Hij voegt daaraan toe: 'Alle vakgebieden zullen gezamenlijk hun creativiteit moeten inzetten om de beproevingen te pareren van de barbaarsheid, de mentale implosie en de chaotische krampen die aan de horizon opdoemen.' Vervolgens schrijft hij: 'We moeten de barbaarsheid, de mentale implosie, de chaotische kramp bezweren.'²

Deze laatste zin tekent het bewustzijn van de duisternis en de pathologie die het kapitalisme teweegbrengt. Guattari voorspelde in dat boek dat de overgang naar het nieuwe millennium een tijdperk zou zijn van mist en schadelijke dampen, van duisternis en lijden. Inmiddels weten we dat hij volkomen gelijk had. Twintig jaar na *Chaosmose* weten we dat de mist dikker is dan ooit en

2 Félix Guattari, *Chaosmosis*, p. 135.

dat de schadelijke dampen niet verdwijnen, maar gevaarlijker en giftiger zijn dan ooit.

Chaosmose is enkele maanden voor de dood van de auteur in 1992 gepubliceerd, toen de wereldmachten in Rio de Janeiro bijeen waren gekomen om te debatteren en zo mogelijk een besluit te nemen over de vervuiling en opwarming van de aarde, waarvan in die jaren steeds duidelijker werd dat ze een bedreiging vormen van het menselijk leven op aarde. De Amerikaanse president George Bush sr. verklaarde dat er over de Amerikaanse *way of life* niet te onderhandelen viel, waarmee hij bedoelde dat de Verenigde Staten niet van plan waren om de koolstofuitstoot, het energieverbruik en de economische groei te verminderen ten behoeve van de toekomst van het milieu op aarde. Destijds weigerde de regering van de Verenigde Staten – en dat deed ze bij vele latere gelegenheden ook – om te onderhandelen over een mondiale overeenkomst over dit onderwerp en die te accepteren.

Nu, twintig jaar later, is de verwoesting van het milieu en het sociale leven zo groot dat ze onomkeerbaar lijkt. Onomkeerbaarheid is een gedachte die moeilijk over te brengen is, omdat ze totaal niet verenigbaar is met de moderne politiek. Als we dit woord gebruiken, verklaren we *ipso facto* de politiek zelf dood.

Het proces van subjectivering ontwikkelt zich binnen dit kader, dat de compositie van onbewuste stromen in de sociale cultuur een nieuwe vorm geeft.

Subjectiviteit is geen natuurlijk gegeven meer, net zo min als lucht of water. Hoe produceren we haar, vangen we haar, verrijken we haar en vinden we haar permanent opnieuw uit om haar te kunnen verenigen met universa van muterende waarden?³

Het probleem is niet dat we de subjectiviteit moeten beschermen. Het probleem is dat we in een context van

3 Ibid.

mutatie resyntonisatiestromen, stromen van een hernieuwde afstemming, moeten creëren en verspreiden. Hoe kunnen de subjectiviteitsstromen die we produceren los komen te staan van de corrumperende effecten van de context terwijl ze in wisselwerking met die context staan?

Hoe scheppen we een autonome subjectiviteit (autonoom van de corruptie, het geweld en de onrust om ons heen)? Is dat überhaupt mogelijk in het tijdperk van de kramp?

Kramp is een pijnlijke trilling die het organisme dwingt tot een extreme mobilisatie van zenuwenergie. Deze versnelling en pijnlijke trilling is het gevolg van de dwangmatige versnelling van het ritme van de sociale interactie en van de uitbuiting van de sociale zenuwenergie. Omdat het valorisatieproces van het semiokapitaal steeds meer productiviteit van de zenuwen vraagt, wordt het zenuwstelsel van het organisme aan een steeds grotere uitbuiting onderworpen. Hier komt de kramp: hij is het effect van de gewelddadige penetratie van de kapitalistische uitbuiting in het gebied van de informatietechnologie, waarbij de cognitie, de sensibeleiteit en het onbewuste betrokken zijn.

De sensibeleiteit wordt belegerd door de informatiever snelling, en de trilling die wordt veroorzaakt door de versnelling van de zenuwuitbuiting is het krampeffect.

Wat moeten we doen als we in een situatie van kramp zitten?

Guattari gebruikt het woord 'kramp' niet op zichzelf. Hij heeft het over een 'chaosmische kramp' om precies te zijn.

Als kramp de paniecreactie is van de versnelde trilling van het organisme en de hypermobilisering van het verlangen dat ondergeschikt wordt gemaakt aan de kracht van de economie, dan is chaosmose de schepping van een nieuwe (en ingewikkeldere) orde (syntonie en sympathie) die uit de huidige chaos naar boven komt. Chaosmose is de osmotische overgang van een toestand van chaos naar een nieuwe orde, waarbij het woord 'orde' geen normatieve of ontologische betekenis heeft. Orde in de zin van harmonie tussen geest en semio-omgeving, als het gezamenlijk aanhangen van een bepaald soort sympathisch denken. Sympathie, gemeenschappelijke perceptie. Chaos is een

te grote snelheid van de infosfeer in verhouding tot het vermogen van de hersenen om iets met die informatie te doen.

In hun laatste boek, *What Is Philosophy?*, dat over filosofie gaat maar ook over ouder worden, spreken Deleuze en Guattari over de relatie tussen chaos en de hersenen. 'Van chaos tot het brein' is de titel van het laatste hoofdstuk van het boek:

We hebben net een klein beetje orde nodig om ons tegen de chaos te beschermen. Niets is vervelender dan een gedachte die je ontglipt, dan ideeën die wegvliegen, die verdwijnen terwijl ze nog maar nauwelijks gevormd zijn, reeds uitgehold door vergeetachtigheid of bezonken in andere gedachten die we niet langer de baas zijn. Dit zijn oneindige veranderlijkheden waarvan het verschijnen en verdwijnen samenvallen. Het zijn oneindige snelheden die opgaan in de onbeweeglijkheid van het kleurloze en stille niets dat ze doorkruisen, zonder aard of gedachte. Dit is het moment waarvan we niet weten of het te lang of te kort voor de tijd is. We krijgen plotselinge schokken die als slagaders kloppen. We verliezen onze ideeën constant.⁴

Omdat het bewustzijn te langzaam is om de informatie te verwerken die nu versneld uit de wereld op ons afkomt (informatietechnologie vermenigvuldigd met semiokapitalistische uitbuiting), zijn we niet in staat om de wereld te vertalen in een kosmos, een mentale orde, syntonie en sympathie.

Er is een transformatie nodig: een sprong naar een nieuw refrein, naar een nieuw ritme; chaosmose is de verschuiving van een ritme van bewuste uitwerking (refrein) naar een nieuw ritme, dat kan verwerken wat het vorige ritme niet kon verwerken.

Een verschuiving in de snelheid van het bewustzijn, de schepping van een andere orde van mentale verwerking, dat is chaosmose.

4 Gilles Deleuze en Félix Guattari, *What Is Philosophy?*, p. 201.

Om van een ritme naar een ander ritme te verschuiven, van een refrein naar een ander refrein, hebben we volgens Guattari een 'chaoïde' nodig, een levend instrument om de chaos te decoderen.

De chaoïde is, om met Guattari te spreken, een soort ontvermeerderaar, een instrument voor resyntonisatie, een linguïstisch instrument dat zich kan losmaken van het spastische refrein. De chaoïde zit vol chaos, ontvangt en decodeert de slechte trillingen van de aardse kramp, maar neemt de negatieve psychische effecten van de chaos, van de omringende agressiviteit, van de angst niet in zich op.

De chaoïde is een ironische bewerker van de chaos. 'De ecosofische cartografie,' schrijft Guattari, 'zal niet de finaliteit van het communiceren hebben, maar van het produceren van aaneenschakelingen van articuleringen die het eigene van een situatie kunnen vangen.'⁵ Waar zijn de hedendaagse aaneenschakelingen die bewuste organismen de mogelijkheid bieden om uit het huidige krampverwekkende kader te stappen, het kader van het financieel kapitalisme?

Het ritme dat het financieel kapitalisme het sociale leven oplegt is een krampverwekkend ritme, een kramp die niet alleen het werk van mannen en vrouwen uitbuit, die niet alleen cognitieve arbeid onderwerpt aan de abstracte versnelling van de informatiemachine, maar ook de eigen(aardig)heid van de taal vernietigt, waardoor die niet meer creatief en sensibel is. De financiële dictatuur betekent in wezen de overheersing van de abstractie over de taal, de grip van bruto rekengeweld op levende en bewuste organismen.

Daarom moeten we chaoïden produceren en in omloop brengen, ofwel instrumenten voor de conceptuele bewerking van de ons omringende chaos, die ook in ons geïnternaliseerd is.

Een chaoïde is een articulatievorm (kunstzinnig, poëtisch, politiek, wetenschappelijk) die de linguïstische stromen weet te openen voor andere ritmes en andere interpretatiekaders.

5 Ibid., p. 99.

Chaosmose betekent een reactivering van het lichaam van de maatschappelijke solidariteit, de reactivering van de verbeelding, een nieuwe dimensie voor de evolutie van de mens, voorbij de beperkte horizon van de economische groei.

Met het schrijven van dit boek hebben ik een chaos willen produceren. Door in te gaan op misdaad en zelfmoord ben ik ingegaan op de hedendaagse kramp en heb ik geprobeerd om het sociale en culturele wordingsproces van de huidige pathologie te ontcijferen. Tegelijkertijd heb ik geprobeerd om normaal adem te halen, terwijl ik het beest recht in de ogen keek.

Dyst-ironie

Het is niet makkelijk om je ademhaling te laten harmoniëren met de kosmische ademhaling wanneer mensen om je heen lijden en je je op de een of andere manier schuldig voelt aan hun pijn – omdat je weet dat het jouw taak is om een oplossing te vinden, een therapie, een uitweg – en je niet kunt zeggen wat er gedaan moet worden.

Jackie Orr schrijft in *Panic Diaries*:

In een verfijnd besef van besmettelijke connectiviteit is paranoia een van de vormen die een gevoelde aandring om de psychische ervaring sociaal en historisch te structureren kan aannemen. Paranoïa 'kent heel goed' het resonante bewijs dat suggereert dat alles met alles te maken heeft, de geest en de kracht van het sociale, een klein wit pilletje en een enorm historisch verhaal.⁶

Paranoïa 'kent heel goed', maar we moeten ons bevrijden van de effecten van die kennis om hieruit de mogelijkheid te ontrafelen van inventiviteit, volheid, geluk en het goede leven.

6 Jackie Orr, *Panic Diaries*, p. 17.

De artistieke sensibiliteit is de afgelopen decennia verlamd door een gevoel van paranoïde betovering: psychische broosheid, angst voor een onzeker bestaan en het angstige voorgevoel dat er een onafwendbare ramp zit aan te komen. Dat is de reden waarom de kunst zich zo sterk is gaan bezighouden met zelfmoord en misdaad. Dat is de reden waarom misdaad en zelfmoord (en vooral suïcidale misdaad) zo vaak zijn gemodelleerd als kunst.

Maar we moeten al deze paranoia nu van ons afschudden. Alle dingen waarover ik in dit afschuwelijke boek heb geschreven zijn reeds uit de mode.

Laten we het er niet meer over hebben. Laten we verdergaan.

We moeten de dystopie onder ogen zien en oplossen met ironie.

Als paranoïa 'heel goed kent', dan hebben we een methode nodig om onwetend te zijn.

We moeten enige afstand nemen van wat als een imminente-immannente tendens gegraveerd lijkt te zijn in de huidige cartografie van de gebeurtenissen. Het spectrum van wat mogelijk is, is veel breder dan de reikwijdte van wat waarschijnlijk is. We moeten (de) dystopie corrigeren met ironie, omdat ironie (dat verre van een cynisch bondgenootschap met de macht is) de buitensporigheid van de taal is die de deur opent naar de oneindigheid van het mogelijke.

Ik heb een grote hekel aan onheilsprofeten, die droefgeestige doemdenkers die de boodschap willen verspreiden dat de mensheid de uitroeiing nabij is en dat we allemaal berouw moeten tonen voor de dingen die we verkeerd hebben gedaan. Ik heb amper meer geduld met het slag hysterische vijanden van de politieke corruptie, die overal samenzweringen zien en verborgen projecten van het kwaad en de wereld absoluut en radicaal willen veranderen.

Eerlijk gezegd geloof ik niet dat politiek bewustzijn het beste medicijn zal blijken te zijn voor onze huidige ziekte. De meeste mensen weten dat de financiële dictatuur hun leven aan het verwoesten is; het probleem is dat je moet weten wat je daaraan kunt doen. Het is mogelijk dat er niets kan worden gedaan, dat

de macht zo diep verankerd is in de automatismen waaraan het dagelijks leven onderworpen is, door onze (informatie)uitwisselingen met elkaar te verbinden en in onze woorden te infiltreren, dat de biofinanciële controle niet kan worden opgeheven of uit de weg kan worden gegaan.

Wat kunnen we dus doen als er niets kan worden gedaan?

Ik denk dat ironische autonomie het antwoord is. Ik bedoel het tegenovergestelde van participatie, ik bedoel het tegenovergestelde van verantwoordelijkheid, ik bedoel het tegenovergestelde van vertrouwen. Politici doen een beroep op ons om deel te nemen aan hun politieke zaken, economen roepen ons op om verantwoordelijk te zijn, meer te werken, spullen te kopen, de markt te stimuleren. Priesters doen een beroep op ons om vertrouwen te hebben. Als je deze lokroepen volgt om te participeren, om verantwoordelijk te zijn, kom je in de val te zitten. Speel het spel niet mee, verwacht geen enkele oplossing van de politiek, wees niet gehecht aan spullen, koester geen hoop.

Dystopische ironie (dyst-ironie) is de taal van de autonomie.

Wees sceptisch: geloof je eigen aannamen en voorspellingen (of die van mij) niet.

En verzaak de revolutie niet. Het is noodzakelijk om tegen de macht in opstand te komen, ook al weten we misschien niet hoe we kunnen winnen.

Hoor nergens thuis. Onderscheid jouw lotsbestemming van de lotsbestemming van degenen die ergens willen thuishoren en willen participeren en hun schuld willen afbetalen. Als zij oorlog willen, deserteer dan. Als zij tot slaven zijn gemaakt maar willen dat jij net zoals zij lijdt, geef dan niet toe aan hun chantage.

Als je moet kiezen tussen de dood en de slavernij, wees dan geen slaaf. Je hebt een kansje om het te overleven. Als je de slavernij accepteert, sterf je vroeg of laat toch. Als slaaf.

Je zult hoe dan ook sterven; het is niet echt belangrijk wanneer. Wat wel belangrijk is, is hoe je je leven leeft.

En je weet, wanhoop en vreugde zijn niet onverenigbaar. Wanhoop is een gevolg van inzicht. Vreugde is een toestand

van de emotionele geest. Wanhoop betekent dat je de waarheid van de huidige situatie erkent, maar de sceptische geest weet dat de gemeenschappelijke verbeelding en de gemeenschappelijke projectie de enige waarheid zijn. Laat je dus geen angst inboezemen door wanhoop. Het potentieel voor vreugde wordt er niet door ingeperkt. En vreugde is een toestand waarmee je het ongelijk aantoonst van intellectuele wanhoop.

Tot slot, neem mij niet al te serieus. Neem mijn angstige voorgevoelens over een catastrofe niet al te serieus. En voor het geval het moeilijk is om deze voorschriften te volgen, neem mijn voorschriften dan niet al te serieus.

Ironie gaat over de onafhankelijkheid van de geest van kennis, over de buitensporige aard van de verbeelding.

Daarom (zeg ik) precies aan het einde: geloof (me) niet.

Bibliografie

- Aiken, Taylor G. (1960). What Presbyterians Believe. *Presbyterian Journal*, 18 (39), 5-7.
- American Psychiatric Association (2013). *Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders* (5th edition). (Nederlandse vertaling: *Handboek voor de classificatie van psychische stoornissen – DSM-5*. (2015). Amsterdam: Boom.)
- Baudrillard, Jean (1973). *Le miroir de la production*. Paris: Castermann. (Engelse vertaling: *The Mirror of Production* (1975) door Mark Poster. New York: Telos Press.)
- Baudrillard, Jean (1976). *L'Échange symbolique et la mort*. Paris: Gallimard. (Engelse vertaling: Symbolic Exchange and Death. In Mark Poster (Ed.) (1988) (2nd edition), *Selected Writings*. Stanford: Stanford University Press, pp. 122-151.)
- Baudrillard, Jean (1988) (2nd edition). Simulacra and Simulations. In Mark Poster (Ed.), *Selected Writings*. Stanford: Stanford University Press, pp. 169-187.
- Baudrillard, Jean (2001, 2 november). L'Esprit du terrorisme. *Le Monde*. (Engelse vertaling: The Spirit of Terrorism, door dr. Rachel Bloul.)
- Benda, Julien (1933). *Discours à la nation européenne*. Parijs: Gallimard.
- Benslama, Fethi (2002). *La psychanalyse à l'épreuve de l'Islam*. Parijs: Flammarion.
- Bijbel, de. Het boek Job: 1-22* in de nieuwe Bijbelvertaling (2004) van het Nederlands Bijbelgenootschap. Ontleend aan: www.nbv.nl.
- Borchgrevink, Aage (2013). *A Norwegian Tragedy*. Cambridge: Polity Press.
- Breivik, Anders Behring (2011). *2083: A European Declaration of Independence*. Ontleend aan: <https://info.publicintelligence.net/AndersBehringBreivikManifesto.pdf>.
- Brzezinski, Zbigniew (1989, januari) in gesprek met *Le nouvel observateur*.
- Burton, Tim (2006). *Burton on Burton*. Londen: Faber & Faber.
- Cass, Alden, Brian F. Shaw, & Sydney Le Blanc (2008). *Bullish Thinking: The Advisor's Guide to Surviving and Thriving on Wall Street*. Hoboken, NJ: Wiley & Sons, Inc.
- Cho, Seung-Hui (2007). Transcript van zijn 'Manifesto'.
- Club of Rome, the (1972). *The Limits to growth: a global challenge*. (Nederlandse vertaling: *Rapport van de Club van Rome. De grenzen aan de groei*. Utrecht: Het Spectrum.)
- Corbin, Henry (1993). *History of Islamic Philosophy*. Londen: Kegan Paul International.
- Crary, Jonathan (2013). *24/7: Late Capitalism and the Ends of Sleep*. Londen: Verso.
- Danner, Mark (2007). Words in a Time of War: On Rhetoric Truth and Power. In A. Szántó (Ed.), *What Orwell Didn't Know: Propaganda and the New Face of American Politics*. New York: Public Affairs.
- Davis, Wade (1985). *The Serpent and the Rainbow*. New York: Touchstone. (Nederlandse vertaling: *De slang en de regenboog* (1986) door Paul Syrier. Amsterdam: Atlas Contact.)

- Davis, Wade (1988). *Passage of Darkness: The Ethnobiology of the Haitian Zombie*. New York: Simon and Schuster.
- Dejours, Christophe (1998). *La Souffrance au travail*. Parijs: Éditions du seuil.
- Deleuze, Gilles en Félix Guattari (1983). *Anti-Oedipus: Capitalism and Schizophrenia*, Minneapolis: University of Minnesota Press. (Nederlandse vertaling: *Anti-Oedipus Kapitalisme en schizofrenie 1* (2010), door Joost Beerten en Peter de Graeve. Kampen/Kapellen: Klement/Pelckmans.)
- Deleuze, Gilles en Félix Guattari (1994). *What Is Philosophy?* New York: Columbia University Press.
- DeLillo, Don (1985). *White Noise*. New York: Viking. (Nederlandse vertaling: *Witte ruis* (1999) (2e druk), door Rien Verhoef. Amsterdam: Flamingo.)
- Dick, Philip K. (1968). *Do Androids Dream of Electric Sheep?* New York: Ballantine Books.
- Durkheim, E. (1912). *Le suicide : étude de sociologie*. Parijs: Alcan. (Nederlandse vertaling: *De zelfdoding* (1993) door Bart Pattyn. Leuven/Amersfoort: Acco.)
- Du Roy, Ivan (2009). *Orange stressé*. Parijs: La Decouverte.
- Eco, Umberto (1995, 22 juni). Ur-Fascism. *The New York Review of Books*.
- Eggers, Dave (2013). *The Circle*. Londen: Knopf. (Nederlandse vertaling: *De Cirkel* (2013) (2e druk), door Gerda Baardman, Lidwien Bieckmann, Brenda Mudde en Elles Tukker. Amsterdam: Lebowski.)
- Finkielkraut, Alain (1987). *La défaite de la pensée*. Parijs: Gallimard. (Nederlandse vertaling: *De ondergang van het denken* (1990), door Greetje van den Bergh. Amsterdam: Contact.)
- Goldsen, Rose (1975). *The Show and Tell Machine*. New York: Delta.
- Guattari, Félix (1992). *Chaosmose*. Parijs: Editions Galilée. (Engelse vertaling: *Chaosmosis* (1992), door Paul Bains en Julian Pefanis. Bloomington: Indiana University Press.)
- Johnson, Adam (2012). *The orphan master's son*. New York: Random House. (Nederlandse vertaling: *Gestolen leven* (2012), door Miebeth van Horn. Amsteram: Signatuur.)
- Kamenetz, Anya (2006). *Generation Debt*. Londen: Penguin.
- Kassir, Samir (2004). *Considerations sur le malheur arabe*. Parijs: Actes Sud Sindbad.
- Kennard, Matt (2013, 17 september). How The 'War on Terror' Came Home. *The Guardian*.
- Khalaji, Mehdi (2008). *Apocalyptic Politics: On the Rationality of Iranian Policy*. Washington, DC: Washington Institute for Near East Policy.
- Koran, de*. Nederlandse vertaling: (2007) (7e druk), door Fred Leemhuis. Houten: Fibula/Unieboek.
- Kroker, Arthur (1993). *Spasm: Virtual Reality, Android Music, and Electric Flesh*. Montreal: New World Perspectives.
- Kundera, Milan (1980). *The Book of Laughter and Forgetting*. Londen: Knopf. (Nederlandse vertaling: *Het boek van de lach en de vergetelheid* (2004) (12e druk), door Jana Beranova. Amsterdam: Ambo/Anthos.)

- Lazzarato, Maurizio (2011). *La fabrique de l'homme endetté*. Parijs: Editions Amsterdam.
- Lintner, Bertil (2005). *Great Leader, Dear Leader: Demystifying North Korea Under Kim Clan*. Chang Mai, Thailand: Silkworm Books.
- Lyotard, Jean François (1979). *La condition post-moderne*. Parijs: Minuit.
- MacMillan, Margaret (2001). *Paris 1919: Six Months That Changed the World*. New York: Random House.
- Malaparte, Curzio (2010). L'Europa vivente, 1925, nuova edizione. *Il Corriere della sera*.
- Meghnagi, David (1997). Dalla santa inquisizione al nazismo. *Lettera internazionale, Numero 51-51 I Trimestre*, 35-36.
- Mezvinsky, Norton en Israel Shalak (1999). *Jewish Fundamentalism in Israel*. Londen: Pluto Press.
- Minc, Simon en Alain Nora (1978). *L'Informatization de la société*. Paris: Éditions du seuil.
- Nietzsche, Friedrich (1881). *Morgenröte. Gedanken über die Moralischen Vorurtheile*. (Nederlandse vertaling: *Morgenrood* (2009), door Pé Hawinkels/Michel van Nieuwstadt. Amsterdam/Antwerpen: De Arbeiderspers.)
- Orr, Jackie (2006). *Panic Diaries. A Genealogy of Panic Disorder*. Durham: Duke University Press.
- Pico de Mirandola, Giovanni (1486). *Oratio de hominis dignitate*. (Nederlandse vertaling: *Rede over de menselijke waardigheid* (2008), door Michiel op de Coul. Groningen: Historische uitgeverij.)
- Pirenne, Henri (1937). *Mahomet et Charlemagne*. Parijs: Les Presses universitaires de France. (Engelse vertaling: *Mohammed and Charlemagne* (1939), door Bernard Mial. New York: Norton.)
- Ross, Andrew (2012). *The Exorcist and the Machines: 100 Notes, 100 Thoughts: Documenta Series 044*, Kassel, Duitsland: Hatje Cantz.
- Ross, Andrew (2012, 27 september). NYU Professor: Are Student Loans Immoral? *The Daily Beast*.
- Rushdie, Salman (2001). *Fury*. New York: Random House. (Nederlandse vertaling: *Woede* (2001), door Karina van Santen, Jan Pieter van der Sterre en Martine Vosmaer. Amsterdam: Contact.)
- Serazio, Michael (2009). *Shooting for Fame: The (Anti-)Social Media of a YouTube Killer*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.
- Shakespeare, William (1597). *Romeo and Juliet* (1597). (Nederlandse vertaling: *Romeo en Julia*, door Gerrit Komrij in de opvoering van Toneelgroep de Geest. Den Haag: Home Academy Publishers.)
- Shiva, Vandana (2009, 29 mei). From Seeds of Suicide to Seeds of Hope: Why Are Indian Farmers Committing Suicide and How Can We Stop This Tragedy? *The Huffington Post*.
- Stewart, Thomas (1997). *Intellectual Capital*. New York: Doubleday.
- Steyerl, Hito (2012). *The Wretched of the Screen*. Berlijn: Sternberg Press.

- Suskind, Ron (2004, 17 oktober). Faith, Certainty and the Presidency of George W. Bush. *New York Times Magazine*.
- Watzklawicz, Paul, John Weakland & Richard Fisch (1974). *Change: Principles of Problem Formation and Resolution*. New York: Norton. (Nederlandse vertaling: *Het kan anders: over het onderkennen en oplossen van menselijke problemen* (1974), door G.R. de Bruin. Deventer: Van Loghum Slaterus.)
- Wereldgezondheidsorganisatie (WHO) (2014). *Prevention du suicide: L'état d'urgence mondiale*. Ontleend aan: http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/131801/1/9789242564778_fre.pdf?ua=1&ua=1.
- Wilentz, Amy (2012, 30 oktober). A Zombie is a Slave Forever. *The New York Times*.
- Wittgenstein, Ludwig (1922). *Tractatus Logico Philosophicus*. Edinburgh: Edinburgh Press.
- Virginia Tech Review Panel (2007). *Mass Shootings at Virginia Tech: Report of the Review Panel*. Ontleend aan: www.washingtonpost.com
- Zielenziger, Michael (2009). *Shutting Out the Sun: How Japan Created Its Own Lost Generation*. Londen: Random House.

Filmografie

- 3-Iron* (2004) van regisseur Kim Ki-duk.
71 Fragments of a Chronology of Chance (1994) van regisseur Michael Haneke.
A Touch of Sin (2013) van regisseur Jia Zhangke.
Batman (1989) van regisseur Tim Burton.
Blade Runner (1982) van regisseur Ridley Scott.
Bowling for Columbine (2002) een documentaire van regisseur Michael Moore.
Elephant (2003) van regisseur Gus Van Sant.
Oldboy (2003) van regisseur Park Chan-wook.
Still Life (2006) van regisseur Jia Zhangke.
Take Shelter (2008) van regisseur Jeff Nichols.
The Dark Knight Rises (2012) van regisseur Christopher Nolan.
The Hunger Games (2012, 2013) van regisseur Gary Ross.
The Purge (2013) van regisseur James DeMonaco.
The Serpent's Egg (1977) van regisseur Ingmar Bergman.
The Truman Show (1988) van regisseur Peter Weir.
Time (2006) van regisseur Kim Ki-duk.

Amsterdam University Press